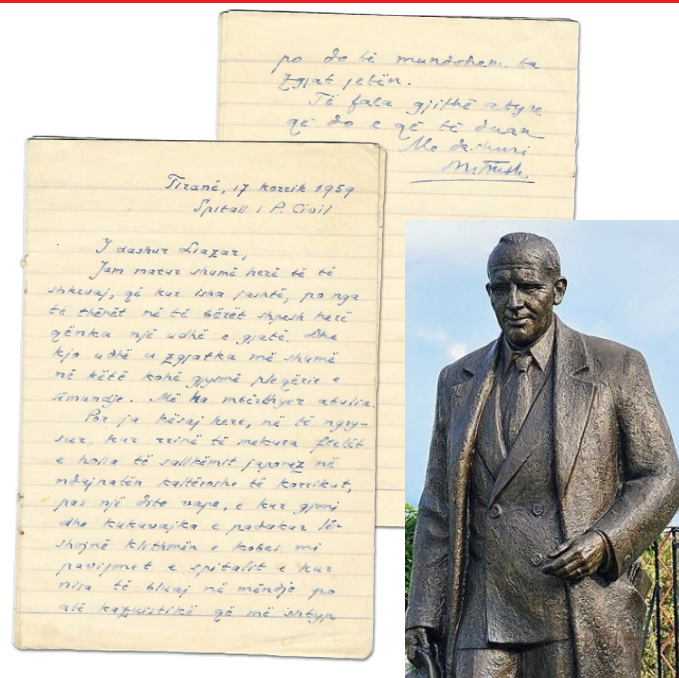

“Ndofta vetëm atje do të gjejme pushimin e qetësinë që s’e gjetmë dot në të gjallë. Dikur ne shkullmë zemrën nga gjoksi, e muarmë në dorë (duke pandehur se bëjmë mirë) dhe ja zgjatmë së dashurës më të dashur: vendit tonë. Por ... më von na ranë me gurë. Dikur, në një vend tjetër, gjith me kukuvaja, i kam trilluar një vjershë lamtumire gruas, në çastet kur desha të shkoj atje ku do shkojmë të gjithë.”

Një letër e padërguar e Kutelit për Lasgushin

Nga Pandeli Pasko Kuteli

“NËNË TEREZA” – NJË JUBILE TJETËR

Nga Thomas Frashëri dhe Dorina Nika

Përvjetori i 10-të i kanonizimit të Nënë Terezës, gjatë kësaj vjeshte, përkon me një tjetër jubile, atë të 35-vjetorit të krijimit të vlerësimit honorifik shtetëror që mban emrin e saj. Kancelaria e Urdhrave dhe Medaljeve të Republikës përkuajt me nderim, në këtë kontekst, shqiptaren e veprës së madhe njerëzidashëse, si edhe “pajtoresh” e njërës prej dekoratave më të rëndësishme të shtetit shqiptar.

(fq. 6)

VATRA DHE BOTA:

dialektika e kombëtares
dhe e universales

(fq. 4)

Ese nga Bashkim Shehu

SHËNIME MBI LIBRAT

Bestselleri “Jam mysliman”

**Pse e kam lexuar katër herë
romanin e Ben Blushit**

Nga Elvin Blakaj

(fq. 9)

Mbi romanin e Andreas Dushit

**“Droja” ndërmjet
dy botëkuptimeve**

Nga Rei F. Hodo

(fq. 13)

Shënime për romanin “Brenja”,
të autorit Pashko R. Camaj

TRIUMFI I SHPIRTIT

Nga Zija Vukaj

(fq. 11)

Vëllimi i autorit Xhavit Beqiri

**Shtatë ditët e botës
(e një dhimbjeje për veten)**

Nga Vehbi Miftari

(fq. 12)

Në 80-vjetorin e lindjes së një mjeshtri të
imazhit dhe dokumentarit shqiptar

**Xhemal Reçi: kamera që i
dha fytyrë kujtesës**

Nga Ylli Drishti

(fq. 8)

**Naxhi Bakalli,
arti dhe izolimi politik**

Nga Ilir Shaholli

(fq. 14)

**Andrej Kurkov,
shkrimtari i shquar
ukranias, vjen
në Tiranë për të
promovuar dy
romanet e tij botuar
nga Onufri**

“Vdekja dhe pinguini”
“Turneu i Xhimi Hendriksit në Lviv”

(fq. 20)

BIBLIOTEKË

Ana Ahmatova

(fq. 18)

Një këngë për këngën

Përktheu nga origjinali: Drita Lazri

Gjergji Mihallari

(fq. 16)

Lamtumirë e pajfalë

Fatma Jasimi

(fq. 16)

Si tepër erë kanelle vjen

Valbona Quku

(fq. 17)

Tashma jena harrue

Marcin Szczygielski

(fq. 22)

Antosia në Pafundësi

Përktheu: Arjonela Qorri

Dinçer Güçyeter

(fq. 23)

Fatma (Përktheu: Anna Kove)

Arben Meksi

(fq. 10)

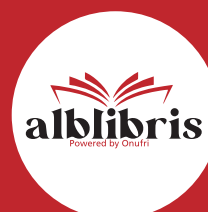
Karikatura e së shtunës

Sot pasdite: në Pogradec
promovohet romani
“Ditëlindja” i autorit Fate Velaj

**Libri shqip në SHBA
& KANADA**

Dërgesa të shpejta
dhe të sigurta

www.albibris.al

Një letër e padërguar e Kutelit për Lasgushin

Nga Pandeli Pasko Kuteli

Në të ngrysurit e 17 korrikut të vitit 1959, apo si e quan në ndajnatën e jetës', Kuteli i shkruan një letër Lasgushit nga spitali i Tiranës në spitalin e Vlorës.

Megjithëse e shkurtër letra ka konfigurimin e tragjedisë greke me disa akte.

Akti i parë sjell trishtimet e sëmundjeve, ku Kuteli deshifron shkrimet e mjekëve me diagnoza latinisht, pra gjysmë të fshehta dhe parashikon çka e pret: vdekje e papritur dhe relativisht e shpejtë.

...Me të vërtetë, vdekja i erdhi nga një infarkt i miokardit. Dhe ashtu si parashikoi, e shoqëruan vetëm kambanat fantastike të gjakut, pasi vendin sapo e gremisën drejt revolucionarizimit, i cili mbylli e prishi kisha e xhami...

Në aktin e dytë shpalosen brengat a përbashkëta, që nga sakrificat e mërgimit të gjatë deri tek mosnjohja e kontributit që patën dhënë. Dhe në vendin e tyre nuk gjetën dot prehje, por të dyve u patën hedhur gurë...

Ashtu si nga fundi i vitit 1941, kur Kuteli ia doli mbanë të shpëtojë nga kulisat e luftës dhe e i dërgonte letër Lasgushit duke e bërë lexuesin e parë të poezisë së tij 'Po të vdes në dhe të huaj..', edhe në këtë rast i kujton Golgothanë e vet dhe e kulmon këtë me një poezi nga burgu (vendi me kukuvaja) drejtuar së shoqes...

Akti i tretë dhe i fundit i letrës është fort i shkurtër dhe moralist, ku detyra prindërore për rritjen e fëmijëve (e mbase jo vetëm), triumfon mbi dëshirën e fortë të brendshme për t'u harruar pas kësaj gjendje të cilën e quan vdekje civile.

Epilogu, edhe pse tingëllon si lajtmotiv i tërë letrës – ankim për shëndetin e humbur gjatë përpjekjeve për të latuar deri në përsosmëri fjalën shqipe, vjen nëpërmjet vargjeve të Emineskut – fill lidhës poetik i rinisë së tyre në Rumani.

Letra e padërguar, edhe pse në dukje personale, del përtej këtyre kufijve: është dokument i gjëmës që ju solli diktatura (sot me eufemizëm – koha), jo vetëm Mitrushit e Lasgushit, po mijëra intelektualëve të cilët në vend t'i shërbenin vendit me dijet e tyre perëndimore, u persekutuan, u munduan, u burgosën e torturuan dhe madje u pushkatuan si 'armiq të popullit', njollë

absurde dhe fort e rëndë, e cila u prishte jetën pasardhësve të dy brezave dhe t'afërmeve... Ky duhet të jetë edhe shkaku kryesor i mosdërgimit të letrës në kushte përndjekje dhe pasigurie të komunikimeve dhe mundësisë së interpretimit të mbrapshtë nga ndonjë censor. Pra le të gëzohemi që të paktën e pati ruajtur këtë letër.

Kuteli e shkroi letrën kur ishte gati 52 vjeç dhe i mbeteshin gati 8 vjet jetë; Lasgushi ishte 60 vjeç dhe i mbeteshin 27 vite të tjera.

Lasgushi vijoi me përkthime: Pushkin, Goethe, Heine, Lermontov, Mickiewicz, Hugo, Byron, Shelley, Burns, Brecht dhe na dhuroi poemat *Mbi ta e Kamadeva*...

Kuteli arriti t'i dhurojë shqipes dhe lexuesit shqiptar një mori shkrime e libra të vyer si *Në një cep të Ilirisë poshtme*, *Natë Tetori*, *Xinxiflua*, *Tregimet e Moçme Shqiptare*, poezi e tregime (botuar pas vdekjes), shqipërime nga Gogoli, Pushkini, Gorki, Eluar, Neruda, Shollohov...

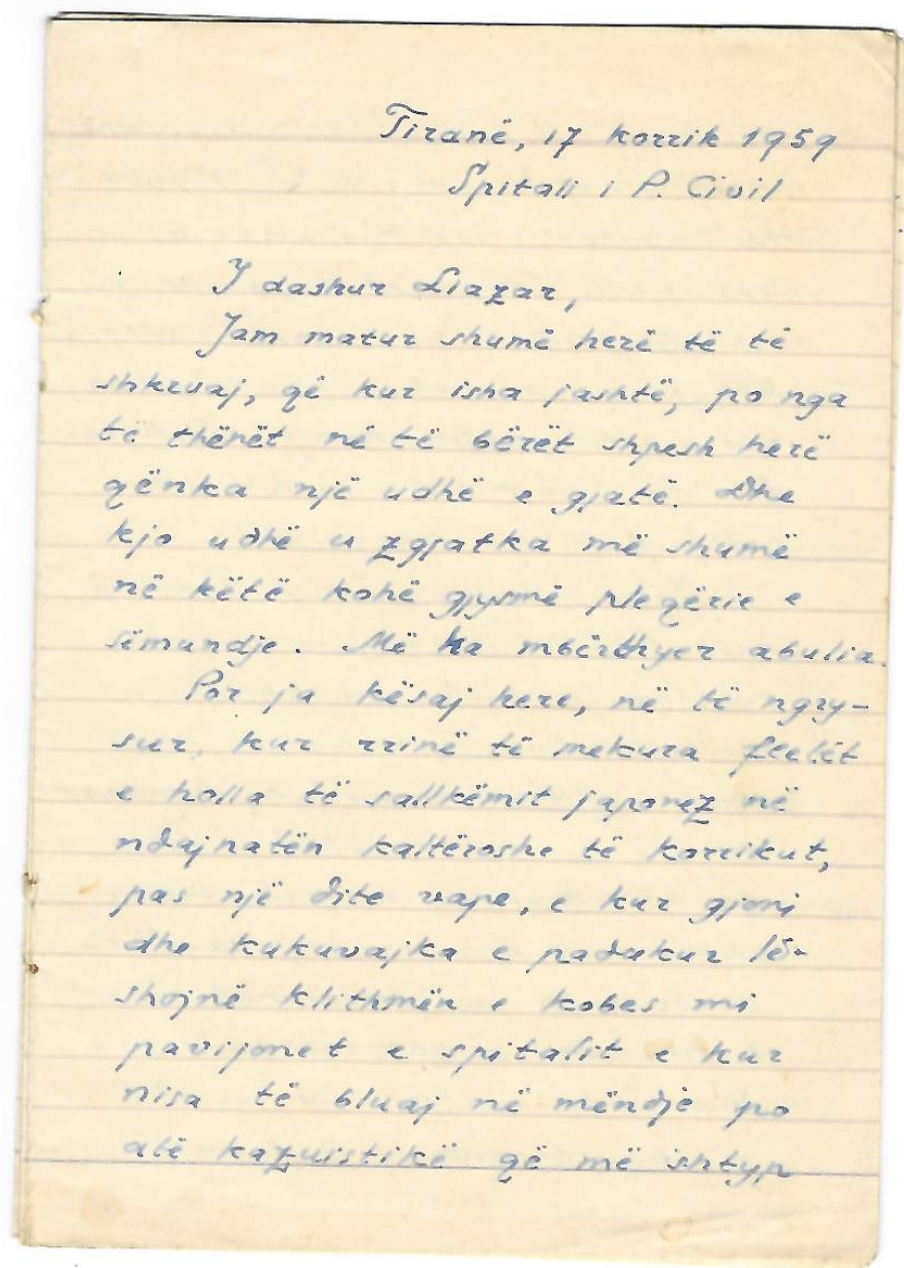
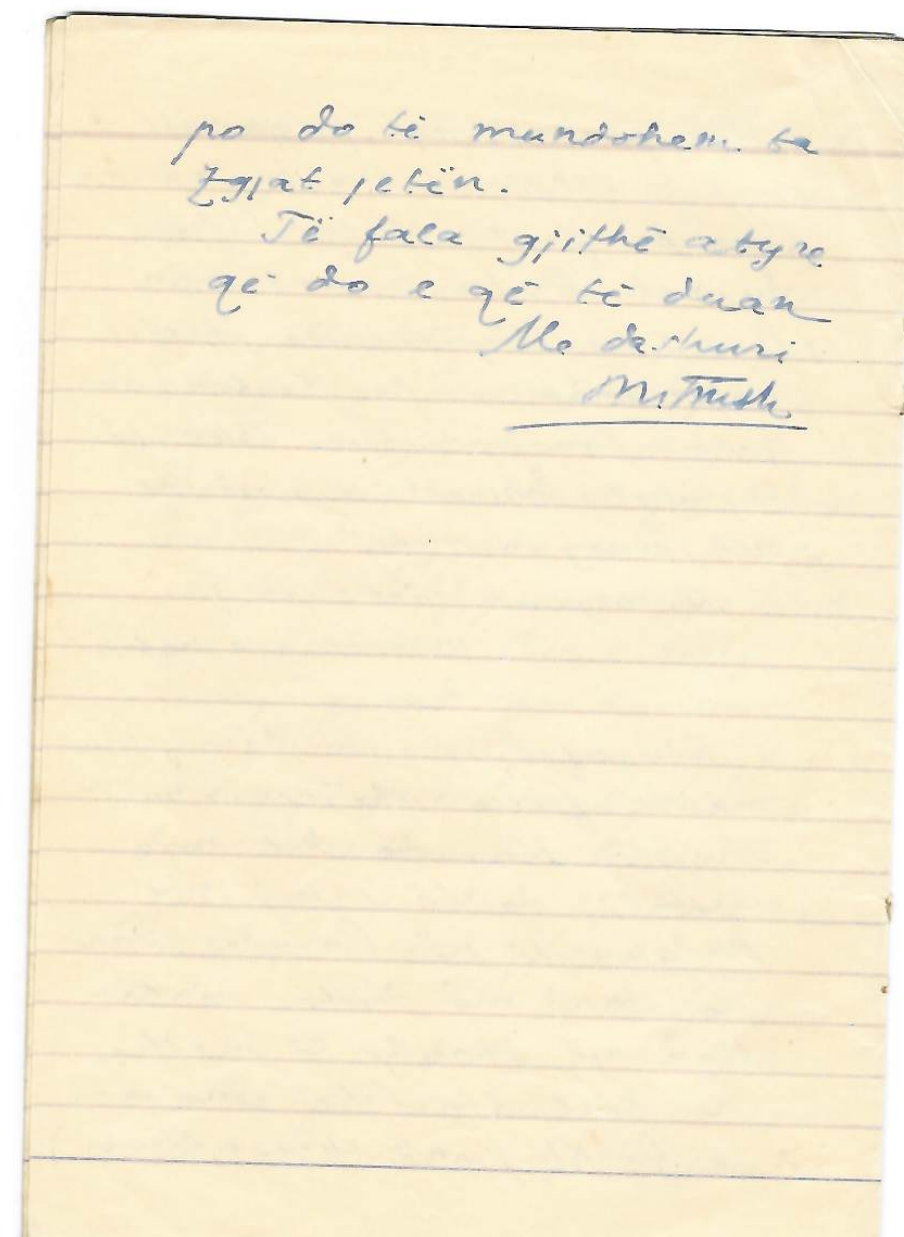
Kur po 'rihynte' me modesti në rrethin e letrave (kujtojmë se deri në vitet '60 quhej i 'përgjatur' nga lidhja e Shkrimtarëve), kryesisht me nxitjen dhe përkrahjen dashamirë të Drejtorit të Shtëpisë Botuese Z. Drago Siliqi, e sidomos pas botimit të 'Netë me prralla në fshatin e qepëve dhe kokarkave', një mik i vjetër i pat thënë:

Mitrush, qënke gjallë! Të dinim të vdekur!

Dhe Kuteli ia pat me vargjet e Naimit:

Kur të shihni se jam tretur / mos pandehni se kam vdekur / Jam i gjallë e jam në jetë / Jam në dritën e vërtetë...

Ky portret Naimian i shkon fort për shtat Kutelit sot në këtë 13 shtator 2026, në përvjetorin e 119-të të lindjes.

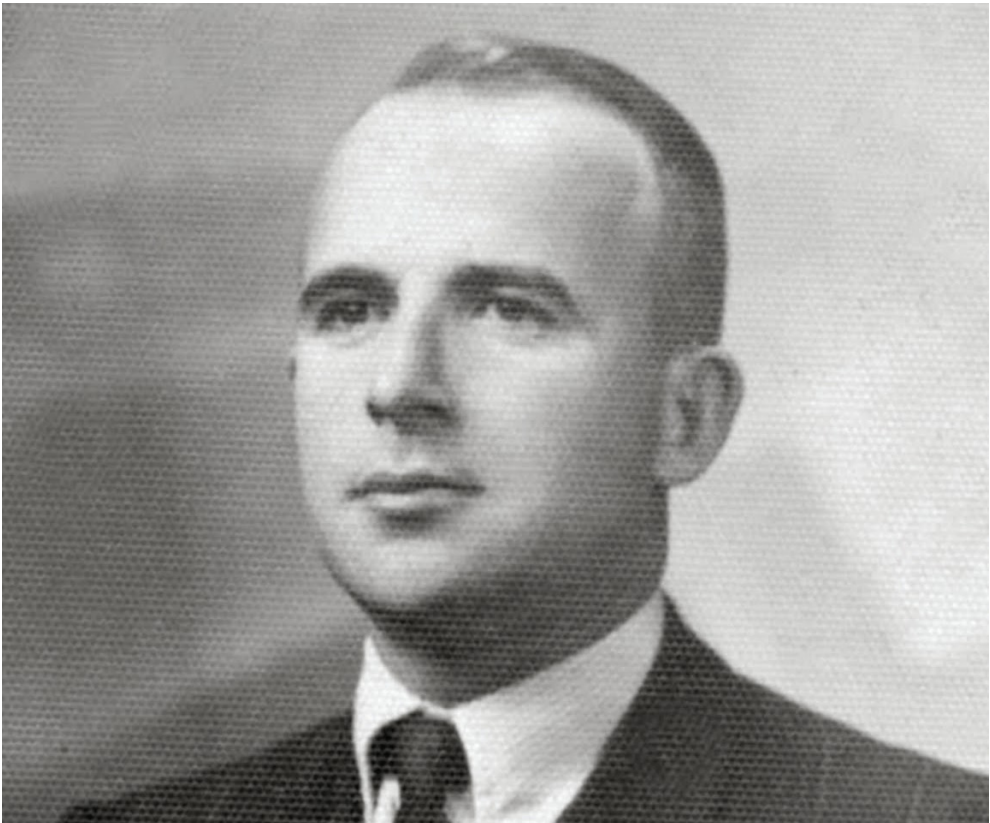

Nga e majta në të djathtë: Niko Nikolla, Kuteli, Lasgushi dhe Qani Çollaku në ish turizmin e Pogradecit në vitet '60

Tiranë, 17 korrik 1959
-Spitali i P.Civil

I dashur Llazar,
Jam matur shumë herë të të shkruaj, që kur isha jashtë, po nga të thënët në të bërët shpesh herë qënka një udhë e gjatë. Dhe kjo udhë u zgjatka më shumë në këtë kohë gjysmë pleqërie e sëmundje. Më ka mbërthyer abulia¹.
Por ja kësaj here, në të ngrysur, kur rrinë të mekura fletët e holla të sallkëmit² japonez në ndajnatën kaltëroshe të korrikut, pas një dite vape, e kur gjoni dhe kukuvajka e padukur lëshojnë klithmën e kobës mbi pavijonet e spitalit e kur nisa të bluaj në mëndje po atë kazuistikë³ që më shtyp prej kaq e vjetesh, lashë mënjanë librin e vjershave të Tjutçevit dhe thashë: haj t'i shkruaj disa fjalë Llazarit nga spitali në spital. Pra nxora radhoin kinez që e mbaj nën dyshek, mora stilografin kinez. Stilografi s'ka bojë – siç e sheh – po i hodha pak ujë dhe nisa.
Jam shtruar për së dyti në spital (herën e parë në tetor-nëntor 1958) e po zhdëpem me *polibromurë, valerianë, medinal, eufilin, rausedyl, luminal* e sa e sa nostimadha⁴të tjera që ka krijuar e nakatosur shkenca e bekuar mjeko-farmaceutike për meremetimin e nervave, të zemrës e ku ta di unë sa të tjera – bashkë me hipertensionin arterial (“*morbus hypertonicus*”) i thonë doktorët tanë të rinj, duke e shoqëruar me hipertrofitë e ventrikulëve të zemrës, me aortat e zmadhuara, me “kuore” në formë ovoide e sa marifete të tjera që i zbulojnë me elektrokardiogramet dhe radioskopitë e tyre.
Ata flasin në gjuhë shkencore me “izma”, po unë i kuptoj ndryshe: jam kandidat paralize totale a parciale, ose, edhe më mirë, për pikë a damblla – si shumë para nesh a pas nesh. Pra do të vdes më këmbë a në karrigen e punës kur në veshët do të buçasin më fort kambanat fantastike të gjakut që gurgullon në aparatet e prishura. Këto do të jenë kambanat e vetme që do më përcjellin në një botë të cilën do ta braktis me gjith' qejf, sepse, siç e di, më ka hedhur tej prej kohe. Dhe i them jetës: ti as ma fal mëshirën, po edhe unë as ta dua. Mi ne bari u rrit prej kohe, jemi të vdekur të pambuluar, të mirë vetëm për ndonjë shigjetë rituale që na lëshohet kur e kur.
Një ditë e pashë Periklinë⁵ (që të kish vizituar në Vlorë në “shtëpinë e dhembjeve”). Më foli për ty, më premtoi se do të vijë të më flasë më gjërë se si je e se si e mban Golgothanë e re, po s'ardhi. Pastaj mua më zunë disa spazma paralajmëronjëse dhe, për hatrin e atyre foshnjave që solla në jetë në ndajnatën e hidhur të jetës, hyra këtu për një meremetim të përkohëshëm. Siç e sheh e siç e di, vdekja sillet vërdallë e ne mundohemi t'i shqasim nga dora, si ajo lekna që i ruhet dorës së peshkatarit duke ja hedhur përmjet luspave të limuara. Pastaj--- pastaj do të shkojmë me të shumtit. Nuk di në do të kemi fatin të shlodhemi atje ku duam, ku “balta është më ëmbël se mjalta” – unë pranë babajt të shkrumbosur, që s'e pashë dot në çastin e vdekjes, ti pranë babajt tënt që të vdiq kur ishe në mërgim për të shkruar ato vjershat për të cilat sot të bien me popla. Ndofta vetëm atje do të gjejmë pushimin e qetësinë që s'e gjetmë dot në të gjallë. Dikur ne shkullmë zemrën nga gjoksi, e muarmë në dorë (duke pandehur se bëjmë mirë) dhe ja zgjatmë së dashurës më të dashur: vendit tonë. Por ... më von na ranë me gurë.
Dikur, në një vend tjetër, gjith me kukuvaja, i kam trilluar një vjershë lamtumire gruas, në çastet kur desha të shkoj atje ku do shkojmë të gjithë. Ndër të tjerat, aq sa më lejon të përmend amnezia, thesha:

¹ Abuli – mungesë vullneti
² Sallkëm - akacie
³ Kazuistikë – tërësi e analizave, të fakteve a fenomeneve të ndryshme
⁴ Nostimadha – zbavitje, dëfrim (fjalë rumune e shqiptarizuar)
⁵ Perikli Jorgoni – poet, mik dhe fqinj i Kutelit tek rruga 4 Dëshmorët

Kaq afër jemi, po kaqe lark, Të lutem mos më prit Na ndajnë mure rreth e qark Dhe asnjë yll nuk ndrit.	Të vdekur, pa mbuluar...
Përse ta lidhësh fatin tënd Me një pafat si mua Kur di se emri im u shemb, Dhe jeta u mbarua?	Se unë pres, përditë pres Një rrugë fort të gjatë – Pa një të martë në mëngjes Do hidhem nëpër natë..
Pra hidhe hapin guximtar Ndaj jetës së gëzuar Dhe më harro këtu në varr	Nëpër një natë pambarim, Me qetësi përjetë Pushim, harrim, pushim, pushim, Në shlodhjen e vërtetë...

Këtë pushim e grish në netët pa gjumë – bile edhe në këta net kaltëroshë të muajit korrik – kur sillet gjoni i padukshëm mbi pavijonet e spitalit.. Ah, them, sa mirë do të ish të zhdukesh në ujrat e kaltra të liqerit tonë të kaltër dhe të mos më mbetej nam e nishan... Por na mashtroi jeta, lëkundshmëria jonë, fëmijët e vegjël që suallmë në jetë e s'dimë se qysh do t'i mçojmë. Një gjë e di: mallkuar qoftë kush do të më kujtojë emrin (bile për të mirë!) pas vdekjes civile që më rrëmbeu. Nuk i kërkoj askujt gjësend veç harrimit:
Pushim, pushim, pushim, pushim

Në qoftë se më kanë mbetur disa vjet jete – për hatrin e foshnjave . dua të konsiderohem si i vdekur, i varrosur...

19 korrik 1959
E Djelë

Më fal se nuk ta vazhdova dot këtë letër dje dhe pardje.
Më pllakosi një pagjumësi e keqe – sepse desha të edukohem të fle pa ilaçe. S'fjeta dy net. Prita gjer në orën 1½ - 2 pastaj iu sula përsëri valerianës. S'ke ç'i bën: organet janë prishur. Nuk të kujtohet Eminesku i gJORë me atë vargun e tij

Ah, organele sînt rupte şi
maestrul e nebun?

(Ah, qenkan prishur organet.
Dhe mjeshtri është çmendur?

* * *

Sidoqoftë, po të dërgoj shumë të fala dhe riparim të shpejtë. Kur do dal nga spitali, do të shkoj me kalamanjtë në Poradec. Tani për tani më dridhen këmbët, kam një dhembje të madhe në kërbishte (tri unazat e fundit janë shtrembëruar) po do të mundohem ta zgjat jetën
Të fala gjithë atyre që do e që të duan

Me dashuri
Mitrush

⁶ Nga cikli i poezive të burgut

Në një ese mbi letërsinë universale dhe letërsitë kombëtare, Milan Kundera thotë se vepra letrare ka dy kontekste, kontekstin e vogël, që është historia e kombit të vet, dhe të madhin, që është historia mbikombëtare ose universale e letërsisë. Për herë të parë, termin “letërsi botërore” e ka formuluar Gëte, më 1827, në një nga bisedat e tij të gjata me mikun dhe kolegun Johan Peter Ekerman. Gëte thotë: “Letërsia kombëtare sot nuk ka shumë kuptim, kemi hyrë në epokën e letërsisë botërore”. Dhe këtë e thotë pikërisht në një kohë që, kryesisht në saje të romantizmit, letërsitë kombëtare, ose të vetëvështruara si kombëtare, po shtoheshin dhe po lulëzonin si asnjëherë. Kësaj thënieje të Gëtes do t’i kthehem ca më tej, ndërsa tani po mjaftohem të theksoj se ajo ka nevojë për një interpretim përtej asaj përshtypjeje që mund të na krijojë në pamje të parë. Gjithsesi, dy kontekstet që përmend Milan Kundera dhe që i quan elementare na duken të vetëkuptueshme, por mendoj se mund t’i qartësojmë idetë nëse i problematizojmë ato, duke e përfshirë idenë e letërsisë brenda një konteksti të tjetërlojtë, jo më gjeografik, por filozofik, ose ndoshta më mirë socio-filozofik, pra duke e përfshirë brenda idesë së kulturës.

Hannah Arendt thotë se veprat artistike, rrjedhimisht veprat letrare, janë “objektet kulturore *par excellence*”. Dhe kulturën e përkufizon si mënyra jonë e hyrjes në raport me to. Sigurisht, ajo e ka fjalën për atë që quhet “kulturë e lartë”, apo, vështruar ndryshe, kulturë në kuptimin iluminist të termit. Kjo shfaqet në përfitimet e mendimit krijues dhe të mendimit kritik dhe përbëhet nga veprat letrare dhe artistike, nga filozofia, nga shkencat sociale dhe humane, të të gjitha kohëve dhe të të gjitha vendeve të botës, po sidomos nga veprat më të shquara, nga ato që u rezistojnë kohëve si pasuri shpirtërore akumulative e mbarë njerëzimit. Termin “kulturë” në kuptimin e kultivimit dhe lartësimit shpirtëror e gjejmë për herë të parë në Romën e Lashtë, në ligjërimin e Mark Tul Ciceronit. Ndërsa në fillimet e modernitetit, në kuadër të filozofisë iluministe apo të ideologjisë iluministe, kultura merr një rol tjetër në shoqëri: shikohet si emancipim, si armë kundër tiranisë dhe obskurantizmit. Kështu, roli i dijes që përmban kultura dhe i edukimit përkatës është ai i çlirimit jo vetëm shpirtëror, po edhe politik. Mund të themi se Imanuel Kanti, një tjetër iluminist i madh sikurse Gëte, e identifikonte kulturën me edukimin, *Bildung* në gjermanisht. Edukim për t’u emancipuar si individ i mëvetësishëm nëpërmjet përdorimit të arsyes, çka do të thotë se çdo njeri, ngase është qenie e pajisur me arsye, duhet shikuar si qëllim, e jo si mjet për të arritur qëllimet e tua. Madje, diçka më herët se Kanti, në agimin e iluminizmit francez, madhështor si çdo agim dhe njëkohësisht infantil si çdo agim, besohej që dija si e tillë do të ishte e mjaftueshme jo vetëm për shpëtimin moral, po edhe për shpëtimin politik të njerëzimit. Atëherë, lind pyetja e stërnjohur: si shpjegohet që një nga kombet më të kulturuar në botë, gjermanët, që konsideroheshin populli i poetëve, i muzikantëve dhe i filozofëve, arritën gjer në nadirin e barbarisë më të madhe në Europën e shekullit XX? A nuk dëshmonte gjenerali Rajnhard Hajdrih, numri dy i SS-ve, një shije të hollë artistike si interpretues i shkëlqyer i muzikës klasike për piano? A s’ishte i tillë Hans Franku, guvernatori nacionalsocialist i Polonisë së kampeve të shfarosjes masive? Këtu dëshiroj të hap një parantezë të shkurtër. Përgjigjja më e mirë që kam hasur gjer tani për këtë pyetje është ajo e Tomas Mani. Ai bën një ndarje brenda kulturës: nga njëra anë, arti dhe filozofia ose metafizika; nga ana tjetër, shkencat sociale, mendimi politik dhe projektet politike. Të

VATRA DHE BOTA: DIALEKTIKA E KOMBËTARES DHE E UNIVERSALES

Nga Bashkim Shehu

parat duhet të synojnë absolutin, qiellin, teprinë, dehjen shpirtërore, marrëzinë krijuese. Për të dytat, nevojitet refleksioni i moderuar, i esëllt, sensi komun, me këmbët në tokë. Vërtet, ndër filozofë të mëdhenj, si Hajdeger, Sartrë, apo Fuko, shohim se deduktimi i mendimit politik nga ontologjia i ka çuar në justifikime apo madje në glorifikime politikash liberticide. Nëse ato që janë të dëshirueshme dhe frytdhënëse në art dhe në filozofi zbresin ngazëlyeshëm në trevat e projektit politik, rrjedhojat janë pikërisht ato që përjetoj Gjermania e regjimit nazist, apo, do të shtoja, edhe Rusia e lindur nga idealizmi i revolucionit bolshevik dhe derivatet e këtij idealizmi në vende të tjera të botës, jo thjesht për shkak të prapambetjes ekonomike të Rusisë dhe të këtyre vendeve.

Gjithsesi, roli i dijes dhe i edukimit sipas iluminizmit është i lidhur ngushtë me të drejtat e njeriut, si të drejta universale, që priren të shtrihen te të gjithë njerëzit pa përjashtim, pa dallim prejardhjeje, kombësie, gjinie apo ngjyre të lëkurës. Dëshiroj të theksoj veçanërisht që kjo frymë universaliste përshkon edhe ëndërrimin e famshëm të Martin Luter Kingut, aspiratën e tij që fëmijët zezakë të bashkëndanin me fëmijët e të bardhëve edukimin intelektual dhe moral në kushte barazie: kryefjala e tij është barazia, pavarësisht nga dallimet identitare. Po kështu, në skajin e kundërt të spektrit të vlerave, kultura në kuptimin iluminist, universalist, është ajo për të cilën bëhet fjalë në një thënie që i atribuohet herë Gëbelsit, herë Geringut: “Kur dëgjoj fjalën kulturë, çoj dorën te koburja”.

Ndërkaq, ekziston edhe një kuptim tjetër i termit “kulturë”, po aq i rëndësishëm dhe ndoshta aktualisht më i përhapur. Është kuptimi që merr ky term në antropologjinë sociale, po zanafillën e ka te mendimtari gjerman i shekullit të tetëmbëdhjetë Johan Herder dhe, në vazhden e tij, te romantizmi gjerman. Sipas këtij kuptimi të termit, kultura konsiston në gjithçka që përbën mënyrën e jetesës së një grupi social, të një komuniteti, veçanërisht folklorin, zakonet dhe mendësinë e komunitetit, përcaktuar apo madje determinuar prej traditës. Tekefundit, kultura është gjithçka përveç asaj që nuk është e dhënë nga natyra, por që mësohet nga njeriu në suazën e komunitetit ku ai lindet dhe rritet dhe që është natyra e tij e dytë. Edhe konceptit të “së dhënës” do t’i kthehem ca më tej. Gjithsesi, kultura është në numrin shumë, ndryshon nga njëri komunitet në tjetrin. Kultura, sipas Herderit, është fryma e popullit, *Volksgeist*, një frymë gjithsesi kolektive. Për Herderin, komuniteti i natyrshëm është populli, *das Volk*, i kuptuar si komb. Dhe kultura e vështuar kësoore është, e përsëris, natyra e dytë e individëve që përbëjnë komunitetin, kombin. Dhe, si e tillë, si natyrë, pra, si e dhënë njëherë e mirë, i determinon shpirtat e individëve, të menduarit dhe të ndierit e tyre, rrjedhimisht edhe qëndrimet e veprimet e tyre. Kësodore, subjekti veprues nuk është individ, por komuniteti, kombi, objekt i të cilit është individ i determinuar pashmangshëm

prej komunitetit. Ose, shprehur pak më ndryshe, kombësia nuk është një atribut subjekti i të cilit është individ: përkundrazi individ është atribut i kombit, ose shfaqje e përveçme e kombit, të cilit i përket. Jemi në antipodin e konceptimit kantian të individit: në vend të autonomisë, kemi përkatësinë. Madje, për filozofin Johan Gotlib Fihte, pasardhësi i drejtpërdrejtë i Kantit në linjën e sinusoidale të trashëgimisë së idealizmit gjerman dhe shprehje filozofike e romantizmit në përgjithësi dhe e atij gjerman në veçanti, sidomos në luhatjet e skajshme të romantizmit ndërmjet kultit të një uni rebel, demoniak, dhe absorbimit të individit në kultin e komunitetit, asgjësimit të tij metafizik duke e flijuar në altarin e komunitetit, për Fihten, pra, i vërtetë nuk është uni empirik i njeriut, por një entitet më i thellë, uni mbipersonal i kulturës kolektive, kombëtare. Ka ndodhur, pra, midis iluminizmit dhe romantizmit, një përmbysje, reagimi romantik ndaj iluminizmit, i “degës së përkulur” që tendoset dhe lufton për t’u drejtuar sërishmi, po të përdorim një metaforë të Shilerit për këtë fenomen.

Kësisoj, kemi dy kuptime të përkundërta të termit “kulturë”, njëri me zanafillë iluministe, tjetri me zanafillë romantike. Kjo e fundit i përgjigjet pyetjes “nga cili vend je?”, teksa e para i përgjigjet pyetjes “çfarë librash ke lexuar?”. Nga njëra anë, kemi universalizmin; nga tjetra, partikularizmin. Nga njëra anë, kemi individin si përfaqësues abstrakt i species, i njerëzimit; nga tjetra, komunitetin, popullin-komb. Nga njëra anë, kemi vënien e vazhdueshme në pikëpyetje të traditës, çka gjen kundërvënien, nga ana tjetër, në kritikën e kësaj vënieje në pikëpyetje dhe në kultin e traditës. Nga njëra anë, kemi arsyes; nga tjetra, ndjenjën e fuqishme, pasionet e stuhishme, irracionalizmin, sidomos te gjermanët, madje apoteozën e gjeniut patologjik, të përbindshëm. Metaforikisht, këto dy paradigma antinomike mund të artikulohen edhe nëpërmjet kundërvënies midis dy hyjnive të Greqisë së Lashtë, Apolonit dhe Dionisit, siç e ka shtjelluar Niçe në veprën e tij *Lindja e tragjedisë*. I pari, Apoloni, është hyu i diellit, i dritës, i bukurisë, i përsosmërisë, i harmonisë, i ekuilibrit, i arsyes. Tjetri, Dionisi, është hyu i dehjes, i orgjive, i ekstazës, i marrosjes. Por, ndërsa në kronomitologjinë e Niçes për Greqinë e Lashtë fillesa apoloniane në këtë dihotimi lind si reagim ndaj fillesës dionisiake, në agimet e modernitetit, përkundrazi, romantizmi, përkatësisht partikularizmi, duke ngërthyer shtresat irracionale apo joracionale të shpirtit, shfaqet si reagimin kundrejt iluminizmit, përkatësisht kundrejt universalizmit dhe arsyes, apo një racionalizmi abstrakt, rrafshues. Ndërkaq, mendoj se ky reagim, kjo kundërvënie romantike ndaj frymës modernizuese dhe racionalizuese të iluminizmit, pavarësisht nga nostalgjitë për “natën e yjësuar” mesjetare sipas një shprehjeje të Shlegelit, nuk përbën një fenomen antimodern, një rishfaqje të së kaluarës dhe një prirje kthimi

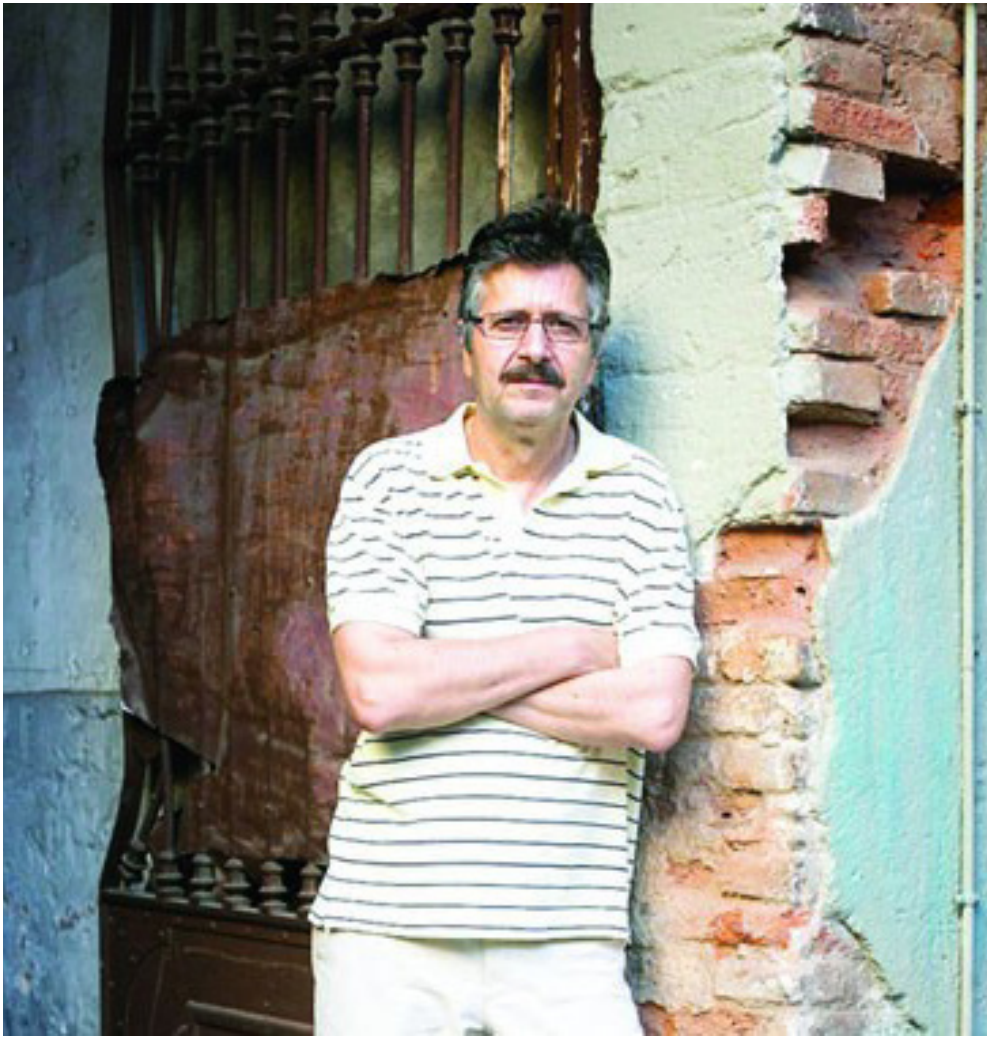
në botën paramoderne. Përkundrazi, është një fenomen po aq modern sa iluminizmi dhe është i pandashëm prej tij. Madje, siç thotë Fukoi, moderniteti fillon pikërisht në momentin kur në fushën e dijes hyn *Tjetra* e arsyes, ajo çka, në raport me arsyes, përbën tjetërsinë e përjashtuar.

Tani, duke kaluar në fushën e letërsisë, mund të thuhet, *grosso modo*, se ideja e letërsisë kombëtare përshoqërohet me kulturën sipas kuptimit herderian dhe romantik, ndërsa ideja e letërsisë universale përshoqërohet me kulturën sipas kuptimit iluminist. Ndërkaq, çështja paraqitet më e ndërlikuar. Dy paradigmat e kundërta që u përpoqa të përvijoj si diçka heuristike, përveçse janë pak a shumë të njëkohshme në zanafillën e tyre, edhe sikur e kërkojnë pashmangshëm njëra-tjetrën. Për më tepër, i gjejmë jo rrallë të ndërthurura me njëra-tjetrën: te Gëte dhe te Shileri në fillimet e letërsisë romantike, te Hajne dhe te Shelli në një fazë disi të vonë të kësaj letërsie, te Hegeli në metafizikën e tij dhe në krejt sistemin e tij dhe te Marksi në filozofinë e tij sociale, apo, më pranë kohëve tona, te metapsikologjia frejdiane dhe te Shkolla e Frankfurtit, sidomos te kritika e iluminizmit nga Adorno dhe Horkhajmer. Te secili nga këta, i gjejmë në mënyrë të ndryshme nga të tjerët, po gjithsesi të ndërthura mes tyre te të gjithë këta, sikurse dhe te jo pak të tjerë. Dhe, sigurisht, në njëfarë mënyre i gjejmë të dyja edhe te një fshikullues i atillë i frymës iluministe sikurse Niçe: a nuk është, sipas Niçes, pikërisht ndërthurja e fillesës dionisiake me fillesën apoloniane te tragjedia greke forma më e lartë e krijimit artistik? Për ta pasur më të qartë ndërlikimin, le të kujtojmë se Apoloni, ndonëse në antipod me Dionisin, mendohej edhe si hyjni i orakujve, si hyjni me dhunti të mistershme profetizuese. Ky raport midis attributeve të dy hyjnive shpreh figurshëm situatën ku, përveç që këto dy paradigma antinomike kombinohen tek autorë të ndryshëm, elemente të tyre ndërëmbehen duke kaluar nga njëra te tjetra nëpërmjet ambiguitetesh dhe transformimesh të larmishme, a thua te të dyja përftohet njëherësh një induskion elektrik gjatë lëvizjes së tyre brenda së njëjtës fushë magnetike. Kështu, siç e vura në dukje pak më parë, te romantizmi, sidomos te romantizmi gjerman, vërehen luhatje të skajshme midis absorbimit të unit individual nga uni kolektiv dhe ekzaltimit të individit nëpërmjet rebelimit të tij ndaj shoqërisë dhe ndaj çdo autoriteti të jashtëm, si shëmbëlltyrë e individit absolutisht të lirë. Dhe, nga ana tjetër, ky ekzaltim i individit nga romantizmi artikulohet si kundërvënie ndaj një iluminizmi rrafshues të diversiteteve në individin universal abstrakt, në absorbimin e individit nga tërësia abstrakte dhe e njëtrajtshme e njerëzimit, si dhe, tekefundit, në trajtën e reduktimit të individit në qytetar të mirë, të përgjegjshëm ndaj detyrimeve shoqërore dhe respektues të ligjeve të bazuara tek arsyeja. Po kështu, a nuk përmban, nga ana tjetër, universalizmi iluminist, në gjenezën e tij dhe në fillimet e tij, një dozë jo të papërfillshme partikularizmi francez? Dhe ndërsa nga njëra anë kemi, në themel të iluminizmit, kritikën e obskuratizmit fetar nëpërmjet arsyes, në tjetrën kemi një pozicionim gjithpoaq kritik të romantizmit ndaj hyjnizimit të arsyes nga iluminizmi fillestar dhe radikal, sikurse edhe ndaj racionalizimit të jetës në bazë të logjikës së komercialitetit në epokën moderne dhe kundrejt “borgjezimit” të kulturës, mund të themi, kundrejt shndërrimit të kulturës në argëtim apo në stoli të jashtme të borgjezit për prestigj individual. Me këtë pozicionim romantik lidhet ajo çka filozofët Agnesh Heler dhe Ferenc Feher, të Shkollës së Budapestit, e kanë quajtur *Kulturkritik*. “Do të ishte e gabuar”, thonë ata, “po ta

konceptonim *Kulturkritik*-ën si thjesht koment të korpusit kulturor nga jashtë”. Sipas tyre, *Kulturkritik*-a është pjesë e vetë kulturës moderne: “Dinamika normale e ‘lavjerësit të modernitetit’ vërtitet në mohimin e gjithçkaje që ekziston”, thonë ata.

Le të ndalemi, tani, te letërsia shqipe, për ta vështruar në raportet e saj komplekse me të dyja paradigmat që u përpoqa të përvijoj. Gjithë duke mos harruar atë rëndësi që kanë për të, në saje të përpunimit të gjuhës, të një estetike gjuhësore, shkrimet e autorëve të parë të shqipes, që nga Buzuku në shekullin e gjashtëmbëdhjetë dhe gjer tek autorët nga viset e arbëreshëve të Italisë në shekullin e tetëmbëdhjetë, mund të themi se, në kuptimin e plotë të fjalës, historia e letërsisë shqipe fillon pothuaj njëherësh me modernitetin, vetëm pak dekada më vonë, pra në gjysmën e parë të shekullit të nëntëmbëdhjetë. Në atë kohë, siç dihet, karakterizohet nga romantizmi dhe shfaqet më së pari në diasporën arbëreshe të Italisë. Dhe, sikurse thotë Profesor Rexhep Qosja në një studim themelor të viteve tetëdhjetë, ajo është ndikuar kryesisht nga romantizmi italian dhe tërthorazi, përmes tij, nga romantizmi gjerman. Më në veçanti, siç thotë gjysmë shekulli më herët Vittorio Gualtieri, është ndikuar nga një variant i romantizmit i lëvruar në Italinë jugore dhe shumë i afërt me lëvizjen letraro-artistike gjermane *Sturm und Drang*. Mendoj se është vendi që të shtoj diçka shkurtimisht në aspektin e dy konceptimeve të kombit, përkatësisht në perëndim dhe në lindje të lumit Rin, dhe në aspektin e formimit të këtyre dy konceptimeve historikisht. Sipas njerit prej tyre, të ashtuquajtur francez, kombi përbëhet nga tërësia e qytetarëve të një shteti, pra është një konceptim politiko-juridik. Sipas tjetrit, që shfaqet më së pari në trevat e Gjermanisë, në një kohë që ende s’ishin shtet dhe sapo ishin pushtuar nga ushtritë e Napoleon Bonapartit, kombi është një komunitet etno-kulturor. Këtë konceptim të kombit adoptoi edhe lëvizja kombëtare italiane dhe po kështu e popujve të Europës Qendrore e Lindore, si popuj që s’kishin shtet dhe aspironin ta kishin. Është një konceptim i lidhur ngushtë me romantizmin dhe me përhapjen e tij. Ndërkaq, një veçori e letërsisë shqipe të asaj kohe qëndron në atë se, në ndryshim nga letërsia romantike italiane dhe ajo gjermane, është politikisht e angazhuar, për çështjen kombëtare konkretisht. Është fati i shkrimtarëve që u përkasin popujve të vegjël e të shtypur, siç do të thoshte më vonë Franc Kafka. Dhe një nga tiparet më të dukshme romantike në letërsinë tonë të asaj periudhe është se kryetema e saj, atdheu, ëndërrohet si idealitet i projektuar mbi përfytyrimin e një të kaluarë të largët e të ndritur, që përbën të kundërtën e mynxyrës së tashme të sundimit osman. Po kështu, një tipar i qenësishëm romantik i saj është mbështetja e theksuar në poezinë popullore, madje mistifikimi i autorësisë në rastet që autori e paraqet veprën e tij si përmbledhje poezie popullore. Nga ana tjetër, romantizmi i letërsisë shqipe është i ndërthurur me iluminizmin. Në këtë letërsi është mjaft shpesh i pranishëm universalizmi humanist, po sidomos, dhe aq më shumë për shkak të situatës politike të kombit, aty mund të shohim një angazhim programatik, do të thosha, për shkollimin e shqiptarëve, si imperativ për një ndërgjegje kombëtare dhe njëherësh si modalitet emancipimi dhe progresi në saje të dijës: “dhe drit” e diturisë përpara do na shpjerë”, sikurse shkruante Naim Frashëri.

Atëherë, duke iu referuar dy konteksteve për të cilat bën fjalë Kundera, mund të themi se në letërsinë shqipe të fillimeve të saj dhe përgjithësisht gjatë shekullit të nëntëmbëdhjetë, pra në letërsinë e Rilindjes Kombëtare, kemi edhe influenca, apo

impulse, që vijnë nga konteksti mbikombëtar, european, me të cilin Gëte në kohën e tij identifikonte letërsinë botërore tekefundit, siç janë disa veçori të qenësishme letrare të romantizmit dhe disa nga idetë madhore të filozofisë iluministe; dhe njëkohësisht kemi veçori specifike shqiptare që burojnë nga konteksti kombëtar, nga nevojat e kohës të shqiptarëve, teksa kjo letërsi, me angazhimet e saj, ka një instrumentalitet projekti politiko-kulturor.

Ky konfiguracion, i përbërë nga prania e impulseve mbikombëtare dhe njëherësh nga fokusimi angazhues në problemet e vendit, vazhdon të jetë i pranishëm në periudhat e mëpasme të letërsisë shqipe, siç ndodh përgjithësisht në letërsitë e europiane apo edhe të kontinenteve të tjera. Ndërkaq, natyrisht, burimet dhe llojet e këtyre impulseve të jashtme kanë ardhur duke ndryshuar në rrjedhë të kohës dhe po kështu edhe problemet që ka trajtuar letërsia shqipe në fokusin e përmbajtjeve të saj. Dhe, krahas një letërsie që mund ta quajmë të angazhuar apo angazhuese, lindi në periudhat e mëvonshme, veçanërisht mbas themelimit të një shteti të pavarur, një letërsi pa dimension të drejtpërdrejtë social, e cila u kushtohet temave të përrjetshme të njeriut dhe të shpirtit njerëzor, si dhe kërkimit të formave të reja të shprehjes letraro-artistike. Rasti më i shquar, për mendimin tim, është ai i poezisë së Lasgush Poradecit. Arti, pra edhe letërsia, jo si mjet në shërbim të diçkaje, por si qëllim në vetvete: këtë tezë e hasim tek Aristoteli dhe gjer në kohën tonë, të mbrojtur në shkrime të krijuesve e të teoricienëve të ndryshëm. Është një tezë që e bashkëndaj. Megjithatë, nuk dua të them se letërsia e angazhuar është me doemos cilësisht inferiore ndaj asaj që nuk është e angazhuar në probleme të kohës dhe të shoqërisë. Angazhimi social dhe politik nuk e përjashton domosdoshmërisht të përjeshtmen artistike dhe as e tkurr praninë e saj. Shembujt në historinë e letërsisë janë të shumtë, që nga Eskili, Sofokliu dhe Euripidi, anësitë e të cilëve në politikën athinase të kohës nuk na interesojnë tashmë, e gjer te Milan Kundera apo Ismail Kadareja.

Anasjelltas, mund të themi se letërsia që fokusohet në të përrjetshmen ose që përmban një angazhim të tjetërlojtë nga ai i emancipimit kombëtar është jo më pak letërsi kombëtare se ajo që i kushtohet këtij

emancipimi. Vepra e Lasgush Poradecit dhe ajo e Migjenit i përkasin letërsisë shqipe gjithpoaq sa ajo e Naim Frashërit. Poezia e Lindita Ahmetit është pjesë e kësaj letërsie gjithpoaq sa ajo e Ali Podrimjes. Dhe poezia e Vorea Ujkos gjithpoaq sa ajo e De Radës. Atëherë, ç’është letërsia kombëtare? Një nga kriteret e këtij përcaktimi është ai i gjuhës në të cilën shkruhet. Për ne shqiptarët ky kriter është krejt i qartë. Ndërkaq, nuk mund të thuhet e njëjta gjë në lidhje me letërsitë e shkruara në anglisht apo në spanjisht: flasim për letërsi angleze dhe letërsi amerikane, australiane, etj., flasim për letërsi spanjolle dhe letërsi hispanoamerikane. Për më tepër, këtë të fundit e shohim si një të tërë për shkak të distancës jo vetëm gjeografike që na ndan nga Amerika Latine. Po edhe letërsia e atij kontinenti përbëhet prej letërsish të kombeve të ndryshme. Gjithsesi, kriteri i përkufizimit të letërsive kombëtare varet nga vetëpërcaktimi i identitetit të një kombi apo një tjetri. Ne shqiptarët kemi gjuhën si tipar objektiv të përbashkët dhe qartazi të dallueshëm nga kombet e tjera, sikurse kombet përtej Atlantikut kanë kriteret me doemos të ndryshme prej atij gjuhësor. A mund të kemi një kriter të vetëm, të bashkëndarë nga çdonjëra prej letërsive kombëtare? Mendoj se një kriter i tillë është ndërtekstualiteti. Në letërsinë e një kombi, është i lidhur ngushtë me kulturën e tij në kuptimin herderian të termit, domethënë të kulturës si traditë kombëtare. Por ky ndërtekstualitet letraro-artistik nuk qëndron vetëm në riprodhimin e traditës. Ai përfshin edhe thyerjen e traditës, çka ndërthuret me iluminizmin si vënie e vazhdueshme në pikëpyetje të traditës: në këtë thyerje, ajo nuk zhduket, por qëndron si cak që tndon për t’u kapërcyer, apo si pikënisje e një transgresioni. Është, pra, një ndërtekstualitet i hapur, një identitet i hapur kombëtar i një letërsie. Ismail Kadare është pjesë e këtij ndërtekstualiteti jo vetëm në saje të rimarrjes dhe përtëritjes së gjedheve të traditës ekzistuese, po edhe në saje të një sinteze të madhe kreative rrjedhash që burojnë nga letërsia botërore moderne, nga Uitmani, Majakovski dhe Heminguej fillimisht dhe nga Kafka, Xhojsi, Dos Pasosi apo Sartri më pas, për më tepër autorë të ndaluar në Shqipëri këta të fundit gjatë periudhës së totalitarizmit, pra Ismail Kadare është pjesë e këtij ndërtekstualiteti edhe në saje të një transgresioni të dyfishtë.

Po a nuk është ndërtekstualiteti, konvencionalisht ose jo, kriter përkufizues i asaj çka është letërsia në përgjithësi, në tërësinë e saj, si e tillë? Mendoj se ndërtekstualiteti, ndoshta po aq sa “tëhuajzimi” sipas Shkllovskit dhe po aq sa raporti specifik “shenjzues - i shenjzuar” sipas Roland Bartit, është emërues i përbashkët i të gjitha veprave të letërsisë botërore, së paku brenda gjinive përkatëse. Veçse ky emërues i përbashkët nuk nënkupton njëtrajtësi. Përkundrazi, ndërtekstualiteti i letërsisë botërore përmban një larmi shumë të madhe, ku një nga faktorët kryesorë është larmia ndërmjet letërsive kombëtare dhe ndërmjet kulturave kombëtare përkatësisht. Gëte, kur bën fjalë për letërsinë botërore, thotë gjithashtu: “Çështja nuk është që kombet të mendojnë në unison”. Po kështu, Tomas Elioti thotë: “Një kulturë botërore si kulturë e njëtrajtshme nuk do të ishte kulturë. Njerëzimi do ishte i çnjerëzuar. Do ishte një makth. Por, nga ana tjetër, nuk mund të heqim dorë krejtësisht nga ideja e kulturës botërore”. Dhe mendoj se Elioti ka të drejtë. Kësisoj, letërsinë botërore, ose universale, mund ta shohim si një tërësi ndërtekstualitetesh kombëtare të hapura ndaj njëra-tjetrës dhe ndaj një ndryshimi të vazhdueshëm. Dhe, tekefundit, çdo shkrimtar, ose pothuaj çdo shkrimtar, në një aspekt apo në një tjetër të veprave të tij, i ka në mënyrë të pashmangshme të dyja dimensionet, është pjesë e letërsisë kombëtare dhe e letërsisë universale ose mbikombëtare njëherësh, sikurse e ka edhe dimensionin e kulturës në kuptimin iluminist, edhe në atë herderian.

Duke u kthyer te përgjigjja e Tomas Manit lidhur me pyetjen e stërnjohur mbi kulturën dhe barbarinë gjermane, mund të vëmë re se letërsinë e vendon në paradigmën romantike, apo irracionale, apo të rrënjës dionisiake, në atë që buron apo ushqehet nga konteksti i dhënë i autorit, nga veçoritë e kulturës së tij në kuptimin herderian të termit, si kulturë e një komuniteti të veçantë. Kjo vlen, me sa duket, edhe nëse autori, në bindjet e tij, është iluminist, apo universalist, apo kozmopolit, gjë që shihet edhe në trajektoren e Tomas Manit, i cili, mbas Luftës së Parë Botërore, flaku pikëpamjet politike irracionaliste, herderiane dhe anti-iluministe, duke përqafuar pikërisht idologjinë iluministe dhe bindjet liberale e demokratike në politikë, po natyra e krijimtarisë së tij, *quid-i* i saj estetik, nuk ndryshoi dhe vazhdoi ta ruante lidhjen së thelli me rrënjën dionisiake. Tekefundit, një vepër letrare nuk mund të jetë ilustrim i një teze të mendimit politik, apo të çfarëdo mendimi dituror: në këtë rast, vepra letrare do të lindte e vdekur. Ose, thënë me fjalët e Uiljam Blejkit: “Arti është Pema e Jetës... Shkenca është Pema e Vdekjes”.

Edhe diçka tjetër në të mirë të kuptimit herderian, apo romantik, apo ndoshta më mirë partikularist të kulturës. Për romakët e Lashtësisë, kultura ishte e lidhur ngushtë me kultimin e tokës, dhe së këtijmi buron metaforikisht, nëpërmjet fjalës së Ciceronit, ideja e kultivimit shpirtëror. Ata e shihnin kulturën të lidhur ngushtë me natyrën. Dhe, sipas kuptimit herderian, kultura është një natyrë e dytë, një e dhënë sikurse natyra. Gjithë duke iu përmbajtur mendimit se tradita letrare kombëtare është një kontekstualitet i hapur, një natyrë e dhënë jo njëherë e përgjithmonë, por një komponente dinamike e krijimit, do të thosha se prirja për t’iu kundërvënë *a priori*, si të verbër, gjithçkaje që na është dhënë rastësisht, sikurse nga natyra, përbën një lëvizje të individualitetit jo në drejtimin e duhur, e cila gjymton pikërisht individualitetin krijues: përbën një *hybris*, po të përdorim një shprehje të të lashtëve. Për analogji, le të kujtojmë se jemi bij të natyrës, jo zotër të saj.

Përvjetori i 10-të i kanonizimit të Nënë Terezës, gjatë kësaj vjeshte, përkon me një tjetër jubile, atë të 35-vjetorit të krijimit të vlerësimit honorifik shtetëror që mban emrin e saj. Kancelaria e Urdhrave dhe Medaljeve të Republikës përkujton me nderim, në këtë kontekst, shqiptaren e veprës së madhe njerëzidashëse, si edhe “pajtores” e njerës prej dekoratave më të rëndësishme të shtetit shqiptar.

Përpara se të kthehej në një simbol të gjallë mbarëkombëtar, Shenjta Nënë Tereza ishte njohur botërisht për angazhimin vetjak përtej të zakonshmes dhe për vetëmohimin e padëgjuar në shërbim të njerëzimit. Pedagoge e dashurisë pa kushte për më të lënë mënjanë, Nënë Tereza sendërtonte humanizëm në përditshmëri, një humanizëm ungjillor, integral dhe universal, i cili ishte karta e saj e identitetit:

“Prej kombësisë jam shqiptare, prej shtetësisë indiane, prej besimit jam katolike, prej thirrjes i përkas botës mbarë”.

E lindur Anjezë Gonxhe Bojaxhiu në Shkup, në një familje të lidhur ngushtë me traditat atdhetare, Nënë Tereza u mbrujt me frymën e një “teologjie të shëlbimit përmes shërbimit” gjatë viteve të murgjërës së saj, duke përthithur më të mirën nga spiritualitetet e mëdha të jetës së kushtuar dhe urdhrave rregulltarë, nga Karmeli te Salezianët e nga Françeskanët te Jezuitët. Nuk është për pasojë e habitshme që jetëgjatësinë dhe frytet e përkushtimit të saj ndaj më të varfërve, ajo i pa të lidhura me themelimin e nje veprë, e një urdhri të veçantë. Bëhet fjalë për Kongregatën e Misionareve të Dashurisë (*Congregatio Missionariarum a Caritate*), institut rregulltar i Kishës katolike, krijuar më 1950, e cila nuk është pa ngjashmëri, për sa i përket thirrjes dhe misionit, me urdhrat e parë spitalorë që u formuan në Palestinë në agim të vitit 1000.

Për arsye të rrethanave në të cilat u gjend Shqipëria fill pas Luftës II Botërore, vepra e Nënë Terezës jo vetëm që nuk mund të gjente terren për t’u bërë e njohur, por përfundonte gjithmonë e stigmatizuar nga pushteti totalitar. Orvatjet për t’i minimizuar Nënë Terezës figurën dhe veprën erdhën dhe u shtuan natyrshëm pas ndalimit të besimeve fetare në Shqipëri, prej vitit 1967 e në vazhdim.

“NËNË TEREZA” – NJË JUBILE TJETËR

THOMAS FRASHËRI

Kancelar i Urdhrave dhe Medaljeve të Republikës

DORINA NIKA

Eksperte pranë Kancelarisë së Urdhrave dhe Medaljeve të Republikës

Ndryshe ndodhte me figurën dhe veprën e saj në diasporë. Me gjithë kontrastet politike brenda komuniteteve shqiptare të shpërndara anembanë rruzullit, Nënë Tereza gëzonte respekt, admirim dhe nderim të thellë. Në vitet 1970, njëkohësisht kur i jepej Çmimi “Nobel” për Paqe, Familja Mbretërore në mërgim i akordonte kordonin e madh të Urdhrit të Skënderbeut, me një motivacion që përmbledh mënyrën sesi ajo shihej dhe përjetohej nga diaspora shqiptare në botë:

“Enderuar dhe e dashur Mëma Tereza, Ka kohë që na ka tërhequr vrejtyjen aktiviteti tuaj i parreshtur. Në mënyrë të veçantë Shqiptarët t’Atdheut e të mërgimit përhera u kujtojnë me simpati dhe krenohen me ju mbasi ini motra e tyre dhe me sjelljet e me punën tuaj njerëzore nderuat Vendin tonë, i dhatë një shkëlqim

të veçantë Shqipërisë. Ju shkruat një fletë t’artë n’historinë e Atdheut tonë.

Për të gjitha këto vendosëm t’u akordojmë dekoratën më të lartë të Urdhrit të Skënderbeut – Gjergj Kastriotit – një tjetër bir i denjë i racës sonë kreshnike”.

Nënë Tereza u mbulua me vlerësime honorifike nga njëri skaj i tokës në tjetrin. Në fillim të viteve 1980 mbretëresha Elisabeta II e dekoroi me Urdhrin britanik të Meritës. Në lidhje me vlerësimet, në përvujtërinë e saj, ajo i përmbahej një parimi: të mos refuzonte asnjë “lëmoshë” që i dhurohej, qoftë materiale, qoftë morale, por t’i vinte të gjitha në shërbim të veprës së misionareve të dashurisë kah të varfërve dhe të sëmurëve.

Në këtë kontekst, pas vdekjes së diktatorit Enver Hoxha, regjimi komunist në Tiranë filloi të ndryshonte dora-dorazi qëndrim ndaj figurës

dhe veprës së saj. Si për të korrigjuar harresën dhe shpërfilljen ku ishte lënë Nënë Tereza, dekorata e parë që do të krijojë shteti shqiptar i paskomunizmit, më 1991, do të jetë pikërisht një urdhër me këtë emër. Por në zanafillë u desh që Nënë Tereza të vinte dy herë për vizitë në dheun e të parëve. I mposhtur tashmë nga aura e saj dhe nga ndryshimet e vrullshme shoqërore që po ndodhnin në Shqipëri, pushteti u ndie i detyruar të bënte një hap para, sado të çalë, për t’i vënë në vend veprës dhe përkatësisë së saj shqiptare të drejtën e munguar. Me dekret nr. 7434, datë 1 dhjetor 1990, Nënë Tereza u dekorua me klasin I të Urdhrit “Naim Frashëri”. Motivacioni e cilësonte

“një personalitet i shquar botëror që, i frymëzuar nga dashuria e pafund për njerëzit, sidomos për të varfrit, të sëmurët e të uriturit, u ka kushtuar atyre tërë jetën e vet. Veprimtaria vetëmohuese e Nënë Terezës, shpirti i rrallë i sakrificës dhe ndjenja e lartë e humanizmit të saj, kanë fituar simpatinë e mbarë njerëzimit. Shqiptarët janë krenarë për këtë bijë të madhe e të nderuar të tyre”.

Dhënia e kësaj dekorate dëshmonte për mundimin e pushtetit për t’i gjetur nobelistes nderimin që i shkonte për shtat. Në nomenklaturën e dhjetra dekoratave të regjimit komunist, me emërtesat e tyre të politizuara dhe në antinomi me qenien e saj, vetëm emri i dëlirë i Naimit mund të bënte, në pamje të parë, njëfarë kuptimi. Por edhe këtu paradoksi ishte i madh. Motivacioni me të cilën kjo dekoratë iu dha Nënë Terezës nuk përkonte kurrkund me kriteret ligjore të këtij vlerësimi asokohe. Kur i kalon ato në revistë, mbetesh ndërdyshas.

Ndoshta ky paradoks, dhe me siguri lidhja morale shumë e dendur që u krijua mes Nënë Terezës dhe shqiptarëve pas dy vizitave të saj – më 4 mars 1991 u çel në Tiranë shtëpia e parë për misionaret e dashurisë, në shërbim të njerëzve në nevojë, të moshuarve, të personave me aftësi të kufizuara dhe të vetmuarve -, i diktuan Kuvendit të parë pluralist nevojën që, me ligjin nr. 7522, datë 30 tetor 1991, “Për miratimin e Urdhrit Nënë Tereza”, të krijonte, nën emrin e shenjtorese së ardhshme, të parën emërtesë honorifike të shtetit shqiptar të pasdiktaturës. “Urdhri Nënë Tereza” u jepej “shteteve, organizatave, shoqatave, firmave si dhe shtetasve vendas a të huaj

për shërbime të shquara humanitare dhe bamirësie ndaj Shqipërisë”.

Homazh i ndjerë, e për pasojë i përligjur, nga njëra anë, por sakaq veprim fort i diskutueshëm në pikëpamje të ligjësisë dhe seriozitetit të nderimeve publike të një shteti, nga ana tjetër. Për dy arsye. Së pari, emërtesa “urdhër”, në rastin e Nënë Terezës, ishte e papërshtatshme sepse dukej si dublikim i zbehtë i organizatës rregulltare që kishte themeluar. Së dyti, krijimi i një dekorate me emrin e një personi të gjallë bie ndesh me traditat e urdhrave dhe medaljeve në vendet e qytetëruara. Për ironi, dekorata me emra personalitetesh ende në jetë nuk u krijuan as gjatë regjimit komunist, kur kulti i individit kishte arritur kulmin. Çudia që përfaqëson, për atë kohë, e tillë emërtesë honorifike del qartë në pah me rastin e dekorimit të vetë Nënë Terezës, kësaj here nga shteti pluralist. Për nga natyra e veprimtarisë që zhvillonte, kriteret e duhura për dekorim përmbusheshin në urdhrin që mbante emrin e saj. Po a kishte kuptim që Nënë Tereza të dekorohet me “Urdhrin Nënë Tereza”? Shteti e mendoi të “kapërcyer” ngërçin, duke i akorduar “Urdhrin Nderi i Kombit” në vitin 1996.

Sidoqoftë, “Urdhri Nënë Tereza” e gjeti vendin e tij në sistemin hibrid dhe të ndërlikuar të nderimeve publike të Shqipërisë në tranzicion në vitet 1990-2023. Me ligjin nr. 8113, datë 28 mars 1996, “Për dekoratat në Republikën e Shqipërisë”, i ndryshuar, atij iu njoh vetëm një shkallë: “e Artë”, dhe u rendit në vendin e 5-të të dekoratave kombëtare, pas urdhrit të sapokrijuar “Mjeshtër i Madh i Punës” dhe përpara urdhrit “Naim Frashëri” krijuar në vitin 1965. Nga viti 1996 e deri në vitin 2013, ai u dha me motivacionin “për akte të shquara humanizmi ndaj kombit shqiptar dhe njerëzimit”. Të njëjtin motivacion mbajti ligji nr. 112/2013 “Për dekoratat, titujt e nderit, medaljet dhe titujt vendorë të nderit në Republikën e Shqipërisë”, i ndryshuar, kur “Nënë Tereza”, si të gjithë urdhrat e tjerë e humbi këtë cilësi, për t’u shndërruar në një “dekoratë”, po me një shkallë. Nga viti 2013 e deri më 2023, “Dekorata Nënë Tereza” renditej e 4-ta në preancën e vlerësimeve honorifike të Republikës së Shqipërisë.

Jehona e përbotshme e emrit Nënë Tereza i dha vlerësimit honorifik eponim një prestigj jo të vogël në vitet 1991-2023, i cili u konsolidua edhe për faktin se, ndryshe nga vlerësime të tjera honorifike, urdhri dhe më pas dekorata “Nënë Tereza” u dhanë me kujdes dhe

kursim. Ndër vite janë identifikuar 163 subjekte përfituese, prej të cilave rreth 74% janë individë dhe 26% janë subjekte të tjera. Në mesin e të vlerësuarve gjenden personalitete të shquara, organizata humanitare dhe bamirësie, institucione të shëndetit publik, misione ndërkombëtare shpëtimi, si edhe struktura të tjera të angazhuara në ndihmën sociale, mbrojtjen e fëmijëve, përballimin e emergjencave dhe mbështetjen e kategorive në nevojë. Brenda kategorisë së individëve rreth 66% janë shtetas të huaj, ndërsa 34% janë shtetas shqiptarë. Ndërkohë, në kategorinë e personave juridikë apo subjekteve të tjera, rreth 69% janë subjekte të huaja dhe 31% janë subjekte vendase. Ndër të dekoruarit mund të përmenden:

Jacques Diouf, Kardinali Mikel Koliqi, Alois Mock, Hillary Clinton, Mbretëresha Geraldinë, Giulio Andreotti, Stipe Mesic, Pjetër Arbnori, Nexhmie Zaimi, Anthony Athanas, Dërgut Aliu, Mukaddes Koçer, Mohammad bin Abdulkarim Al-Issa, Kontigjenti i Operacionit “Pelikan”, Shoqata Ndërkombëtare e Vullnetarëve Laikë, Misionet humanitare amerikane, saudite, austriake, britanike, daneze, emiratase, franceze, greke, gjermane, italiane, turke dhe zvicerane gjatë krizës së refugjatëve kosovarë në vitin 1999, si edhe Organizata shqiptare e Urdhrit të Maltës dhe shumë organizata, fondacione dhe shoqata, veprimtaria e të cilave ka spikatur dhe përkuar me motivacionet e dhënies së këtij vlerësimi.

Vlen të theksohet se “Dekorata Nënë Tereza” i është dhënë edhe vetë

Kongregatës së Misionareve të Dashurisë të themeluar nga shenjtoria shqiptare, vite pas vdekjes së saj, në vitin 2016.

Sistemi aktual i nderimeve publike, kodifikuar në ligjin nr. 93/2022, “Për dekoratat në Republikën e Shqipërisë”, hyrë në fuqi në mars 2024, e ka ruajtur emërtesën honorifike “Nënë Tereza” në formatin e një medaljeje të nivelit kombëtar me tri shkallë (Ar, Argjend, Bronz), dhënia e së cilës bëhet me dekret të Presidentit të Republikës, pas shqyrtimit të kandidaturave nga Kolegji i Urdhrave dhe Medaljeve. Kriteret e dhënies janë më të shtjelluara krahasimisht me të mëparshmet. “Medalja Nënë Tereza” jepet tashmë “për merita dhe kontribute të shquara në fushat e bamirësisë, përkujdesjes mjekësore dhe sociale, angazhimit vullnetar në ndihmë të kategorive në nevojë, si dhe në zhvillimin e shoqërisë e vlerave humaniste”.

Si emërtesë honorifike “Nënë Tereza” u reformua, por u ruajt në sistemin e ri për dy arsye. Së pari, sepse përfaqëson vlerësimin e parë honorifik të shtetit pluralist shqiptar dhe përbën, kësisoj, një moment historik të veçantë në shkëputjen e vendit nga e kaluara. Së dyti, sepse emri “Nënë Tereza” nuk tregon vetëm identitetin e një njeriu, por mishëron tashmë një vepër e cila është shembullore dhe domethënëse në bamirësi, përkujdesje, vullnetarizëm, vlera njerëzidashëse. Do të kishte qenë e vështirë që kjo vepër dhe kjo domethënie, të ngjizura në zemrën dhe në mendjen e një shqiptareje të madhe, e të mbartura në mënyrë të pandërprerë për tri dekada si “patronazh” i një dekorate te rëndësishme, të zëvendësoheshin me emra të tjerë për t’i siguruar vazhdimësinë një nderimi kombëtar në fushat e lartpërmendura.

“Medalja Nënë Tereza” është dekorata e 6-të në rang në Republikën e Shqipërisë dhe medalja e 2-të civile për nga rëndësia. Nga pikëpamja pamore ajo paraqitet në formën e një rombi rrezatues të punuar në argjend të praruar, me imazhin e shenjtores në lutje, gdhendur në një medaljon rrethor në qendër. Shiriti është në mëndafsh me ujra, i ndarë vertikalisht në dysh – i kaltër me të bardhë – në respekt të simboleve të veshjes që mbante dhe të ngjyrave të kongregatës që themeloi. Bordurat janë kuq e zi në kujtim të prejardhjes së saj shqiptare dhe të traditës atdhedashëse të familjes në të cilën lindi dhe u edukua.

Ka njerëz që e regjistrojnë kohën dhe ka të tjerë që, pa e kuptuar ndoshta në çast, bëhen dëshmitarët e saj. Xhemal Reçi i përket kësaj kategorie të dytë. Për më shumë se katër dekada, kamera e tij ka qenë e pranishme aty ku historia, arti, kultura, sporti dhe jeta shqiptare kanë lënë gjurmë. Përpara objektivit të tij kanë kaluar artistë, shkrimtarë, studiues, sportistë, figura historike, monumente, ekspozita dhe ngjarje të një Shqipërie në ndryshim. Sot, kur kthehemi pas dhe shohim këtë pasuri të madhe filmike, kuptojmë se puna e tij nuk është vetëm një kapitull i historisë së televizionit shqiptar; ajo është pjesë e kujtesës sonë pamore. Xhemal Reçi lindi në Tiranë më 13 shtator 1946. Formimi i tij në shkollën e mesme “Kostandin Kristoforidhi” dhe më pas në Institutin e Lartë të Arteve, në degën Kulturë, Tiranë i dha një bazë që do të ndikonte dukshëm në mënyrën e tij të të parit. Në vitin 1974, kur nisi punën si operator në Radio Televizionin Shqiptar, ai hyri në një profesion që kërkonte jo vetëm mjeshtëri teknike, por edhe sy, intuitë, durim dhe një ndjeshmëri të veçantë ndaj realitetit.

Kamera televizive e asaj kohe ishte një instrument i rëndë, kërkuar, shpesh i vështirë për t’u lëvizur dhe për t’u përshtatur me ritmin e ngjarjes. Por pikërisht brenda këtyre kufizimeve u formua mjeshtëria e Reçit. Ai mësoi të shihte shpejt, të parashikonte çastin, të dallonte detajin dhe, mbi të gjitha, të kuptonte se një pamje e mirë nuk është thjesht ajo që është në fokus, por ajo që arrin të tregojë diçka më shumë se sa duket.

Kjo është ndoshta veçoria më e dallueshme e punës së tij: aftësia për të parë atë që zakonisht kalon pa u vënë re. Në një intervistë, Reçi nuk mjaftohej me fytyrën e personazhit. Kamera e tij kërkonte edhe studion, pikturën në mur, dritaren, duart, librat, mjetet e punës, heshtjen e një hapësire krijuese. Në një ekspozitë, ai nuk regjistronte vetëm veprat, por kërkonte atmosferën që i lidhte ato me artistin dhe publikun. Në një dokumentar për një figurë historike, objekti, fotografia e vjetër apo një fragment arkitekture mund të merrte papritur një rol narrativ.

Kamera e Xhemal Reçit nuk ishte thjesht dëshmitare. Ajo ishte interpretuese.

Në vitet 1974–1992, në RTVSH, ai u bë pjesë e një brezi operatorësh që krijuan gjuhën pamore të televizionit shqiptar. Më pas, gjatë viteve të punës së lirë dhe angazhimeve në Televizionin “Arbëria”, ai vijoi të ndërtonte përvojën e vet, për t’u rikthyer në vitin 2000 në RTVSH, ku punoi si drejtor fotografie dhe realizues dokumentarësh deri në vitin 2008. Por pensioni nuk mund të ishte fundi i një pasioni të tillë. Për njerëz si Reçi, profesioni nuk është një vend pune që mbyllet me orarin zyrtar. Është një mënyrë të menduari, një mënyrë të vëzhguari dhe, mbi të gjitha, një mënyrë të jetuari me imazhin. Në krijimtarinë e tij, dokumentari për artistët zë një vend të veçantë. Kamera e tij ka ndjekur figura të rëndësishme të pikturës dhe skulpturës shqiptare: Edi Rama, Naxhi Bakalli, Vladimir Myrtezai, Myslim Mulliqi, Mustafa Arapi, Rudina Proda, Isa Alimusa, Sadri Ahmeti, Adem Kastrati, Bujar Zajmi, Zanfira Heta, Gazmend Leka, Ksenofon Dilo, Sali Shijaku, Josif Droboniku, Skënder Kamberi, Pashk Përvathi e shumë të tjerë. Në këto dokumentarë, artisti nuk shfaqet vetëm si emër apo si autor i një vepre. Ai shfaqet në hapësirën e vet, mes ngjyrave, materialeve, kujtimeve dhe heshtjeve të studios. Reçi kërkon njeriun përtej imazhit publik. Dhe pikërisht këtu dokumentari merr një dimension tjetër: bëhet portret. E njëjta qasje vihet re në dokumentarët kushtuar

Në 80-vjetorin e lindjes së një mjeshtri të imazhit dhe dokumentarit shqiptar

XHEMAL REÇI – KAMERA QË I DHA FYTYRË KUJTESËS

Nga Ylli Drishti

skulptorëve Janaq Paço, Vasillaq Kolevicës, Edmond Rirës, Sadik Spahisë, Fatos Kolës, Qazim Arifit dhe Arben Bajos. Skulptori, i kapur përpara veprës së vet, nuk është vetëm krijuesi i një forme; ai bëhet pjesë e asaj forme. Kamera kërkon marrëdhënien midis dorës, materialit dhe mendimit. Në këtë udhëtim të gjatë, bashkëpunimi me regjisorin Ylli Pepo ka qenë veçanërisht i rëndësishëm. Përmes këtij bashkëpunimi janë realizuar dokumentarë të shumtë mbi personalitete të artit dhe kulturës shqiptare, duke krijuar një fond të rëndësishëm dokumentues për një periudhë të gjerë të jetës kulturore të vendit.

Mbi njëqind dokumentarë të realizuar gjatë karrierës së tij dëshmojnë një veprimtari të jashtëzakonshme. Por numri, sado mbresëlënës, nuk është ajo që përcakton vlerën e veprës së Reçit.

Çfarë ka zgjedhur të ruajë kamera e tij.

Aty janë artistët dhe shkrimtarët. Janë sportistët dhe figurat historike. Janë kishat, teqetë, monumentet dhe peizazhet kulturore. Janë emigrantët shqiptarë larg vendit. Janë ngjarje të rëndësishme të jetës sonë publike. Janë edhe ato çaste të vogla, pothuajse të padukshme, që shpesh janë më të vlefshme se vetë ngjarja.

Përmes kamerës së tij kanë ardhur deri te ne edhe portrete të figurave të sportit

shqiptar: Selman Stërmasi, Xhavid Demneri, Rexhep Spahiu, Naim Kryeziu, Riza Lushta, Refik Resmja, Sulejman Maliqati, Ali Mema, Iljaz Çeço e të tjerë. Edhe këtu ai ka kërkuar njeriun pas legjendës, kujtimin pas emrit.

Historia ka qenë një tjetër terren i rëndësishëm i kërkimit të tij. Hasan Prishtina, Myslim Keta, Myslim Peza, Qeriba Derri, Manush Alimani, Hasan Tahsimi, Liri Gero, Ramadan Sokoli, Daut Gumeni dhe shumë figura të tjera kanë kaluar përmes objektivit të tij.

Për Reçin, dokumentimi nuk ka qenë vetëm ruajtje e informacionit. Ka qenë një përpjekje për t’i dhënë fytyrë historisë. Kjo prirje për të mbledhur gjurmë shpjegon edhe pasionin e tij për koleksionizmin. Në koleksionin e Xhemal Reçit ruhen veshje, objekte të jetës së përditshme, vepra arti dhe dëshmi të tjera të trashëgimisë shqiptare. Koleksionisti dhe operatori në të vërtetë janë dy anë të së njëjtës natyrë: të dy kërkojnë të shpëtojnë diçka nga harresa. Ndoshta kjo është arsyeja përse tek Xhemal Reçi profesioni dhe pasioni janë bashkuar natyrshëm.

Ai ka filmuar atë që ka dashur të ruajë dhe ka mbledhur atë që ka dashur të mos humbasë. Në vitin 1989 iu dha Medalja “Naim Frashëri”, me Dekretin nr. 7330, për “Punën e palodhur dhe cilësinë profesionale

në përgatitjen dhe realizimin e kronikave dhe emisioneve televizive”.

Në vitin 1998 mori çmimin “SOROS” në gazetari për një reportazh televiziv nga “Media Training Center”. Janë vlerësime që i përkasin një epoke të caktuar, por vlera e punës së tij sot lexohet edhe përtej tyre. Sepse koha ka një mënyrë të veçantë për t’i rivlerësuar profesionet e heshtura.

Operatori zakonisht qëndron pas kamerës. Emri i tij nuk është gjithmonë në qendër të vëmendjes. Ai nuk shfaqet në ekran, nuk flet gjatë intervistës, nuk është personazhi i dokumentarit. Por pa të, shumë prej atyre fytyrave që sot kujtojmë do të ishin më të zbehta, më të largëta, ndoshta edhe të harruara. Në këtë kuptim, Xhemal Reçi është një nga ata njerëz që kanë punuar në prapaskenën e historisë, por kanë lënë gjurmë në faqen e saj.

Kamera e Xhemal Reçit ka regjistruar kohën. Por, më shumë se kaq, ajo i ka dhënë kohës një fytyrë.

Në 80-vjetorin e lindjes së tij, është koha të shohim jo vetëm operatorin, drejtorin e fotografisë apo autorin e dokumentarëve, por arkivistin e heshtur të një Shqipërie të tërë. Një njeri që për më shumë se dyzet vjet ka parë përmes një kuadri dhe ka kuptuar se pas çdo imazhi ekziston një histori.

Dhe nëse një ditë do të kërkojmë të shohim se si dukej Shqipëria e disa dekadave të fundit, do të gjejmë shumë prej saj në ato pamje ku, pas objektivit, qëndronte një njeri i qetë, i përkushtuar dhe i vëmendshëm ndaj detajit.

Xhemal Reçi – mjeshtri që nuk e la kohën të kalonte pa lënë dëshmi.

Tiranë, më 09.08.2026

13.09.1946 Lindi në Tiranë.
1965-1969 Ka kryer shkollën e mesme “Kostandin Kristoforidhi”, Tiranë
1972-1976 Perfundoi studimet e larta në ILA, Tiranë -Dega Kulture
1974-1992 filloi punen si operator në RTVSH
1992-2000 i lirë
Në vitin **2000 – 2008** drejtor i fotografisë dhe me pas autor e realizues i filmave dokumentar ne RTVSH.
2004-2006 Operator në TVA, Tiranë.

Xhemal Reçi i përket grupit të operatorëve të Radio Televizionit Shqiptar me një rrugëtim të pandërprerë nga viti 1974 deri më 1992,më tej në Televioznin Jopublik Arberia dhe perseri kthehet në vitin 2000 në RTVSH ku dhe del në pension ne vitin 2008.

Ai me pasionin, perkushtimin e vazhdoi profeionin e bukur te operatorit, drejtorit të fotografisë dhe Realizuesit të Dokumentareve të ndryshë mbi evidentimin e personaliteve në fushën e artit – kultures dhe sportit.

I vemedshem pas kamera televizive Reçi shquhet për mjeshtirinë dhe inteligjencen ne zbulimin dhe dokumentimin e detajeve, të elementeve që e pasurojnë dhe e plotësojnë sfondin ku ndodh ngjarja apo intervista me personalitet e ndryshëm. Kjo veti e tij i ka dhene filmimeve një bukuri të vecantë, duke evidentuar me shume fineze detaje apo objekte qe me mjeshtri Xhemal Reci me kameren e tij krijon atmosfere te papritur e të bukur duke shpalosur nje vizion modern ne profesionin e tij.

I palodhur, pasionant ndaj profesionit ai duke bashkpunuar dhe me Regjizotin Ylli Pepo kane realizuar vepra filmike kryesisht dokumentare qe te mbeten gjate ne kujtese.

Artistet, letraret e ndryshem, monumentet e kultures dhe sportistet ishin subjektet kryesorë te Operatorit & drejtorit te fotografise Xhema Reçi.

Ne rrugetimin e tij artistik gjatë një periudhe mbi 40 vjeçare Reçi ka realizuar mbi 100 filma dokumentar mbi jetën dhe veprën e shumë figurave të shquara të kulturës dhe të artit shqiptar.

Në 80 vjetorin e mjeshtrit XHEMAL REÇI ata që bashkpunuan, e njohën nga afer sigurisht

ruajne respektin e tyre ne radhe te pare si nje njeri i komunikueshem, si një specialist I cilesise me te larte, mjeshter i kameras dhe organizimit artistik ruajne respektin me te madh.

Ndër dokumentarte kushtuar piktorëve dhe skulptoreve shqiptare mund te kujtojmë realizimet e dokumentareve kushtuar: Edi Rama (1993) , Naxhi Bakallit (1993); Mimoza Ahmeti (1995), Vladimir Myrtezai (1997), Myslim Mulliqit (1998); Mustafa Arapit (.....); Rudina Proda (1998-1999); Isa Alimusa (1998); Sadri Ahmeti (1998); Adem Kastrati (2000); Bujar Zajmi (2000); Zanfira Heta (2000); Gazmend Leka (2000), Ksenofon Dilo (2000), piktorja Ruse Tatiana Varzhin (2005), Sali Shijaku (2010); Josif Droboniku (2012), Skender Kamberi (2014), Anastas Kostandini (.....), Pashk Përvathi (.....), e mjaft te tjerë.

Per skulptorët Janaq Paço (2000); Vasillaq Kolevica (2000), Edmond Rira (2005), Sadik Spahia (2005), Fatos Kola (2010), Qazim Arifi (2012), Arben Bajo (2012).

Ai ka filmuar disa nga ekspozitat e artisteve: Karikaturistin Admir Banaj (2005)

Konkursin kombetar “ONUFRI”, ne GKA, Tiranë

1976 -1992 Cikel dokumentarësh Televiziv mbi bujqesine

1979 Dokumentar televiziv mbi Orkestrën Sinfonike te RTSH Kosovë

1980 Dokumentar televiziv – me ansamblin “Migjeni”, Tiranë, në Festivalin e Ohrit, ish Jugosllavi.

Dokumentar me studjuesin amerikan Wiliam CITIK

1992-2000 Cikël emisionesh mbi bamiresen nga Graci – Austri znj.Mariana Grafi

1995 – Dokumentar per poetin Xhevair Spahiu

2005-2007 Dokumentar mbi Kishën e Leusës, Permet

Reçi krahas punës së përditëshme si operator është perpjekur vazhdimisht të zgjeroj horizontin kulturor duke lexuar dhe kërkuar materiale dokumentare mbi kulturën kombëtare.

Në vitet **2000 -2026** bashkpunon **me regjizorin Ylli PEPO** per realizimin e dokumentareve te ndryshem ndermjet te cileve edhe per figura te njohura te artit pamor si: Gavril Priftuli (2000); Adrian Devolli (2005); Flutura Maçi (2000); Adriana Puleshi (2000), Milto Jorgji, Qamil Prizreni, Ramazan Memishi, Pashk Pervathi , Gjongecaj.

Si autor dh drejtor fotografi ai ka ka prodhuar mjaft filma mbi ngjarje të vecanta te historise si dhe mbi jeten dhe veprimtarite e emigranteve shqiptare jashte shqiperise aty ku jetojnë.

Edhe per personalitet ne fushen e sportit ai ka xhiruar dhe realizuar filmime si: Selman Stërmasi (1994); Xhavid Demneri (1994); Rexhep Spahiu (2002), Naim Kryeziu; Riza Lushta; Refik Resmja (2010), Sulejman Maliqati, Ali Mema (2004), Iljaz Çeço (2010) e shume te tjere.

Dokumentare te tjere:

2006. – Teqeja e Backes; Teqeja Ali Postivani (2005); Kalaja e Dodës (2010), Fluturimi i fundit – Piloti Flori (2012);

Korri Koral “ROZAFA”, në Beograd (2010); në Maqedoni (2016); në Serbi Konferenca per gjuhën shqipe (2018);

Dokumentar me figura Historike:

1976. – Hasan Prishtina; 1976 – Hoxhe Kadria; 1977 – Gjok Doçi; 1998 – Myslym Keta; 1978 – Baba Rexha; 1979 – Myslym Peza; 1980- Qeriba Derri; 1981 – Manush Alimani; 1982 – Hasan Tahsimi; 1983 - Liri Gero; 1994 – Ramadan Sokoli; 2018 – Daut Gumeni; 2016 – Zydi Demneri; 2026 – Hamit Mëzezi; 2014 – Paulin Selimi; 2028 – Ndre Mjeda; 2021 – Sokol Bare; 2016 – GJ.K Skenderbeu

Pasioni i ReçiT eshte dhe koleksionizmi. Në koleksioninj e tij ruhen me dhjetra objekte nga Trashegimia kulturore shqiptare si: Veshje, objekte shtepiake, vepra arti etj

Vleresim

1989 U dekorua me medaljen “Naim Frashëri” nga Presidiumi i KP, Me Dekret Nr. 7330, me motivacionin “Për punë të palodhur dhe me cilësi të lartë në përgatitjen dhe realizimin me nivel profesional të kronikave dhe meisioneve televizive”

1998 Ka marrë çmimin “SOROS”, në gazetari me reportazhin televiziv nga “Media Training Center”.

Pse e kam lexuar katër herë romanin e Ben Blushit

Nga Elvin Blakaj

E kam lexuar *Jam Mysliman* katër herë! Në këtë pikë kam filluar të dyshoj se mund të jem një nga njerëzit që e ka lexuar më shpesh këtë roman. Nuk është ndonjë rekord për t’u mburrur, por më jep të drejtën të them diçka me bindje: ky nuk është një nga ata libra që lexohen një herë dhe harrohen. Përkundrazi, sa herë i kthehesh, zbulon një shtresë të re që nuk e kishe parë më parë.

Prandaj, në vend që të shkruaj një recension klasik, po përpiqem t’i përgjigjem një pyetjeje më të thjeshtë: pse duhet ta lexosh edhe ti këtë libër?

Arsyeja e parë është historia. Jo historia e personazheve, por historia në kuptimin më të gjerë të fjalës. Ben Blushi është një nga ata autorë që nuk e përdor historinë si dekor. Në romanet e tij, historia është personazh. Ajo hyn në jetën e njerëzve, formëson bindjet e tyre dhe përcakton mënyrën se si ata e kuptojnë veten dhe botën përreth. *Jam Mysliman* është një roman që të detyron të mendosh për marrëdhënien mes historisë shqiptare dhe identitetit shqiptar pa rënë në sloganet e zakonshme që shpesh e shoqërojnë këtë debat.

Arsyeja e dytë është tema e identitetit.

Shumë libra japin përgjigje. Ky roman bën diçka më interesante: ngre pyetje. Çfarë na bën ata që jemi? Sa nga identiteti ynë është zgjedhje dhe sa është trashëgimi? Sa ndikojnë historia, familja, feja dhe shoqëria në mënyrën se si e shohim veten? Këto janë pyetje që libri nuk përpiqet t’i mbyllë me një përgjigje përfundimtare. Pikërisht për këtë arsye vazhdon të mbetet në mendjen e lexuesit edhe pasi përfundon.

Arsyeja e tretë është feja. Në Ballkan, feja nuk ka qenë kurrë vetëm çështje besimi. Ka qenë histori pushteti, mbijetese, përkatësie dhe kujtese kolektive. Ajo ka ndikuar në mënyrën se si janë ndërtuar shtetet, komunitetet dhe identitetet tona. Blushi nuk shkruan për fenë si predikues dhe as si polemist. Ai e trajton atë si forcë historike dhe shoqërore, si një element që ka ndihmuar në formësimin e botës shqiptare. Edhe kur lexuesi nuk pajtohet me të gjitha pyetjet që ngre autori, është e vështirë të mos përfshihet në debatin që ato hapin.

Arsyeja e katërt janë personazhet. Nuk po ndalem tek emrat apo episodet konkrete, sepse mendoj se secili lexues duhet t’i zbulojë vetë. Ajo që më ka bërë

përshtypje është fakti se personazhet e Blushit nuk ekzistojnë vetëm për të shtyrë ngjarjen përpara. Ata shpesh përfaqësojnë mënyra tëndryshme të të kuptuarit të botës. Përmes tyre autori eksploron konfliktet mes traditës dhe ndryshimit, mes bindjes dhe dyshimit, mes asaj që trashëgojmë dhe asaj që zgjedhim të bëhemi. Kjo është një nga arsyet pse romani fiton thellësi sa herë që rilexohet.

Arsyeja e pestë është gjuha. Ben Blushi nuk është autor që kërkon të impresionojë me fjali të stolisura apo me virtuoizitet stilistik. Forca e tij qëndron pikërisht tek e kundërta. Gjuha është e drejtpërdrejtë, e kthjellët dhe e aksesueshme. Leximi rrjedh natyrshëm, por pas kësaj thjeshtësie fshihen ide që vazhdojnë të të shoqërojnë gjatë. Është një stil që të lejon ta lexosh librin shpejt, por nuk të lejon ta harrosh lehtë.

Dhe arsyeja e gjashtë është vetë autori. Në një kohë kur shumë shkrimtarë shmangin temat që mund të krijojnë debat, Ben Blushi ka zgjedhur vazhdimisht rrugën e kundërt. Pavarësisht nëse pajtohesh apo jo me të gjitha përfundimet e tij, është e vështirë të mohosh guximin për të hyrë në territore që shumica preferojnë t’i shmangin. Kjo është një nga cilësitë që e kanë bërë letërsinë e tij të diskutueshme, por edhe të rëndësishme.

Në fakt, një nga arsyet pse *Jam Mysliman* funksionon kaq mirë është se nuk mund të ndahet lehtësisht nga universi më i gjerë letrar i autorit. Kush ka lexuar romanet e tjera të Blushit e di se ai është vazhdimisht i interesuar për të njëjtat pyetje të mëdha: historinë, fenë, identitetin, pushtetin dhe mënyrën se si këto forca ndikojnë jetën e individit. Ai nuk shkruan romane për të konfirmuar bindjet ekzistuese të lexuesit. Përkundrazi, shpesh i vë ato në provë.

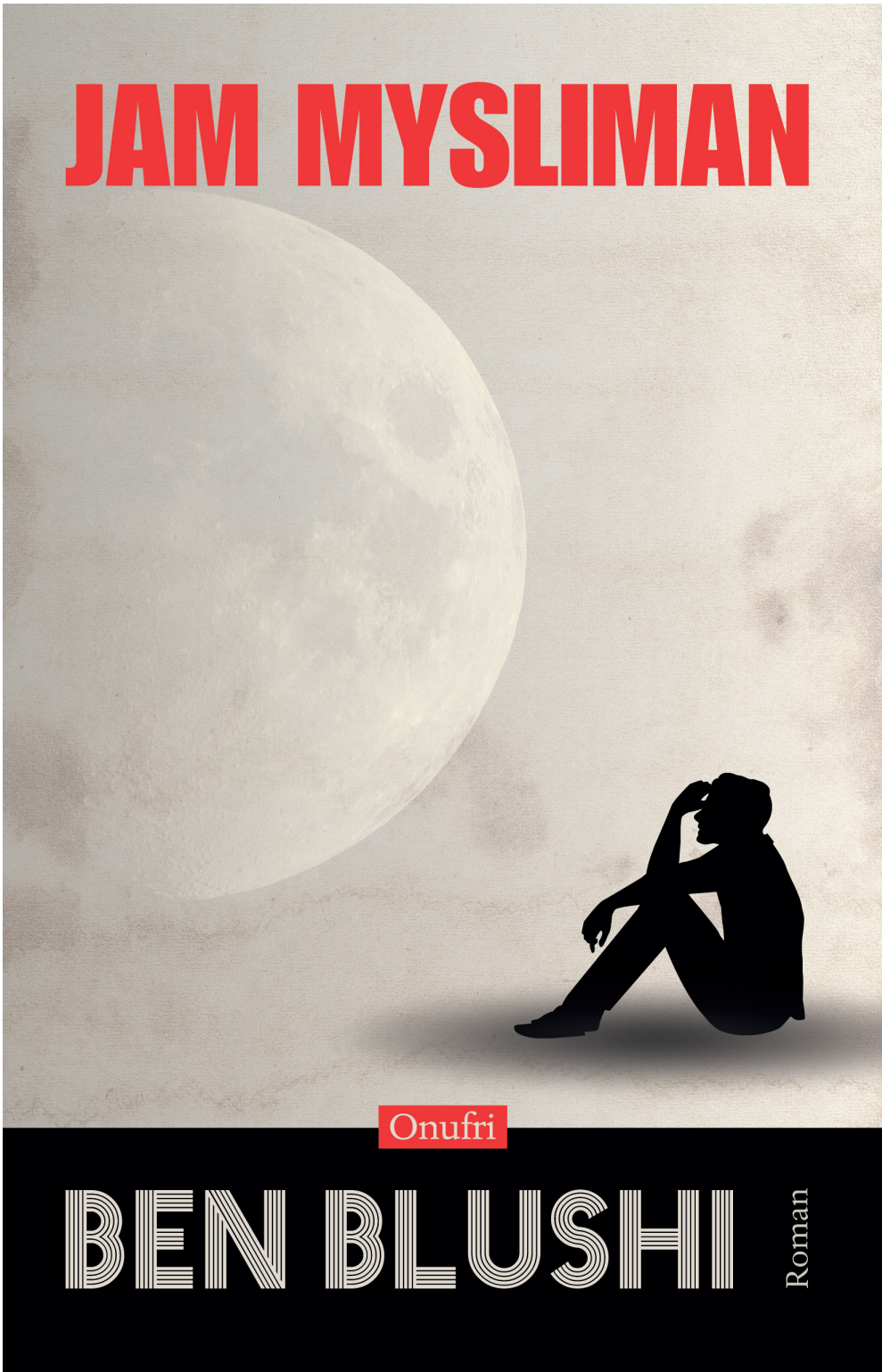
Një cilësi që më ka bërë gjithmonë përshtypje tek Blushi është aftësia për të marrë tema që zakonisht trajtohen në mënyrë akademike ose politike dhe për t’i kthyer në letërsi. Ai nuk shkruan ese të maskuara si romane. Ai ndërton histori dhe personazhe përmes të cilëve pyetjet bëhen më të prekshme dhe më njerëzore. Kjo është arsyeja pse debatet që lindin rreth librave të tij nuk mbeten vetëm në rrafshin letrar. Ato shpesh vazhdojnë në media, në kafene dhe në bisedat e zakonshme mes lexuesve.

Një tjetër element që e dallon është mënyrasi e trajton historinë shqiptare. Shumë autorë e përdorin historinë si sfond. Blushi e përdor si motor të rrëfimit. Tek ai, e shkuara nuk është diçka e mbyllur në libra apo arkiva. Ajo vazhdon të ndikojë të tashmen, të formësojë identitete dhe të prodhojë konflikte që ende nuk janë zgjidhur. Kjo e bën letërsinë e tij veçanërisht interesante për lexuesin shqiptar, sepse pyetjet që ngre nuk janë abstrakte; ato lidhen drejtpërdrejt me mënyrën se si e kuptojmë veten si shoqëri.

Po aq interesante është edhe fakti se Blushi nuk duket i interesuar të japë përgjigje përfundimtare. Në një kohë kur opinioni publik shpesh kërkon pozicione të qarta dhe deklarata kategorike, ai zgjedh rrugën më të vështirë: rrugën e pyetjes. Kjo mund të jetë arsyeja pse librat e tij ngjallin reagime të forta. Lexues të ndryshëm mund të dalin nga i njëjti roman me përfundime krejt të ndryshme. Por pikërisht kjo është një nga cilësitë e letërsisë së mirë: nuk të tregon çfarë të mendosh, por të detyron të mendosh.

Mendoj se kjo është arsyeja pse veprat e tij vazhdojnë të lexohen edhe vite pas botimit. Jo sepse japin zgjidhje, por sepse prekin tema që vazhdojnë të jenë të rëndësishme. Dhe jo sepse kërkojnë pajtim të plotë me autorin, por sepse krijojnë hapësirë për debat.

Shpesh më pyesin pse i jam kthyer katër herë këtij romani. Përgjigjja është e thjeshtë. Jo sepse mendoj se kam kuptuar gjithçka që ai ka për të thënë. Përkundrazi, pas katër leximesh vazhdoj të dyshoj se kam kuptuar vetëm një pjesë të tij. Dhe kjo është ndoshta forma më e sigurtë e suksesit që një roman mund të ketë mbi lexuesin e vet.

Karikaturë nga Arben Mexi

Kujtesa ka aftësinë që, falë të gjitha ndjesive të përfutuara nga një apo shumë gjendje apo situata, të shndërrohet në një vull të rëndë. Atë disa syresh mund ta konsiderojnë edhe si imazh, por edhe si një rrëfyes të zotin, të aftë në çdo moment për të nxitur një shmangie nga aksi i realitetit ku gjendemi.

Një frymë e tillë ngjizet kur nis dhe shfleton së pari romanin më të ri nga Andreas Dushi, emërtuar “Droja”.

I ndërtuar mbi një kujtesë të fortë, të ngopur me detaje, romani ka aftësinë për të të bërë njëherazi edhe lexues, edhe personazh. Çdokush mundet fare lehtë të sjellë në kujtesë një ngjarje nga ato shumë që përmenden në roman. Është pikërisht kjo kujtesë, kjo fëmijëri që rrjedhimisht formon identitetin e gjithësecilit prej nesh. Pra, në qendër të romanit në fjalë unë shoh një binom që vijon pazgjidhshmërisht: **fëmijëri-identitet**. Fëmija mund të konsiderohet një qenie e vogël, por kujtimet mbeten aty si mijëra fotografi të mëdha të cilat, kohë më pas, kthehen dhe kujtojnë ndikimin e tyre.

Në librin e tij “Heterodoksia”, E. Sabato tregon për të shkruarën e të nevojshmes, jo asaj të zgjeruarës e asaj të zgjaturës, koncepton vetëm atë që është e domosdoshmja.¹

A është kujtesa e fëmijërisë dëshirë për rikthim tek ajo? A jeton brenda nesh fëmijëria?

Jo domosdoshmërisht e kaluara zhduket. Ajo mbetet aty, shtresëzohet dhe rijetëzohet papritur duke formuar kujtesën e pavullnetshme. Atë kujtesë që nxitet nga një çast, nga një detaj. Rrëfimi në libër është një segment jete i sjellë nëpërmjet fjalëve të një personazhi pa emër, krejt të barabartë me të gjithë ne. Nga njëra anë është **uni** që duke treguar aspiron të komunikojë, nga ana tjetër **uni i barabartë** me gjithësecilin prej nesh që falë bashkërendimit të rrëfimit, i ikën vetmisë dhe çmendurisë së realitetit. Ai un kryesor, rrëfimtari më ngjan t'i shkojë për shtat fjalisë së A. Pipës: “Kam jetuar e ndier më shumë se kam menduar.”²

I gjithë romani është një përditshmëri e thjeshtë, e jetuar ngjeshur dhe me hopet të cilat çdokush është i detyruar t'i kalojë. Është përditshmëria e atij njeriu, prej mishi dhe prej gjaku, që lind, vuan dhe vdes, njeriu që sheh dhe mendon, njeriu që dëgjohet përkundër atij njeriut që është subjekt i përplasjeve shkencore apo filozofike, i atij njeriut **zóon politik** apo të atij gjitarit vertikal.³ Hegeli na mëson se gjithçka reale është racionale dhe çdo gjë racionale është reale. Si rrjedhim, edhe fëmijëria është diçka e prekshme, reale dhe racionale dhe si e tillë, ajo vazhdon të jetë në qenien e saj. Kemi një un dhe një qenie brenda unit, fëmijërinë. Të jesh njeri nënkupton të jesh diçka përbashkuese dhe jo pak thelbësore. Duke risjellë në kujtesë fëmijërinë dhe çdo moment nga ajo, rrëfyesi përmbush thelbin e vetë njeriut, përpjekjen për të vijuar të jetë njeri e të mos vdesë. Nëpërmjet fëmijërisë, kujtesa plotëson parimin e vazhdimësisë. Kujtesa është themeli i personalitetit individual ashtu si tradita është themeli i personalitetit kolektiv të një populli.⁴

Një drejtim tjetër tek i cili dua të qëndroj është përballja me fenë.

Refleksione mbi romanin “Droja”
(Onufri, 2026), nga Andreas Dushi

“Droja” ndërmjet dy botëkuptimeve

Nga Rei F. Hodo

“Pa kaluar shumë kohë, e kuptoj se për çfarë e ka fjalën kur përsërit aq shpesh sa bëhet i bezdisshëm shprehjen: Në kishë i kam mësu të tana veset...”⁵

Para se të merremi me fjalën më lart, që për hir të vërtetës, mbart ngarkesë të konsiderueshme, do qëndroj pak tek raporti që krijon rrëfimtari me fenë.

Në roman, feja i shërbehet rrëfyesit krejt natyrshëm, madje pse jo, edhe si një farë detyrimi. Mjafton të sjellim në mend fjalitë e *nonës*: “Tesh që je rritë ka ardh koha me msu uratë, më thotë nona një të shtunë. Je vonë, bile. Fmitë e tjerë, n'moshë tande krezmohen. Merre ket office e çile. Lexoje iket.”⁶

Në vetëm dy fjali, fëmija përballet me dy koncepte: uratën dhe krezmimin të cilat mesa duket e frikësojnë apo i duken krejt të pamundura për t'u përthithur prej tij. Këtë e tregon vetë rrëfyesi më tej: “Nuk

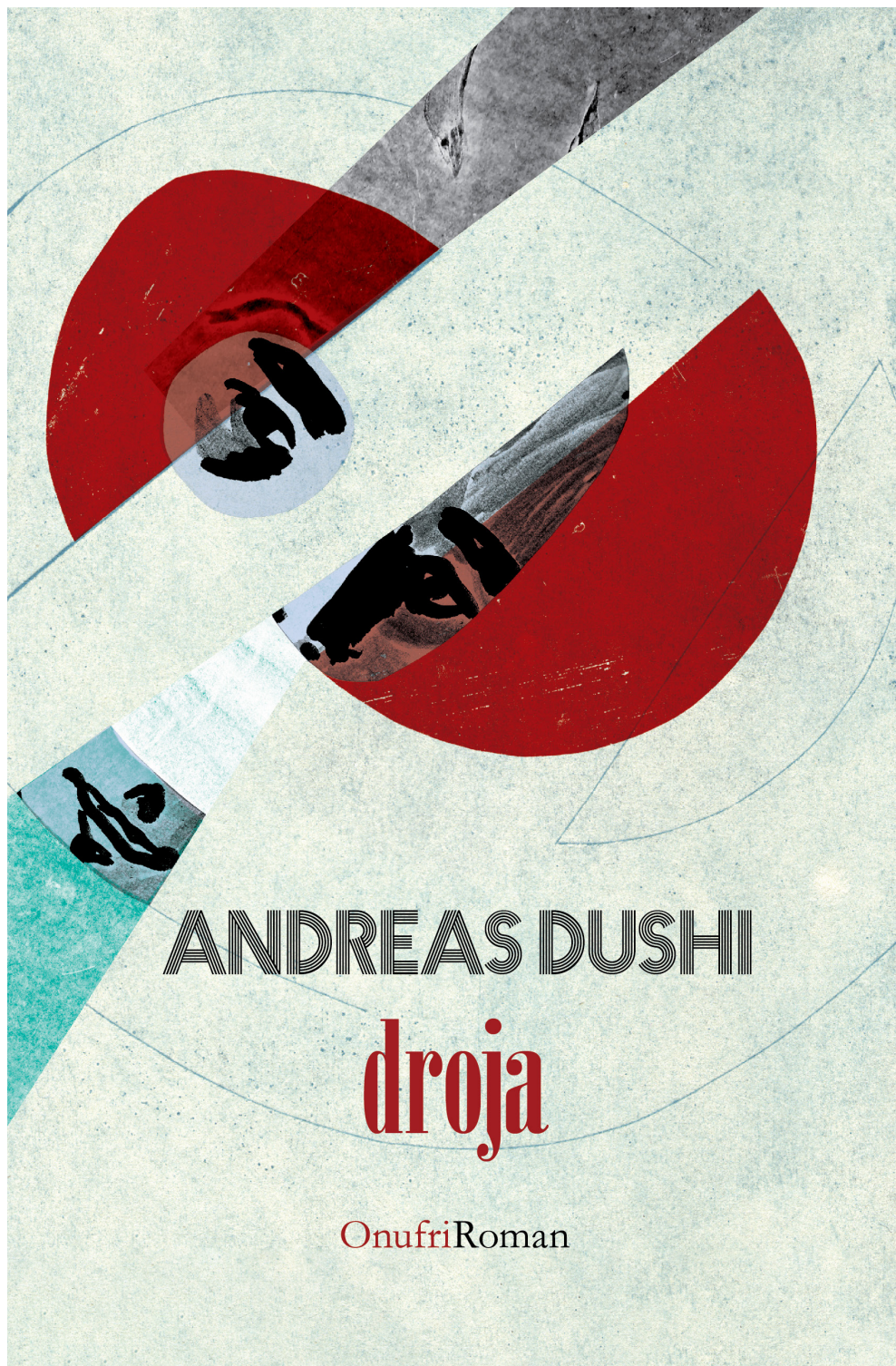
i kena mësu në shkollë këto shkronja me vizatime sipër...” dhe “Ohu, nonë, s'e maj n'mend, dhe ngrihem e iki në dhomë.”⁷

Nga sa biseda vijon më tej, fëmija përballet me: “Javen tjetër ke me fillu katekizmin tek Arra e Madhe... Katekizmin. Me mësu uratë e me u lutë.”

S'vonon shumë dhe gjithçka e ngritur në fjalët “urdhëruese” të nonës e të babait sjell përplasjen e parë. Në faqen 63, autori përshkruan shkurtimisht ditën e parë të katekizmit, pra mësimin të fesë. Do të mjaftojë vetëm një pyetje krejt e thjeshtë që të ngjizë përplasjen. “Pra, është gjë e mirë apo e keqe të të kurvnojë nana?” Një pyetje, shpirti i të cilës, pse jo si çdo diskur fëmijësh, rreket të kërkojë të vërtetën. Këtë të vërtetë ai e kërkon me guxim sepse një element guximi është i domosdoshëm për të ndërtuar të vërtetën.⁸

⁷ Po aty.

⁸ Pipa, A. (2011). Koncepti i së vërtetës. Në *Skicë e një konceptimi për jetën dhe Mbi gjenium* (fq. 28-32). Botimet Princi.

Një përplasje tjetër vjen në skenë. Prindër jo katërcipërisht besimtarë, të cilët raportin me zotin e përmbledhin me fjalinë “Jemi njerëz të mirë, prandaj Zoti na ndihmon”⁹ kërkojnë për fëmijën të jetë besimtar i devotshëm.

Rrëfimtari nis të frekuentojë kishën. Thelbi i fesë është pikërisht dëshira për pavdekësi¹⁰ dhe vetë rrëfimtari drojën më të madhe ka të mos harrohet.¹¹

“Në kishë i kam mësu të tana veset.” Më tej, autori nëpërmjet rrëfyesit bën dhe listimin e veseve duke përmendur: “Aty mujta me u ndie për herë të parë i ri, i përshtatshëm me moshën teme. Dhe si çdo i ri, provova duhanin, provova puthjen, provova, por nuk vazhdon tutje.”¹² E në fakt, gjithë sa përmenden më lart nuk janë as më shumë e as më pak se sa kureshtje apo dëshirë për të ditur. Kjo kureshtje fillon e nxitet edhe më shumë për hir të të jetuarit. Pra, thënë ndryshe, njohuria është në shërbim të instinktit të të jetuarit madje edhe të vetëruajtjes.

“E kaluara sa më e largët që të jetë, aq më shumë energji shpërthimi përmban. Çdo kujtim i madh të jep forcë.”¹³

Autori ka formësuar një roman të gjallë që, ndonëse në konturet e të shkruarës, jetohet. Të lira janë qeniet e vërteta dhe pa qenie të tilla, romani s'mund të jetë veçse i rremë.¹⁴

Bie në sy edhe diçka të cilën mund ta shërbejmë nëpërmjet fjalive të shkrimtarit A. Leka: “Dhe druaj se kjo është e vërtetë, shumë e vërtetë, pasi njerëz si ne, fëmijë si ti, jo vetëm në jetë, por as në libra nuk i gjen dot më. Shkrimtarët nuk shkruajnë më për fëmijë dhe fëmijëri të këtilla...”¹⁵

“Droja” nuk është vetëm kujtesë, është një fillim i të jetuarit, është njohje, është instinkt. Mund të dallohen edhe drejtime të tjera të cilat mund të shihen me sy zhbirilues në roman, por do të qëndroj tek sa më lart u para-htrua. E përsëri, na vjen në ndihmë P. Quignard kur thotë se: “Kurrë s'duhet të dalim nga dikuri, nga trupi, nga gëzimi, nga mëkati, nga gjinorja, nga heshtja, nga turpi, nga anekdota, nga “Na ishte një herë”, nga privatja, nga e pakuptueshmja, nga e paplota, nga trilli, nga enigma, nga fakti më i thjeshtë, nga thashethemet më qesharake që ngjiten deri në fëmijërinë e hershme.”

⁹ Dushi, A. (2026). *Droja*. Onufri.

¹⁰ Unamuno, M. de. (2023). Feja, mitologjia e jetës së përtejme dhe apokatastaza. Në B. Braho (Përkth.), *Ndjenja tragjike e jetës* (fq. 194-230). essay, Alphabet J&H.

¹¹ Salaj, Xh. (2026). *Andreas Dushi: Vetmia e brezit tonë është e trishtë. Lehtësia me të cilën e pranojmë është e padurueshme*. Exlibris. <https://exlibris.al/andreas-dushi-vetmia-e-brezit-tone-eshte-e-trishte-lehtësia-me-te-cilen-e-pranojmë-eshte-e-padurueshme/>

¹² Dushi, A. (2026). *Droja*. Onufri.

¹³ Quignard, P. (2007). *Hijet që enden* (F. Pappleka, Përkth.). Botimet Koçi.

¹⁴ Sabato, E. (2019). *Heterodoksia* (F. Statovci, Përkth.). Shtëpia Botuese Pema.

¹⁵ Leka, A. (2007). Fabrikimi i fëmijërisë. Në *Mehr Licht* (fq. 183-188). Ideart.

¹ Sabato, E. (2019). *Heterodoksia* (F. Statovci, Përkth.). Shtëpia Botuese Pema.

² Pipa, A. (2011). Parathënie e autorit. Në *Skicë e një konceptimi për jetën dhe Mbi gjenium* (fq. 19-27). Botimet Princi.

³ Unamuno, M. de. (2023). Njeriu prej mishi e gjaku. Në B. Braho (Përkth.), *Ndjenja tragjike e jetës* (fq. 7-22). Alphabet J&H.

⁴ Po aty.

Xhavit Beqiri është autor librash, kryesisht poetikë e studimorë, Xkëtu e 30 vjet. Thua ja po aq sa njohja jonë, sa leximi i veprës së tij e përjetimi i akëcilil libër të tij. E, sonte kur jam thirrur të dëshmoj si Pjetri, unë s’e mohoj dot se kam vazhduar e vazhdoj ta lexoj e ta interpretoj poezinë e tij, sepse nga libri i parë, *Një lutje për njeriun* te ky i rishmi, *Një dhimbje për vete*, ai ka përshkruar një udhë poetike pa e përsëritur asnjëherë veten e duke mbetur çdo herë po vetja, në shkrim sikur edhe në jetë. Prandaj, çdo libër i tij lë shijen e të parit libër.

Ata që e njohin prof. Beqirin, e dinë se autori i letrave, Beqiri, i ngjet Beqirit në jetë: i përkorë në sjellje, por i palëkundur në qëndrime, reagues i rrufeshëm ndonjëherë, por gjithnjë i arsyeshëm, njeri që e thotë fjalën duke ia njohur të gjitha kuptimet e duke ia dhënë *shijen e bukës mrume* (sikur thoshte Koliqi), duke e prekur thelbin e jetës njerëzore, por me ngjyrat e dashurisë fisnore (të fisme, po ashtu).

Ai, sikur kam nënvizuar për librin pararendës të tij, *flet e shkruan çiltërsisht, njerëzisht. Nuk i vë qëllime as mision vetes. Letërsisë aq më pak. Shkruan sepse ndien, sepse asht poet. S’rri dot pa shkruar*. Arti i tij është jeta e tij; poezia e tij, përpjekje për dëshmim të vetvetes, njerëzores. Feja e tij: njeriu; grali i kërkuar prej tij: njerëzorja. Kulturorja rri diku në mes. Kaq i thjeshtë e i thellë është vargu i tij.

Ai shkruan për përjetimet e vogla personale, që shndërrohen në përjetime të mëdha universale; bota e tij është ajo e poezisë së tij; më saktësisht: vargu i tij është shpalosje e përjetimeve të tij, një lutje për njeriun, një dhimbë për dështimin e tij, një zhgënjim për krenarinë e tij të rreme; për pështjellimin që e krijon e hutinë që e mbështjell përreth. Ai është artist që e synon lirinë, njerëzoren e kulturoren njëkohshëm.

Vargnimin e ka nisur, sikur nënvizuam, me *Lutje për njeriun* e ka mbërritur te *Dhimbja për veten*, si kurorë krijimi e shenjë dëshmimi, edhe e pjekurisë artistike. Prandaj, për ta përshkruar këtë udhëtim poetik të nisur që më 1994, ai zgjedh të trajtojë dhimbën e njeriut, si dhimbë personale e universale njëkohësisht.

Poezive u paraprin një titull-dramë, që buron nga një përplasje e madhe mes botëkuptimeve të autorit e realitetit rrethues: **Lum ai që nuk ka më shpresë**. Ky titull, që shfaqet si figurë poetike, shpërfaq gjithë botëkuptimin intelektual e ndjeshmërinë autoriale të autorit Beqiri karshi teatrit absurd të qenies njerëzore. Ai rri si kurorë autoriale mbi gjithë poetikën e mëpastajme.

Një dhimbje për vete autori e strukturon në **shtatë** tufa poezish (cikle poetike), secili me nga **shtatë** poezi, për të krijuar paralele kulturore me Zanafillën: shtatë ditët e krijimit të botës sipas rrëfimit biblik. Po, a nuk është poezia botë në të cilën njeriu gjen përvojën universale?! Ciklet ndjekin rrëfimin biblik për krijimin e botës, duke krijuar paralele të fuqishme mes veprimeve të TinëZotit, Zotit krijues të gjithësisë, e përjetimeve të zotit autor, zotit të qenies.

Nëse **ditën e parë** Zoti “e krijoi ditrën dhe errësirën, e ndau ditën nga nata”, në *Dhimbjen për njeriun* (lexo: në poezinë e Beqirit), në ciklin e parë, *Molla e jetës*, njeriu sillet mes të kundërtave të përhershme: gazit e helmit; parajsës e errësirës; botëve të papërkatesi e vetes së humbur; mes hijeve të pafund e vetes që sillet si hije..., pa arritur kurrë ta njohë vetveten.

O njeri i mirë / hape dritaren / le të hyjnë / drita e terri (Tingëllimë)

Cikli *Molla e jetës* e shpërfaq në mënyrë dramatike këtë përplasje mes realiteteve të papajtueshme: realitetit të jashtëm e parimeve morale (të përmbledhura në doktrinën personale/të krishterë); mes botës së jashtme e asaj autoriale dhe në fund mes vetë botëve të autorit. Përballë njëri-tjetrit vë lexuesin e autorin (te poezia *Prolog*); pastaj gazin e helmin; parajsën e errësirën (ferrin); botët e autorit e dy botët që i kundron autori; dyzimin e tij karshi tyre (citoj vargjet: *n’lojën e hijeve / hija jote / imazh drite / a vegim*) dhe, në fund, jehonën (poezia: *Tingëllimë*) nga e cila ne dëgjojmë vetëm zërin tonë:

të mos ketë emër / mbi varr shenjë as nishan / vetëm dhë e mall).

Në **ditën e dytë** Zoti e krijoi qiellin (kupolën që ndan ujërat). Në ciklin e dytë të poezive të Xhavitit, ndërkaq, që është *alteregoja* e autorit, kupola që i ndan ujarët është “shiu i hirtë”, që ia mvesh petkun e pangjyrë qytetit, stinës e njeriut:

*Kësaj vjeshte / këtij qyteti / këtij shiu... / veç hir s’mund t’i gjes*h (Shiu i qytetit të hirtë)

Duke e përballur rrëfimin për botën sipas rrëfimit biblik, me rrëfimin për të këtejbotshmen sipas përjetimit personal (*hir-i - e hirta*) autori krijon përplasjen konceptuale mes trashëgimisë e mujsharisë; mes kaosit të qiejve (nga e cila krijohen botët) e kaosit tokësor, nga e cila buthtojnë piskamat njerëzore.

Kjo përplasje mes ideale, hirit qiellor e kaosit njerëzor, mes shenjtërisë së qiejve e prapësthisë së tokës, krijon dhimbën e pafundme, nga e cila njeriu kërkon të ikën, por është e pamundun: jemi të destinuem me jetue brenda kësaj përplasjeje të vazhdueshme. Prandaj, ikja mund të ndodhë vetëm si zgjedhje personale, si kufizim i vetes në raport me botën:

Me ikë / pa e bënë dert me njeri / s’asht si me hupë (I ikun)

Shiu që përpin gjithçka nuk mund ta shlyejë, megjithatë, udhën e bame në jetë, atë nëpër të cilën kemi kalue dhe e cila na mban peng. Prandaj, jemi të detyruem me jetue mes dy botësh: vetes e tjetrit, kujtimit e rrënimit, trashëgimisë që kërkon me u ruejt me çdo kusht e “së resë” që kërkon me e rrënue me çdo kusht po atë trashëgimi, *sh’pisë* si simbol i identitetit e uturimës që ia lëviz trarët:

SHTATË DITËT E BOTËS (E NJË DHIMBJEJE PËR VETEN)

Nga Vehbi Miftari

Ka marrë n’thue / n’kujtimet e veta / n’kleçkat e sh’pisë (I ikun)

Duke ndjekur rrëfimin biblik, për të krijuar paralelen e **ditës së tretë**, kur shfaqet toka e thatë, detet dhe bimësia, në ciklin e tretë të poezive, *Vallëzimi i fundit*, shfaqet kalbësia, paqëndrueshmëria, tjetërsimi, si antitezë e së parës. Në poezinë *Kthimi*, paralelja mes ëndrrës e tjetërsimit jepet në një pamje të mahnitshme buxatiane: njeriu i vdekur rikthehet në jetë për të kërkuar veten e panjohur, të mosnjohur:

I drobitun nga errësina e arkivolit / e hapi kapakun dhe doli me shetit nëpër botë

Në të vërtetë, e sheh botën të tjetërsuar: gruan me fustan nusërie, fëmijët e shkujdesun teksa e shpotisnin së vdekuri, prindërit e përhumbun n’ekstazën e harrimit (loja kontrastive është fuqia e vargut të Xhavitit), motrën me qenin leshatok..., dhe... kthehet në botën e qetë të të vdekurve:

Kaq shpejt... mendoi i tronditun / pastaj tha: të vdekunit nuk mendojnë / dhe u kthye.... (Kthimi)

I gozhduem në kryq, *i vetëm mes cubash braktisun*, jep pamjen e vëllezërve të harlisun për fitoren e tyre, *për hatrin e skribëve*, dhe i drejtohes Nânës, nânës shejte:

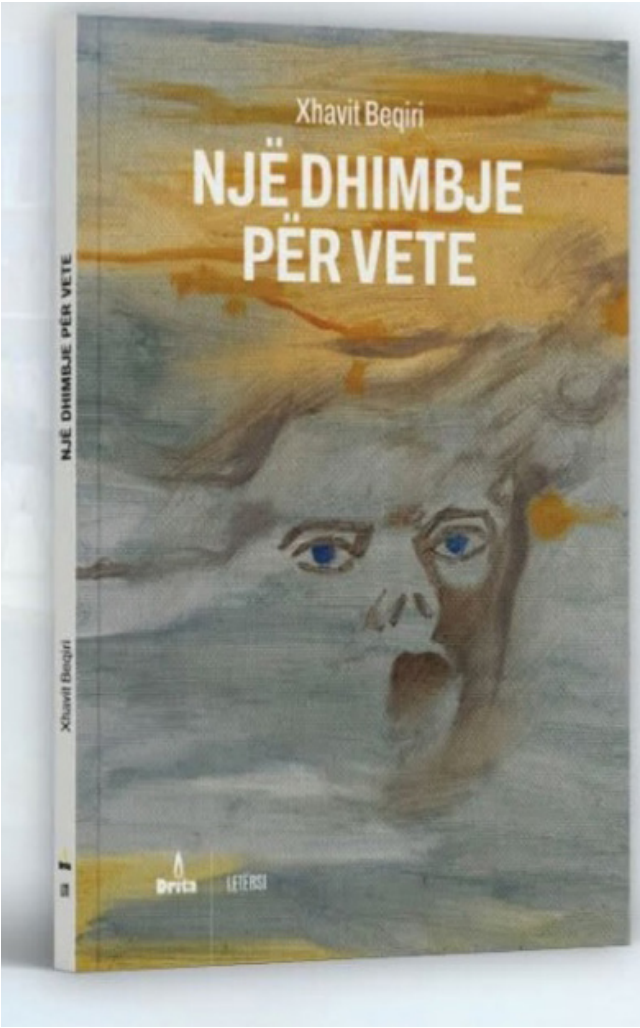
Për cilin u lute / Nânë shëjte / atë pasdite gri (Madona)

Këtë madhështi kontrastive e thekson edhe proza poetike, që i paraprin këtij cikli poezish (të kujtojmë që ndër krijimet më të mira të Xhavitit janë prozat poetike, sidomos ato shtatë të *Shën Vjeshtës*), pra këtë kundërshti ai e krijon duke vënë përkasshi paralele që shfaqen si ngjyra qiejsh e godasin në dheun e rrëmihur thellë:

nga degët e vjeshtës bien njerëzit e zverdhun / qielli mbushet përnjëherësh me gjethe të kuqërremta e me kufoma të zverdhuna, në vallëzimin e tyne të fundit përpara se të gremisen tej në shkretëti.

Dita e katërt, kur Zoti krijoi diellin, hënën dhe yjet, poetit i jep shpresën e mbijetesës, të moshumbjes përfundimtare, të shpëtimit, të dashurisë, të cilën mëton ta përjetësojë në një portret dashurie (cikli: *Portreti i dashurisë*). E para që i vjen në ndihmë (sipas poetikës gojore shqiptare, të bartur si trashëgimi shkrimore edhe te Fishta), asht Zâna, paqja me veten, e cila jeton lirshëm, pa ngarkesën e ditëve, pa dhimbë trupi (së paku përkohësisht), pa therje zemre, duke u njëjtësuar me detin e qetë, por... e shkujdesun:

Ish largue mjaft nga bregu / dhe nuk di a ka me e ndigjue kush / thirrjen e saj (Zana)

I vetëdijshëm se ky është vetëm çast kalimtar, se profania poetike ka me e tërheq drejt fundit, megjithatë ai nuk dorëzohet, sado *viktimë e varur në shpresë*, do që të jetë shembull për ata që këmbëngulin të mos dorëzohen:

Një Sizif në paqe / me gurin e me Zeusin / mbërthyer nga dashuria / dhe beteja me vdekjen. (Portreti i dashurisë)

Kjo betejë e zhvendos atë drejt gjykimit të madh: me jetue për me dëshmue. Por, tashmë është e pamundur, dëshmia e tij s’mund të dëgjohet përtej klithmës së vetvetes: për vetveten e tjetrin që është si ne. Prandaj, i dorëzohet fatit. Beteja e tij është ramja e tij, kujtimi ngjallet vetëm si mirazh:

mbështeta kokën / në prehnin e një ândrre / dhe e luta Hyjin / mos me m’zgjue më (Mirazh)

Zana që e kishte ftue me i dëftue udhën e paqes mbi botë, tashmë ishte shuar:

I plagosun brofa me habi / Zana engjëll në hí (Mirazh)

Dita e pestë (kur krijohen peshqit dhe shpendët) për poetin tonë është ditë reflektimi, rraskapitja nga përpjekja për të dëshmue për njeriun dhe pushimi i ditëve, si për t’i paraprirë asaj që është fati përmbyllës. Ai merr pamjen e plakës (në një përskrim rrëqethës e mahnitës poetik) që rri në pragun e shtëpisë dhe vrojton botën që i rrëshqet përposh pragut:

n’prag t’shpisë rrin menueshëm / dorën plot rrudha vnue n’faqe / shikon detin nga agu n’prarim (E braktisuna)

Pamja e plakës që pret të birin në pragun e shtëpisë dhe lutja buxatiane: *MoseboZo: një Colombrë!*, është pamja që heq velin e ditëve, zhvesh çdo përpjekje dhe thur kângën e pushimit, që është kânga e dëshpërimit: *sot është e diel / dita e kryqëzimit të lutjeve* (E diel).

Dita e gjashtë është dita e lumturisë qiellore: sipas Biblës krijohen kafshët tokësore dhe njeriu. Këtë madhështi qiejsh, poeti e zbret në madhësinë e asaj që mbahet si qendra e perëndimit: Romës (cikli: Roma). Në shtatë poezi ai shpërfaq kulturën e njeriut, madhësinë e qenies e mëkatin e trashëguar, si “kryqi” mbi kulturën tonë.

Në ditën e shtatë Zoti pushon nga vepra e krijimit. Po çfarë bën Zoti kur nuk krijon? Pse autori e thyen këtë traditë? Sepse, dëshiron të ballafaqojë urtinë qiellore me lakminë tokësore: pastërtinë e qiejve me përroin e pasioneve tokësore. Prandaj, sikur vë në sprovë njeriun para madhëstisë së Zotit e pengut të vet: të qenët i adhuruar. Poeti ia krijon këtë mundësi, në ditën e shtatë, që është dita e sprovës, dita e krijimit të remë:

shenjtor... i ftohtë si morgu (Njeriu i kohës).

Adhurimi, shenjtëria që e kërkon për vete janë të përkohshme... *tejsa t’i kthehet në paqe dheut, në të sosun të kohës* (Njeriu e koha). Dita e shtatë e tij është dita *krenisë* së tij të rreme, e përhumbjes përfundimtare, kur sprova ndaj Zotit krijues bahet sprovë për të përligjur dredhinë e vet të përjetshme (ngjizur qysh në Zanafillë): *njeriu i përngjashëm me Krijuesin është veç një i gjykuar në fronin e krenisë* (Njeriu).

Këtëj buron gjithë dhimbja e madhe e poetit për veten (kupto: për njeriun), për sprovën e tij të rreme, për madhësinë e kujtueme, për andrrën që t’i përpjijë qiejt, kur koha asht kurdisun nga tjetërkush. Jo rastësisht, libri përmbillet pikërisht me vargjet: **KOHA DOLI NGA FJALA E PARA FJALËS NUK ISHTE ASGJË. NGA KOHA DOLI NJERIU E NJERIU LINDI FERRIN, PURGATORIN E PARAJSËN! HYJI MBETI I SHTANGUR E THA: KTHEHU FJALË NGA DOLE!**

Ky vëllim është sintezë pjekurie artistike e model xhavitian komunikimi nëpërmjet poezisë, artit; dhimbja është dialog me trajtat e njeriut, që pështillet në vorbullën e vet, pa e gjetur kurrë fillin e vërtetë të dinjitetit human e të vlerave të njëmendta.

Dhimbje për vete. Figurë e praruar; një lloj vetëshkishërimi, vetëpërrjashtimi, distancimi. Dhimbja si akt më i lartë i refuzimit, pjesëmarrjes, pranimit. Çfarë ngjet përreth e lëndon botën e poetit, ngjall reagimin e tij..., por ky reagim mbetet brenda tij, si dhimbë e përhershme. Ai refuzon të marrë pjesë... dhimbja ia përthekon ndjesitë artistike e kuptimësitë intelektuale. Është qëndrimi ndaj botës së këtejme. Karshi saj, Beqiri krijon pozicion të fortë (sikur e dinë të gjithë ata që e njohin mirë autorin): asgjë që ndodh s’më përket. Rrjedhimisht, asgjë s’më entuziazmon, asgjë s’më dëshpëron. Jetoj në botën e idealeve të mia, të ideve të mia, të përkatësisë që shkon përtej realitetit... ai rri vetëm, por rri lart, aq lart sa s’mund të preket, aq sa as jehona e dhimbjes së tij nuk dëgjohet aty poshtë, ajo përjetohet si jehonë e artikulohet si psherëtimë... i përket autorit, është dhimba e tij, paqja e tij, dashuria e tij... për tjetrin, për njeriun.

Tematika e njeriut nën diktaturë, raporti i tij me lirinë, viktimizimi i mijëra qenieve njerëzore, kalvari i gjatë i vuajtjeve, martirizimeve, arratisjet dhe përpjekjet në kërkim të lirisë kanë frymëzuar shumë libra dhe prurje letrare pas viteve '90, aq sa sot në shumë të parë duket sikur jemi para motiveve të rrahura e të lëvruara deri në shterim. Por jo. Ky është vetëm iluzion, pasi këto motive janë galeri të çmuara dhe premisa të rralla që frymëzojnë të gjitha artet, e në veçanti artin e fjalës. Në krye të romanit “Të mjerët” Viktor Hygo shkruante: *“Derisa në botë të ketë padrejtësi, varfëri, dhunë korrupsion, imoralitet dhe pabarazi libri im ka për të qenë i vlefshëm”*. E mjerisht ato nuk zhduken kurrë. E natyrisht vepra të tilla mbeten të dobishme e të pavdekshme edhe për shkak të origjinaliteteve të veçanta të artistëve të fjalës.

Romani “Brenga” i autorit Pashko Camaj shfaqet para lexuesit shqiptar me profilin artistik të një vepre të realizuar e me nivel estetik të lartë. Jemi në ato raste kur letërsia ngjizet nga historia, nga memoria individuale dhe kolektive, nga biografizmi dhe autobiografizmi, nga mungesa e lirisë brenda kronosit dhe toposit të një teatri tragjik, brenda cinizmit dhe ironisë fatale e absurde të qindra shpitrave humanë të martirizuar në mënyrat më çnjerëzore, për shak të mëkateve që nuk i kanë bërë kurrë. E gjitha kjo ndodh në skenën makabre të kohëve të infektuara rëndshëm nga psikozat dhe çmenduritë kolektive, nga holizmi gjysmëglobal i Botës Lindore, mekanizmi dhe zembereku i të cilit funksionon me precizionin vrastar të shkatërrimit të gjithçkaje njerëzore.

Duke qenë se në rastin tonë jemi në një letërsi, e cila përveç synimeve estetike dhe mëtimeve të theksuara e të realizuara artistike ka edhe funksione të qarta e të fisme qëllimore, do të përpigemi të vlerësojmë mjetet artistike dhe procedimet e autorit Camaj në sendërtimin e kësaj vepre. Gjithashtu do të shqyrtojmë impaktet e këtij libri tek kategoritë e ndryshme të lexuesve, veçoritë artistike të këtij romani, aspektet e teknikave letrare të autorit, bashkë me poetikën e saj dhe gjithë arsenalin stilematik.

Paraprakisht duhet thënë se ky roman është ndërtuar mbi fuqinë e narracionit, pra të rrëfimitarisë dhe kjo e fundit mbetet pika më e fortë e kësaj vepre. Duke pasur strukturën, përmbytjen dhe formën e një vepre klasike, rrëfimtaria është âma nga ku burimojnë dhjetëra motive, kumte, emocione, vramendje, qëndrime e përsijatje jo vetëm për autorin por pastaj edhe për çdo lexues që futet në gjeratoren narrative të kësaj vepre.

E rrëfimtaria është shtesuar sipas rendeve.

Së pari, e gjithë ngrehina narrative është ngritur mbi rrëfimin për rrëfimin. Kësisoj rrëfimtari i rendit të parë është personazhi dhe personi real Tonin Mirakaj. Ky është edhe protagonist i kësaj vepre, i cili mund të konsiderohet rrëfimtari i brendshëm i jetës së vet. Autori Camaj është rrëfimtari i jashtëm vetëm deri sa përthith tregimin që merr nga Tonini e pastaj bëhet arkitekti i kësaj vepre dinjitoze, duke u “shndërruar” në rrëfimtari i brendshëm, i jashtëm e i gjithëdijshëm. Kjo për arsye se ai vëzhgon thellë në shpirtin e personazheve, ndjen dhe sheh gjithë rrëkenë shpirtërore të secilit, observon me durim lëvizjet e çdonjërit prej tyre:- fizike dhe transcendentë. Pikas parashenjat ogurzeza apo fatlume të së ardhmes, përmes vegimeve onirike apo sendërtimit të përfytyrimeve fantomatike të imazheve dhe zërave misteriozë të jetës si në semiotikën popullore e tradicionale, por mbi të gjitha, ky autor e ka shpirtin të ngopur me humanizëm, empati dhe zjarr poetik. Marku- personazh krejt autorial dhe shumë i realizuar artistikisht, është njëkohësisht rrëfyes i brendshëm dhe personazh- ide. Marku është avatar, është dukuri, është kampioni social i viktimizimit, i mbijetuar nga lavazhi eksperimental i cinizmit e i mllëfit shtazarak të sistemit diktatorial. Marku është martirizimi, ai është tragjizmi i qenies njerëzore, fajtori i pafajshëm, viktimja e fatalitetit dhe ironia e llahtarshme që luhet në qerthullin e dënimit ekzistencial. Toposi i tij është ferri; rruga e tij është kalvari. Marku është shpirti, që triumfon mbi trupin. Ai është himni i miqësisë së vërtetë, i dashurisë njerëzore, një monument stoicizmi dhe mirësie ideale, që përlligj moton biblike: “Krishti vdiq për mëkatet tona”. Dhe mbi të gjitha, Marku është BRENGA. Është brenga e Tonin Mirakajt, e mikut dhe njeriut të tij më të shtrenjtë. Por është edhe simboli i të gjitha brengave që kanë vulosur shpirtat e të arratisurve nga ferri komunist drejt botës së lirë. Kjo, sepse vetë arratisja në liri e çdo individ shoqërohej nga ankthi që merrte me vete për fatin e familjarëve apo të njerëzve të shtrenjtë, të lënë pas. Dhe liria e fituar nuk i shpëtonte kurrë vrugës së dhimbshme të kompleksit të fajit, brejtjes acaruese të ndërgjegjes. Shpesh një titull vepre i studiuar me kujdes, intuitë dhe elegancë, bëhet çelësi për të kuptuar mesazhet kryesore të librit. Kështu mund të kuptohet ky titull sintetik. Ai është vula që mban libri i autorit Pashko Camaj. Është titulli i tij.

Autori Camaj ka bërë një zgjidhje kompozicionale tejet interesante. Dinamika lineare e narracionit është simultane. Çdo rrjedhë e jetës dhe e fateve të dy personazheve, Toninit dhe Markut, rrëfëhet në mënyrë paralele në kohë të njëjtë por në vende të ndryshme e me fate të kundërta. Kapitujt e romanit janë të ngjashëm me aktet e një drame, ku në secilin

Shënime për romanin “Brenga”,
të autorit Pashko R. Camaj

TRIUMFI I SHPIRTIT

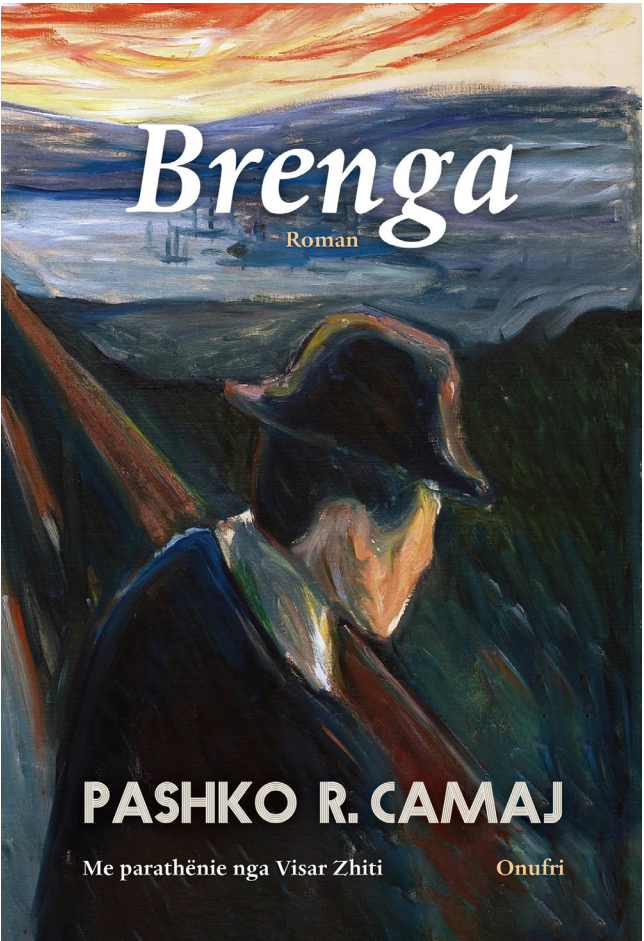
Nga Zija Vukaj

prej tyre luhen fatet e njërit nga personazhet. Në fëmijëri dhe në rininë e tyre të hershme Tonini dhe Marku ishin të pandarë. Qendra e universit të tyre është pema e gështenjës në fshatin verior të Iballës, aty ku lindën edhe brezat e familjes me emër të Mirakajve, ndaj së cilës pas ardhjes së pushtetit komunist, u ushtrua përndjekje dhe terror. Në kushtet e përndjekeve të përditshme, Zefi, babai i Toninit merr vendimin e vështirë të arratiset me familjen. Një natë para se kjo të ndodhë Tonini dhe Marku takohen te shtëpia e këtij të fundit. Tonini nuk i tregon mikut të vet të çmuar për planin e arratisjes. I dhuron një kryq druri, që në rrugëtimin tragjik të Markut bëhet simboli dhe mishërimi më i fuqishëm i Shëlbuesit biblik dhe teksa po ndaheshin i pikas dikush nga njerëzit e sigurimit, rrethanë që bëhet parakusht për vuajtjet dhe ferrin e Markut. Dhe që këtu qendra e fëmijërisë dhe e rinisë së tyre, braktiset prej të dyve. Forcat centrifugale (qendërikëse) të fateve të tyre hyjnë në veprim për të përcaktuar drejtimet e ardhshme. Tonini merr rrugën e mundimshme e të ngadaltë plot peripeci, befasi dhe humbje drejt tokës së premtuar, drejt ëndrrës amerikane, drejt parajsës. Përjeton ai së bashku me babain dhe familjen mundime, terror psikologjik, varfëri ekstreme, frikë dhe pasiguri, gjë që kulmon me humbjen e babait, Zefit- një plagë e rëndë kjo për shpirtin e tij. Teksa autori na e “shfaq” golgotën e tij në dinamikat alternative të akteve të kësaj drame të madhe njerëzore, ne si lexues priremi të besojmë se fati po luan një lojë shpresash e zhgënjimesh pafund me Toninin dhe njerëzit e tij, një perpetuum mobile cinike. Në këto ditë të zymta e shpresëhumbura, Toninit i shfaqet në ëndërr nëna e vdekur. Këtë çast prekës pena e autorit Pashko Camaj e ka shkruirë në një prozë të rrallë poetike:

“Ajo qëndronte tani sipër tij, e ndritshme, si prej drite, me një kurorë prej ari në kokë që shkëlqente verbueshëm, si dielli mbi borë.

“Bir, pse je kaq i trishtuar?” - tha ajo me një zë të butë. Zëri i saj i ngrohtë ia zbuti shpirtin dhe ia fashiti dhembjen. Ajo ngriti dorën e djathtë, duke bërë një lëvizje të ngadalshme e të hijshme drejt një kodre të largët. Kodra ishte e mbuluar me dritë dielli, e bardhë si bora dhe një rrugë e zbrazët prej guri ngjitej përpjetë, me bar të gjatë dhe lule të egra që përkuleshin në erë. Në të dyja anët rruga ishte e shënuar me kryqe.

“Ti je në këtë rrugë”, - tha ajo. - “Mos u shqetëso. Vazhdo në të”. Ky imazh idilik, kjo parashenjë është preludi i kthesës dhe rruga e vështirë merr drejtimin e dëshiruar. Këtë lloj transhendence apo vizioni parapsikologjik e gjejmë edhe te romani “Porosia e kullës” me vegimin e motrës së mbytur.

Tonini është drejt realizimit të ëndrrës së tij. Mbërrin në Amerikë, sistemohet dhe ndërton jetën e vet.

Në antipodin tjetër dantesk të veprës, Marku zbret nga purgatori ku ishte, në ferrin mizor të arqipelagut gulag shqiptar. Dhe autori shprehet: *“Spaçi nuk të përshëndet. Thjesht mbyll nofullat (...) Dhe mbi Markun, që mezi qëndronte në këmbë, rëndonte një heshtje e rëndë – heshtja e turmës që kishte frikë të ndiente dhembje (...) Marku, djali që qëndroi. Marku, burri që humbi gjithçka, por nuk u përkul.”* Dhe Marku kalon gjithë rininë në burgje:

“Kur ta vjedhin jetën kaq herët, siç ma vodhën mua, -shprehet Marku- mbart me vete dy fantazma: fantazmën e asaj që je dhe fantazmën e asaj që mund të ishe.”

Vetëm dy shkëndija të vogla ia ndriçojnë paksa terrin e trashë infernal Markut: shoku i burgut, Petro, prifti ortodoks, burri i fisëm dhe i vërtetë, ati shpirtëror, teolog dhe teozof i pazakontë, i cili kishte mbetur i vetmi ngushëllim për të, duke bashkëndarë vuajtjet. Bisedat e Markut me Priftin Petro në burg, janë traktate, filozofie, morali, madje edhe teozofie. Shkëndija tjetër, që ndriçon paksa jetën e zymtë të Markut është Drita, mësuesja e fshatit të cilën e takon pas daljes nga burgu, kur njerëzit largoheshin prej tij sikur kishte murtajën. Mes këtyre dy individëve me ngjashmëri fatesh lind një ndjenjë afiniteti, një dashuri e cila vritet që në lindje. Gjithë pjesa tjetër e jetës- sterrë. Por në gjithë këtë jetë të mynxyrshme, ai nuk e ka shqitur nga mendja dhe zemra Toninin. Vërtet miqësia me të ia rëndoi jetën, mbeti pa rini, pa familje, pa prindër, por asnjëherë nuk ia vuri fajin Toninit. Ndërsa Toninit i rrinte në shpirt ndjenja e fajit ndaj mikut të tij të çmuar. Marku i shfaqet në çdo hap të jetës. Prandaj kjo brengë mahiset edhe më tepër kur të dy mësojnë për njëri- tjetrin.

Në këtë pikë autori ka ndërtuar edhe finalen e romanit. Tonini kthehet në Iballë dhe dy miqtë takohen:

“Tonini vuri kokën mbi supin e mikut dhe dora e Markut i dridhej mbi shpinë. Nuk folën. Qanë si burra që kishin mbartur shumë për një kohë tmerrësisht të gjatë. Trupat u drodhën si të ishte vetë trishtimi që kishte pritur këtë çast për vite të tëra. Lotët u përzien me pak pika shiu që ranë nga retë sipër – edhe ato dukeshin sikur qanin bashkë me ta. Sikur toka qante me ta, sikur kishte pritur të shihte sërish mirësinë të mbinte mbi kodrat e saj të lënduara.”

Me romanin “Brenga” autori Pashko Camaj ka ndërtuar një vepër me rrezatime të shumta. Së pari ky libër është një realitet i veçantë artistik me një nivel estetik të spikatur, që shënon një rritje të mjeshtërisë së vetë autorit, por edhe qëndron me dinjitet përkrah veprave më të arrira të letërsisë sonë bashkëkohore. Së dyti, “Brenga” bëhet një stacion reflektimesh, meditimesh e përkujtimesh mbi të kaluarën e kombit tonë. Bëhet një mjet i përshtatshëm i brezave të sotëm e të ardhshëm për ta lexuar siç duhet atë, për të kuptuar se ç’ka bërë historia me ne e për t’u vramendur se si duhet ta kundrojmë të ardhmen. Ky libër mund dhe duhet të lexohet prej çdo tipologjie lexuesi, por sidomos duhet të lexohet prej brezave të rinj, që kanë jo vetëm interesin për të njohur të shkuarën e të parëve, por edhe për të kuptuar dukuritë dhe gjërat që nuk duhen bërë. Duhet ta lexojnë të gjithë nostalgjikët e diktaturës, që të mund të kthjellohen. Por duhet ta lexojnë bashkëpunëtorët e devotshëm që kryen krime nga më monstuozet; torturuan me etjen e tyre cinike mijëra viktimja, komanduan shtypjen me gjak të revoltave nëpër kampet e ndryshme. Kjo kategori e rrezikshme e përdori anijen që po mbytej në prag të rënies së komunizmit, vetëm për të kaluar detin e trazuar të revoltës popullore e për të dalë matanë. Shumë prej këtyre kriminelëve u larguan si minjtë në vende të ndryshme e shumë serioze të Evropës, duke kërkuar strehim politik; e sot, nëse mjerisht vazhdojnë të vegjetojnë, na bëjnë karshillëk nga vrimat e gardhit të azilit të pamerituar politik, që vazhdon t’u mbrojë lëkurën. Pa folur pastaj për pehlivanët e sindromës “Vdekja e kalit”, ekzistenca paradoksale në pushtet e të cilëve përbën, siç thotë Migjeni “një gozhdë të ngulur në tru të njerëzisë”.

Duke përshkuar hapësirat dhe thellësitë e kësaj vepre, padashur të vjen në mendje finalja e romanit (“Murtaja”) e nobelistit Albert Kamy:

“Teksa dëgjonte britmat e haresë që vinin nga qyteti, doktor Rië-ja kujtohej se kjo hare ishte gjithnjë e rrezikuar. Sepse ai dinte atë çka kjo turmë gazmore nuk e dinte dhe që mund ta lexosh nëpër libra, se bacili i murtajës nuk vdes dhe as zhduket ndonjëherë, se mund të rrijë me dhetëra vite i fjetur nëpër orendi e në tesha, se pret me durim nëpër dhoma, qilarë, valixhe, shami e shkesurina dhe se, ndoshta, do të vijë dita kur, për fatin e keq të njerëzve dhe që t’u bëhet mësim, murtaja do t’i zgjojë minjtë e saj dhe do t’i dërgojë për të ngordhur në ndonjë qytet të lumtur.”

Librat e mirë janë bërë për të provokuar inteligjencën e çdo njeriu; për të krijuar përsiatje dhe asociacione të ndryshme; për të thelluar mendimet e lexuesve. Për të transmetuar mesazhe të larta humaniste, dashuri sublime për njeriun dhe njerëzimin; për të përcuar modele të vërteta estetike, demonstrime shembujsh të zgjedhur, elokucencë shprehëse, lirizëm dhe prozë poetike përmes përdorimit virtuoz të gjuhës amtare në materializimin e mendimit dhe ndjenjës. Dhe i tillë është romani “Brenga” i autorit Pashko Camaj.

Disa artistë shqiptarë kanë punuar në një dimension më në brendesi, pothuajse metafizik, në kërkim të Absolutes dhe në një tension ideal drejt një bukurie të imagjinuar. Ky kërkim i heshtur i universalitetit është bërë një qëllim i thellë dhe, në këtë gjendje, e ka shndërruar pikturën në një kërkim të “së bukurës” si ide, e aftë të përkthehet në një forcë autentike.

Në mënyrë të veçantë, ky tension ka prodhuar një stil të dallueshëm dhe unik, si ai i artistit Naxhi Bakalli. Puna e tij krijon një stil individual sepse arrin ta shndërrojë këtë tension të heshtur në një gjuhë piktorike te pandryshuar. Nuk është imitimi i artit perëndimor, as përsëritje ikonografike, por një sintezë personale e lindur nga një kusht historik personal.

Për të, kërkimi i Absolutes është një element i domosdoshëm i njohjes. Arti nuk është dekorim as ideologji: është një mjet për njohjen e Qenies. Qëndrimi i tij është pothuajse metafizik në kuptimin ontologjik: arti si rrugë për të kuptuar atë që është e përhershme përmes formave.

Historia e artit, ashtu si është shkruar në Evropën Perëndimore, ka prirjen të ndërtojë një vijë zhvillimi: arti Grek, Romak, Rilindja, Baroku, Moderniteti. Bakalli duket se e refuzon këtë hierarki. Ai studion motive indigjene, arte arkaike, tradita popullore, simbole të lashta dhe i konsideron si shfaqje me dinjitet të barabartë. Ky qëndrim nuk lind si modë, por si bindje ekzistenciale.

Për të, arti është i vlefshëm sepse njeriu, prej mijëra vitesh, ndien nevojën të krijojë shembelltyren e vet neprmjete simboleve. Një motiv indigjen, një kostum popullor shqiptar, një afresk rilindas apo një ikonë marrin pjesë në të njëjtën rrënjë njerëzore.

Pasi ka kërkuar gjuhën universale në botë, Bakalli zhytet në kulturën popullore shqiptare: në kostumet tradicionale, në ornamentet, në simbolet arkaike dhe në ritmet kompozicionale të lidhura me kujtesën kolektive. Nuk është folklor dekorativ, por përpjekja për të gjetur universalen në të veçantën. Nuk ka nevojë të imitojë askënd: mund të nisë nga vendi i vet nëse arrin të kapë dimensionin arketipor të saj.

Ai nuk e refuzon artin perëndimor: e njeh dhe e studion, por nuk e merr si qendër ontologjike. Nuk ka ndjekur modat e avangardave; ka kërkuar universalen përmes dialogut mes kulturave, duke u rrënjësuar në trashëgiminë shqiptare pa provincializëm dhe duke e konceptuar artin si përvojë të qenies. Nga kjo sintezë e brendshme lind një stil unik.

Originaliteti i tij nuk është vetëm formal, por shpirtëror. Është në mënyrën si e koncepton kuptimin e artit. Keto koncepte në kohë ka lënë gjurmë të dallueshme.

Gjuha e tij është mbi të gjitha simbolike: kërkimi i Absolutes nuk kalon fillimisht nga forma apo ngjyra, por nga shenja që mbart kuptim. Në këtë kuptim ai afrohet më shumë me anen shpirtërore të ikonave bizantine dhe artit dekorativ oriental sesa me natyralizmin perëndimor.

Studimi i thellë i kostumeve dhe motiveve popullore e ka bërë të kuptojë se kostumi tradicional nuk është dekorim, por një sistem simbolik. Çdo qëndisje, çdo ngjyrë, çdo renditje gjeometrike mbart kuptime përkatësie, rituali, kujtese dhe ndoshta kozmologjie. T’i shndërrosh këta elementë në gjuhë piktorike do të thotë ta bësh bashkëkohore një trashëgimi arkaike. Nuk është folklor, por arketip.

Kur një artist punon mbi kujtesën historike dhe simbolike, ai nuk e sheh të kaluarën me nostalgji, por kërkon vazhdimësi. Kujtesa jep rrënjëzim; e shenja jep ngjitje vertikale. Kjo është një formë shpirtërore në kulturen e tij krijuese.

Piktura e tij krijon kenaqesi: ritëm i ngadaltë, mungesë agresiviteti formal, ekuilibër kompozicional, koherencë strukturore. Është ndryshe nga shumë avangarda perëndimore të shekullit XX, ku tensioni shfaqet përmes thyerjes dhe konfliktit. Në rastin e tij, tensioni zgjidhet në ekuilibër.

Ngjyra është e lengshme dhe transparente,

NAXHI BAKALLI

Arti dhe izolimi politik

Nga Ilir Shaholli

as e trashë e as e dhunshme. Transparenca lejon sipërfaqen të marrë frymë dhe krijon një hapësirë të ndritshme, pothuajse shpirtërore. Është një pikturë më pranë dritës sesa materies. Teknika nuk është ekspozim force, por mjet për të bërë të dukshme idene e tij.

Në një kontekst historik si ai shqiptar — izolimi dhe shtypje e së shenjtës — zhvillimi i një pikturë te kendshme dhe me drite ka qenë një akt rezistence i heshtur, një riafirmim i qenies.

Kur, në epokën e realizmit socialist, një pikturë e tij u përjashtua nga një ekspozitë kombëtare për “prirje moderne” dhe u konsiderua e rrezikshme, ai gjest u bë një shenjë. Arti nuk duhej vetëm të ishte i bukur: duhej të ishte ideologjikisht korrekt. Heshtja e tij nuk ishte frikë, por dinjitet.

Pas vitit 1991 shumë folën; ai jo. Nuk akuzoi, nuk e përdori lirinë për t’u hakmarrë. Zgjedhja e tij etike ishte e qartë: të mos e përcaktojë identitetin e vet kundër dikujt. Koha tregoi gjithçka. Pas tridhjetë vitesh pune të heshtur ai u rehabilitua dhe u njoh. Është një formë drejtësie historike.

Madhështia e tij nuk është vetëm artistike, por morale. Arti është edhe karakter.

Përveç dimensionit estetik dhe moral, del në pah edhe një element tjetër strukturor: stabiliteti i një dashurie të madhe. Figura e bashkëshortes, muzë e vazhdueshme në kohë, nuk përfaqëson një të dhënë të thjeshtë biografike, por një parim ekuilibri. Vazhdueshmëria e dashurisë pasqyrohet në vazhdueshmërinë e formës. Qetësia e brendshme dhe kenaqesia piktorike shfaqen të ndërlidhura

Nëse do ta përmbledhja trashëgiminë e tij me një fjalë të vetme, do të ishte:

ART DINJITET DASHURI

Arti si ontologji e kujtesës, mbi poetikën e Naxhi Bakallit

Në panoramën e artit shqiptar të gjysmës së dytë të shekullit XX, vepra e Naxhi Bakallit dallohet për një kërkim të brendshëm që tejkalon si estetikën zyrtare të realizmit socialist, ashtu edhe imitimin e rrymave perëndimore. Piktura e tij paraqitet si një

hetim mbi Absoluten, të kuptuar jo në kuptim fetar, por ontologjik: arti si mjet i njohjes së qenies.

Tensioni drejt universalitetit përbën bërthamën e poetikës së tij. Ky tension nuk shprehet përmes thyerjeve formale apo eksperimentimeve agresive, por përmes një zhvillimi të brendshëm të gjuhës piktorike. Prej kësaj lind një stil i dallueshëm, i mbështetur në ekuilibër kompozicional, ritëm të ngadaltë dhe transparenca kromatike që privilegjojnë dritën mbi materien.

Bakalli nuk i përmbahet një konceptimi evolucionist të historisë së artit me qendër Perëndimin. Linja kanonike — nga antikiteti greko-romak te Rilindja e deri te avangardat moderne — nuk merret si paradigmë ekskluzive. Përkundrazi, ai u njeh dinjitet të barabartë ontologjik arteve arkaike, motiveve indigjene dhe sistemeve simbolike të kulturës popullore. Në këtë perspektivë, një kostum tradicional shqiptar, një ikonë bizantine apo një afresk rilindas marrin pjesë në të njëjtën rrënjë antropologjike: nevojën njerëzore për të simbolizuar.

Studimi i kulturës popullore shqiptare nuk ka karakter folklorik. Interesi për kostumet, ornamentet dhe strukturat gjeometrike nuk kufizohet në citim dekorativ, por synon të identifikojë një sistem simbolik të shtresëzuar, bartës të kujtesës kolektive dhe vizionit kozmologjik. Kalimi nga ornamentet te shenja piktorike përbën një operacion transfigurimi: arkaikja bëhet bashkëkohore pa humbur dendësinë e saj arketipore.

Gjuha e Bakallit është thelbësisht simbolike. Shenja i paraprin përshkrimin natyralist; kuptimi i paraprin efektin vizual. Në këtë kuptim, kërkimi i tij afrohet më shumë me spiritualitetin e ikonave bizantine sesa me natyralizmin perëndimor. Piktura shndërrohet në hapësirë kenaqesie, jo në përfaqësim narrativ.

Një rëndësi të veçantë merr përdorimi i ngjyrës. Zgjedhja e tonaliteteve të lengshme dhe transparente, pa trashësi agresive, ndërton një sipërfaqe të ndritshme që priret drejt çmaterializimit. Drita nuk është efekt optik, por parim strukturor. Ajo bëhet bartëse e një tensioni të heshtur drejt Absolutes.

Në kontekstin historik të Shqipërisë gjatë regjimit komunist, ky pozicion merr një dimension shtesë. Përjashtimi i një veprë të tij nga një ekspozitë kombëtare për “prirje moderne” zbulon distancën midis kërkimit të tij dhe estetikës së kontrolluar ideologjikisht të realizmit socialist. Megjithatë, përgjigja e tij nuk ishte polemike. Heshtja e mbajtur si gjatë regjimit ashtu edhe pas rënies së tij përbën një zgjedhje etike në përputhje me vizionin e tij për artin: të mos e përcaktojë identitetin në kundërshti, por përmes vazhdimësisë së punës.

Rehabilitimi publik në dekadat pasuese — i kurorëzuar me njohje të rëndësishme institucionale — nuk e ndryshon thelbin e pozicionit të tij. Vepra e Bakallit nuk lind si reagim historik, por si rrugëtim ontologjik.

Në përmbledhje, poetika e Bakallit mund të lexohet si një trekëndësh midis artit, dinjitetit dhe dashurisë: arti si kërkim i qenies; dinjiteti si koherencë etike; dashuria si themel i ekuilibrit të brendshëm. Në këtë ndërthurje përvijohet një nga përvojat më të veçanta të artit shqiptar bashkëkohor.

“Përballimi” i Naxhi Bakallit: struktura, simbolika dhe kujtesa historike në përfaqësimin e betejës

Studimi analizon pikturën murale *Përballimi* (1982) të Naxhi Bakallit, qe ndodhet në Kruje, duke theksuar strukturën kompozimit, dinamikën treguese dhe dimensionin simbolik të saj. Përmes një organizimi diagonal ngjites dhe një ndërtimi hapësinor të shtresëzuar, vepra zhvillon një përfaqësim koral të konfliktit, i cili tejkalon faktin historik për të marrë një vlerë arketipore. Vëmendje e veçantë i kushtohet figurës qendrore të Skanderbeut dhe lidhjes ikonografike me traditën historike të Krujës, si vend simbol i rezistencës shqiptare kundër Perandorisë Osmane. Vepra paraqitet si një sintezë midis kujtesës historike, ndërtimit identitar dhe gjuhës figurative monumentale.

Piktura murale *Përballimi* përfaqëson një nga realizimet më të rëndësishme monumentale të Naxhi Bakallit. E realizuar në vitin 1982 brenda një periudhe njëmbëdhjetë mujore, vepra dallohet për përmasat e saj të mëdha (18,40 m × 5,60 m) dhe për përdorimin e teknikës së ngjyrave akrilik mbi një sipërfaqe murale të harkuar.

Vendosja e saj në Kruje nuk është rastësore, por e lidh ngushtë veprën me një kontekst historik të ngarkuar simbolikisht, duke e kthyer atë në një bartëse të kujtesës pamore kolektive.

Struktura kompozicionale dhe dinamika treguese

E gjithë kompozimi zhvillohet përgjatë një diagonale të madhe ngjitëse nga e majta në të djathtë, e cila organizon lëvizjen dhe rrjedhën treguese të skenës. Pjesa e majtë paraqet perparimin kompakt të luftëtarëve, të armatosur me shtiza, shpata dhe mburoja, të organizuar në një ritëm të ngjeshur që kujton një frizë në lëvizje.

Duke u afruar drejt qendrës dhe anës së djathtë, tensioni dramatik rritet: kuaj të tërbuar, trupa të ndërthurur dhe rënie të dhunshme krijojnë një nyje kompozicionale me intensitet maksimal. Megjithatë, kompozimi nuk fragmentohet; përkundrazi, linja të vazhdueshme force lidhin të gjitha elementet, duke udhëhequr shikimin e spektatorit në mënyrë të pandërprerë.

Organizimi hapësinor dhe gjuha figurative

Hapësira piktorike nuk ndërtohet sipas një perspektive klasike, por përmes një shtresëzimi planesh të ngjeshura. Figurat mbivendosen në mënyrë të vazhdueshme, ndërsa peizazhi — shkëmbinj, reliev malor dhe sfond atmosferik — merr pjesë aktive në ndërtimin dramatik.

Përballimi

Gjuha figurative karakterizohet nga një dinamikë e fortë: përkulje, rënie dhe përdredhje të trupave lëvizje diagonale të kuajve armë që krijojnë drejtime vektoriale në hapësirë Çdo figurë funksionon si një vektor energjie, duke kontribuar në një sistem vizual pa ndërprerje, ku lëvizja e vazhdueshme përkthen idenë e “përballimit”.

Ngjyra dhe atmosfera

Paleta kromatike dominohet nga tonalitete tokësore dhe të zbutura, të cilat krijojnë një efekt atmosferik të perbashket. Ngjyrat më të gjalla — e kuqja, jeshilja dhe bluja — përdoren në mënyrë zgjidhje te tille për të theksuar pikat kyçe të kompozimit. Atmosfera paraqitet e mjegullt dhe e pluhurosur, sikur skena të jetë e mbështjellë nga një re beteje që zbut kontrastet dhe bashkon pamesine e tërësinë e saj.

Ikonografia dhe figura qendrore e Skanderbeut

Në qendër të kompozimit shfaqet figura e Skanderbeut, e paraqitur me ngjyrë të bardhë mbi një kalë të bardhë. Kjo zgjedhje kromatike e veçon figurën nga pjesa tjetër e skenës, duke e kthyer atë në një bërthamë të ndriçuar dhe simbolike. Prania e nje vendi gjysme cilindrik me shqiponjën dykrenare dhe atributet e heroit — përkrenarja me kokë dhije dhe shpata ne qender te siperfaqes mureore te piktures — forcojnë dimensionin ikonografik dhe identitar të veprës.

Kruja dhe kujtesa historike

Lidhja me Krujen është thelbësore për Lkuptimin e veprës. Kruja është simbol i rezistencës së udhëhequr nga Skanderbeu kundër Perandorisë Osmane në shekullin XV, vend i betejave dhe rrethimeve që kanë hyrë në kujtesën historike shqiptare dhe europiane. Në *Përballimi*, kjo histori nuk paraqitet si një episod i vetëm, por si një sintezë ikonografike e rezistencës. Beteja merr një dimension arketipor, duke përmbledhur në një imazh të vetëm përvoja historike të shumëfishta.

Pjesëmarrja e popullit, e dukshme edhe përmes përdorimit të mjeteve të improvizuara si gurët, thekson karakterin kolektiv të qëndresës dhe ndërtimin e identitetit kombëtar.

Etika e përfaqësimit dhe përfshirja e spektatorit

Një element dallues i veprës është shmangia e paraqitjes së drejtpërdrejtë të tmerrit të

luftës. Edhe pse skenat janë të mbushura me tension dhe dhunë, dinjiteti njerëzor mbetet i paprekur. Struktura kompozicionale dhe forma e harkuar e sipërfaqes murale përfshijnë drejtpërdrejt spektatorin, i cili bëhet pjesë e hapësirës së përfaqësuar. Shikuesi nuk qëndron jashtë, por behet pjese duke pare e vëzhguar në fushën e betejës.

Përballimi paraqitet si një vepër komplekse ku ndërthuren dimensionin estetik, kujtesa historike dhe ndërtimi simbolik. Përmes një kompozimi dinamik dhe një qendre të fortë ikonografike, Naxhi Bakalli arrin të transformojë një realitet historik në një përfaqësim universal të përballjes midis forcave kundërshtare. Në kontekstin e Krujes, vepra merr një vlerë të shtuar si imazh identitar, duke përkthyer vizionin kujtesën kolektive dhe duke afirmuar ate.

Struktura simbolike dhe kujtesa historike në pikturën Kuvendi i Dukagjinit të Matit (1602) të Naxhi Bakallit

Kjo vepër monumentale e piktorit Naxhi Bakalli (500 cm × 400 cm), e realizuar në vitin 1986, paraqet momentin historik të kuvendit të mbajtur më 15 shkurt 1602 në Orosh të Mirditës, pranë kishës së Shën Aleksandrit. Ngjarja lidhet me përpjekjen për organizimin dhe bashkimin e krerëve të krahinave të veriut të Shqipërisë në një periudhë tensioni të fortë politik dhe rezistence kundër pushtimit osman. Vepra përfaqëson një nga interpretimet pamore më të nderthurura të një episodi

me rëndësi të madhe në historinë politike dhe shoqërore të Shqipërisë së Veriut. Në të, rrëfimi historik lidhet me një ndërtim simbolik kompleks, përmes të cilit artisti transformon një episod të së kaluarës në një imazh me vlerë të fortë identitare. Kompozimi është ndërtuar sipas një **struktуре rrethore**, e cila organizon të gjithë hapësirën piktorike. Në qendër të skenës vërehet një rreth shpatash që bashkohen në një pikë të vetme. Ky gjest simbolik i bashkimit përbën boshtin kompozicional të veprës dhe krijon një dinamikë vizuale që përhapet drejt të gjitha figurave përreth.

Kjo paraqitje formale kryen disa funksione: nga njëra anë krijon një ndjenjë uniteti ceremonial, ndërsa nga ana tjetër transformon momentin historik në një akt të mirëfilltë ritual dhe politik. Në këtë mënyrë ideja e **besës**, pra e marrëveshjes së besimit dhe besnikërisë që zë një vend qendror në kulturën shqiptare, shfaqet si parim simbolik rreth të cilit organizohet e gjithë skena. Në pjesën qendrore të kompozicionit ngrihet një figurë mashkullore e veshur me kostum tradicional, e vendosur mbi një platformë shkëmbore paksa më të ngritur se personazhet e tjerë. Pas saj shfaqet flamuri i kuq me shqiponjën dykrenare, simbol i identitetit kombëtar shqiptar. Prania e flamurit i referohet drejtpërdrejt figurës historike të Gjergj Kastrioti Skënderbeu dhe trashëgimisë së tij simbolike në kujtesën historike të popullit shqiptar. Edhe pse kuvendi i vitit 1602 zhvillohet disa dekada pas vdekjes së tij, flamuri funksionon këtu si shenjë e vazhdimësisë së traditës së rezistencës dhe si një thirrje ndaj kujtesës historike kolektive. Figura qendrore, së bashku me figurën

e plakut të ulur pranë saj, nuk paraqesin personazhe historikisht të identifikueshëm në mënyrë të saktë. Ato marrin më tepër vlerën e **figurave arketipale të udhëheqjes**, duke mishëruar përkatësisht autoritetin moral, urtësinë e traditës dhe dimensionin politik të kuvendit. Nga pikëpamja hapësinore, piktori shmanë qëllimisht përdorimin e perspektivës lineare klasike. Hapësira shfaqet e ngjeshur dhe thellësisht teatrale. Figurat janë të vendosura në **breza koncentrikë**, ndërsa sfondi, i mbushur me një turmë të dendur njerëzish, krijojnë ndjesinë e një pjesëmarrjeje të gjerë kolektive. Ky organizim hapësinor kontribon në transformimin e skenës në një ritual të madh publik, në të cilin komuniteti e gjen veten në gjestin simbolik të betimit.

Paleta kromatike dominohet nga të kuqet dhe tonet okër, të cilat kontribojnë në krijimin e një atmosfere të ngarkuar me tension historik. Ngjyra e kuqe merr këtu një funksion simbolik të shumëfishtë: ajo i referohet flamurit kombëtar, evokon sakrificën dhe luftën dhe njëkohësisht i jep gjithë kompozicionit një unitet të fortë emocional. Kontrasti me tonet më të ftohta të veshjeve të figurave në planin e parë krijon një ekuilibër kromatik që stabilizon tërësinë e kompozimit dhe përforcon lexueshmërinë vizuale të tij. Artistit i kushton gjithashtu një vëmendje të veçantë individualizimit të tipareve fizionomike të personazheve. Skena është e populluar nga një larmi figurash: krerë të armatosur, luftëtarë, një klerik që shkruan, si edhe gra dhe fëmijë të vendosur në planin e parë.

Prania e këtyre figurave është veçanërisht domethënëse, sepse zgjeron kuptimin e kuvendit përtej dimensionit të ngushtë ushtarak, duke sugjeruar një ngjarje që përfshin të gjithë komunitetin. Rrethi i shpatave në qendër të kompozicionit mund të interpretohet si një imazh simbolik me fuqi të veçantë. Ai përfaqëson njëkohësisht shenjën e unitetit politik, metaforën vizuale të **besës** dhe figurimin e një kontrate kolektive që lidh pjesëmarrësit në një përgjegjësi të përbashkët. Përmasat monumentale të veprës dhe dendësia figurative e skenës i japin pikturës karakterin e një **epopeje pamore** të mirëfilltë. Përmes një sinteze të kujdesshme midis rrëfimit historik dhe ndërtimit simbolik, Bakalli realizon një imazh në të cilin individi dhe kolektivi ndërthuren në mënyrë të pandashme. Në këtë perspektivë, historia nuk paraqitet thjesht si një episod i së kaluarës, por transformohet në një **strukturë ikonografike komplekse**, në të cilën figura, gjesti dhe organizimi i hapësirës nderveprojnë për të ndërtuar një bashke bisedim pames mbi unitetin, besën dhe identitetin kolektiv.

Kuvendi i Dukagjinit te Matit (1602)

FATMA JASIMI

Si tepër erë kanelle vjen

Tregim

Aroma e kanellës kishte veshur çdo cep të rrugicës ku ndodhej kafeneja që Akisha hapur një vit më parë. Era e butë e vjeshtës e ndihmonte të flladitej tej e përtej. Ajo kishte mundur edhe erën e trëndafilave të fundit të verës. Kaq ishte. Vjeshta kishte fituar. Ishte 1 shtator, dita kur bota fillonte të merrte frymë, e bashkë me botën edhe unë, fëmija që ajo s'e ka dashur kurrë, një fëmijë vjeshte, fëmija më kryeneç.

Në tavolinën përpara meje, i njëjti djalë që dje kishte ardhur me një vajzë, sot, ishte aty me dikë tjetër. Ndoshta më të bukur se ajo e djeshmja, ndoshta më pak të zgjuar se ajo, tjetra. Por një gjë ishte e sigurt dhe e kisha parë me sytë e mi. Të dyja pëlqenin salepin me kanellë, dhe me sa duket, edhe këtë bukuroshin bredharak. Ishte ai moment kur në kokën time, kanella u bë e tepërt. Çdo gjë u bë e tepërt.

Ja, këtu unë e kam të vështirë të ndjek rregullat e botës. Unë jam e zonja e kafenesë, njëkohësisht ajo që përgatit çajin, kekun, salepin dhe ajo që e shërben... Unë nuk duhet të merrem me llafë. Nesër ndoshta ky djalosh do të më sjellë një vajzë të tretë. Pse, keq është për mua? Në të vërtetë, dua të shkoj t'i hedh një salep në kokë. Por më kanë thënë se për të bërë para dhe për t'ia dalë në jetë nuk veprohet kështu dhe se duhet të kujdesem të shoh interesat e mia. Sa i zgjuar duhet të ketë qenë ai që ma ka thënë këtë gjë?

Tryeza tjetër kishte kërkuar një çaj me fruta pylli, e në topthat e ajrit që ngriheshin përpjetë, unë po mundohesha të shquaja se çfarë forme kishte turpi. Po turpi, nuk ka formë, as aromë, as fytyrë. Nuk e di se edhe sa do të më mbante goja, por duhet të shkoja t'ia thosha zonjushës përballë për të vërtetën. Kush ishte e vërteta? Po ajo, a ka një fytyrë, që ne mund ta njohim?

Dëgjoja djaloshin tek i thoshte se e donte shumë, se ndihej mirë me të, se ajo ishte e bukur, njësoj si asaj dje. Djalë që dje po e përgëzoja për fjalët që po ia thoshte një vajze, sot po e përçmoj sepse po ia thotë kësaj tjetres. Fjalët po, paskan fytyrë, dhe jo çdo fytyrë është e bukur.

Epo, mjaft, thashë me vete. Do shkoj t'ia them.

Dhe ia thashë, aty, përballë tij, dhe ia hodha salepin me kanellë që kisha në dorë, në kokë.

— Unë i di të gjitha, — më tha vajza duke më parë drejt e në sy.

— Unë e di, por ne jemi në një marrëdhënie të hapur dhe nuk e kemi problem. Ai mund të dalë me kë të dojë. Ju qenkeni me probleme në kokë, zonjë. Në çfarë shekulli jetoni?

Dhe të dy, me inat, u ngritën nga tavolina dhe ikën. Çfarë fytyre kishte e vërteta?

Nuk e di, por dikush më kishte thënë se këto gjëra nuk ta shpëtojnë jetën. Kishte të drejtë, por unë nuk i shpëtoja dot fatit tim, të qenurit fëmija kryeneç i botës. A nuk po vjen ca si tepër era kanellë?

Gjendja e tij, situatë amorfe. As në qiell, as në tokë! Por, edhe të një ndjenje, që të mposht, duke ngulitur në tru mendimin se diçka e vyer të mungon tmerësisht shumë. Të ushqen padëshirë, edhe nëse kryen diçka, e bën për inerci të një rutinë ngulitur thellë në tru. Megjithë sforcën për tu përqëndruar tek rutina e përditshme, fije hidhtake mendimesh përzjerrin indet e trurit, duke i kujtuar shkakun e gjëndjes. Nëse bazohej tek ligjet e fizikës, ishte si pluskimi i trupit, në një masë viskoze të lëngët. Kishte boshllëk. Dashur pa dashur, ishte bërë pjesë e jetës. E përditshmërisë së tij. Që duhej ta shihte dhe ta ndiente. Me veprimet, me përkëdheljen nëpër këmbë kur sillej rrotull në dhomë, apo, me të qëndruarit shtrirë në kanape pranë këmbëve të tij, apo, kur i mbështeste putrën e këmbës mbi pëllëmbën e dorës duke pritur kryqëzimin e vështrimeve. Ose, ai t'i fliste një fjalë. Thjesht, ishte bërë pjestar i familjes, i pa fjalë, i pazhurmëshëm. Që kishte hyrë i paftuar në jetën e tyre. Gruaja që grindej në ditët e para të mbritjes në shtëpi. Nuk e duronte praninë e kafshës brenda shtëpisë, por nuk mundi të kundërshtojë vendimin e të birit, që e solli pa i pyetur të dy, burrë e grua, nëse e dëshironin apo jo. E kishte bërë fakt të kryer.

-Do kini me se të mereni, kur të mos jem unë këtu, -foli duke qeshur djali, dhe lëshuar në dyshemenë e dhomës, këlyshin e vogël të një qeni. -Nuk do të keni kohë të zihenit me njëri-tjetrin, -pati vëzhduar. -Se kur ke kohë të lirë me bollëk, të del edhe për tu grindur!

E ndërsa djali ishte larguar për jashtë shtetit, qeni i vogël u bë mëkëmbësi i tij. Kështu, filloi bashkëjetesa me të. Zemërohej dhe shante, kur i prishej gjumi nga këlyshi, kur e tërhiqte për këmbësh, që t'a nxirte jashtë shtëpisë. Kafsha donte të kryente nevojat e veta, të shuroste apo të dhitej, shkurt. E kështu, ditë pas dite, muaj pas muaji, kafshëza duke u endur sa nga një divan tek tjetri, sa tek këmbët ose në krah të tij, apo të gruas, filloi t'a ndiejë praninë e kafshës. Të ndryshonte monotoninë e jetës. Një mbrëmje, duke ndjekur programet e televizorit, vuri re se qeni trembej në gjumë, si qëniet njerëzore. Me siguri shihte edhe ai ëndrra të frikshme. I foli me emrin që i kishte vënë. Toni ishte i butë, sikur i fliste të birit kur ishte vogël. Në mëngjez, përgatiste një tas të madh me ushqim që të ushqeje kohës që ai ishte në punë. Qeni gëzohej kur kthehej. Fërkohej e llastohej pas këmbëve të tij. Në ditët e pushimit, qeni e ndiqte nga pas në shtëpitë e ngelura bosh nga emigrimi i të afërmëve, afër shtëpisë së tij. Ky ishte teritori i vetëm që njihte qeni. Kënaqësinë më të madhe, kafshëza, e provonte kur ai me furçë krihte dhe pastronte leshin në trupin e saj. Zhvendoste trupin përpara tij, që ulej në shkallaren e parë të hyrjes për në shtëpi. Ritual i krehjes ishte i përditshëm kur kthehej nga puna. Qeni sapo dëgjonte fjalët: -Julius, eja të të kreh!, afrohej dhe i ulej përpara, gati për ritualin. Thjesht, kafshëza ishte bërë pjese e jetës, e përditshmërisë rutinë dhe domosdoshmërisë së çasteve të bukura.

Para disa ditësh, mbëriti i biri. Ishin çmallur. Biseduar gjatë. Një mbasditë, i biri kërkoi automjetin të dilte për të pirë një kafe në qytet. Ishte larguar me mjetin, pa u siguruar që qeni, gjendej jashtë derës së hekurt. Ai gjithmonë para se të mbyllte derën dhe largohej, sigurohej nëse kafsha ishte brenda oborrit. Kafsha njihte vetëm oborrin e shtëpisë. Kur zhurma e automjetit u shua, doli në oborr. Kërkoi me sy qenin. I foli. Kapërceu murrin rrethues të shtëpisë, duke thirrur fort emrin e kafshës dhe endur në rrugë. Qeni nuk dukej gjëkund. "Bobo, humbi!" Mërzitja e gllabëroi të gjithin. Po zventitej shpresa dita- ditës, kur në çastet e kthimit në shtëpi, jo që nuk gjente qenin t'i priste rrugën dhe të llastohej nëpër këmbë duke i ngatëruar hapat, por as edhe një gjurmë nga ekzistenca e tij.

Në këtë gjendje po llokoçitej prej disa ditësh, duke harruar mbritjen e shoku në qytet. Tingëllimi i tejzgatur i telefonit lënë mbi tavolinën e punës, sikur e ftilloi pak. Nuk mundi ta afrojë pranë veshit, kur tingëllima u shua. Atëhere, i mëshoi ai sinjalit thirrës.

GJERGJI MIHALLARI

Lamtumirë e pafjalë...

Tregim

-Alo Stef! -shqiptoi, kur dëgjoi gërvishtjen e ndalesës së sinjalit e pas një pause shumë të shkurtër qetësie, po shumë të shkurtër ama,dëgjoi zërin e mikut të tij nga krahu tjetër.

-Po ku je mor miku jem, -foli tjetri.

-Në punë, e ku duhet të jem tjetër!

-Epo, thashë, sepse nuk të gjenden kollaj gjurmët ...

-Jo Stefan, jam në punë akoma. Nuk është koha që të lëviz si bredharak nëpër Evropë...

-Epo atëherë, po takohemi?

-Ti ke ardhur këtu?

-Po! Jam tek hoteli përballë punës tande...

-Sa të mbaroj dhe të mar në tel. Takohemi tek kaffja përballë teatrit!

-Në rregull!

Pas gjysëm ore, telefonoi shokun. U ulën në një nga bar-kafet e rreshtuara si ushtarët në shikimin rreshtor të mëngjezit, përballë teatrit. Ishte kërkesë e Stefanit. Dëshironte të ishte i gatshëm për castin kur do të fillonte shfaqja, pasi me një komedi të shkruar prej tij, konkurronte trupa e qytetit mikpritës në festivalin e përvitshëm teatror. Megjithëse vështrimi ende sa nga godina e teatrit, tek ai, Stefani e dalloj përumbjen e shokut.

-Diçka nuk shkon? -e pyeti, pa larguar vështrimin nga dera e teatrit.-Sikur s'të kam këtu, në tavolinë, por në krahun tjetër të skermës së telefonit. Ka ndodhur gjë?

-Si të them, po ja... -u përtyp ai. -Ka humbur qeni!

-Ha,ha! -qeshi shoku shpenguar. -E për këtë më je ngurosur?

Sinjali i telefonit, i dha mundësi të mos përgjigjej Stefanit. Ky, dëgjoi vetëm fjalët "oh,sa mirë!" dhe ndryshim të menjëhershëm të mimikës së fytyrës së bashkëbiseduesit. Nuk e pyeti, e dinte që tjetri do t'i tregonte vetë. Ai rrufti të gjithë lëngun, gati të ftohtë të kafesë, duke e tundur disa herë flxhanin, sikur të dëshironte të gjerbte edhe pikën e fundit të lëngut të zi. Pastaj ndezi një cigare, mori frymë thellë, aq sa u dallua lëvizja e kraharorit nën këmbishën e mbërthyer deri

tek kopsa e fundit mbi grykë, dhe, po aq fort e nxori ajrin jashtë.

-Djali e ka gjetur qenin, -pohoi duke vështruar derën e teatrit. Dëshironte të shkonte një çast e më parë në shtëpi, por Stefani do ndihej keq. Do duronte. Po hynin të fundit spektatorë. -Shkojmë,se do të mbyllet dera!

I biri, largohej pas dy ditësh, ndaj u drejtua për në varreza,të ndizte një qiri në varrin e gjyshit, vdekur disa muaj më parë. Afshi përvëlues t'a shkrumbonte frymëmarjen. Javë të tëra me temperatura të larta. Në barin e thatë, rrëshqisinin gjarpërinj. Me çap të matur shkelte barin. Kur në këmbë ndjeu peshën e diçkaje të rëndë, kërceu përpjetë. Shkundi këmbën, sikur të godiste fort një top futbolli dhe përpara iu shfaq qeni. U ul në gjunjë. Kafsha e mjerë, iu struk në prehër. E ngazëllyer, e lumturuar, i lëpinte duart. E vështronte në sy, i shtërngohej prehërit, sikur të kishte frikën e një humbjeje tjetër... Nuk kishte gojë të fliste. E folura e saj, ishin gjestet, tingujt e lehjes. I bëri zë që kafsha ta ndiqte nga pas. Ajo e pafuqitë, u ul në tokë. E mori në krah duke shpejtuar hapat drejt shtëpisë.

Muzgu po terte atë pakëz ndriçimi natyral që agonitej me errësirën, kur, u ul në shkallë, duke lëmuar trupin e qenit. Filloi t'i fliste. Qeni tundi bishtin duke e vështruar. Pastaj mbylli sytë duke mbështetur kokën tek këmbët e tij. Filloi ta përkëdhelë dhe t'i fliste se tani ishte në shtëpi, nuk do të humbte më, se e donte si më parë, se... Mori krëhërin. Kafsha nuk reagoi si herët e tjera, të përdridhte trupin dhe llastohej. Lëvizi plogësht. Ai filloi ta krehë, duke i shqiptuar fjalë të ëmbla. Sikur të kishte pranë një vogëlush. Po të kam xhan o Julius, më mori malli për ty këto ditë, po ty të kam trim...

Mbushi tasin me qumësht. Kafsha njomi gjuhën. Mbështeti kokën midis gjymtyrëve të para duke lëshuar trupin përtokë. Mbase vapa pret oreksin edhe tek kafshët, mendoi. Kafsha mundohej në plogështi të lëvizte trupin, të përkëdhelej të zotit dhe t'i lëpinte duart.Duke mos gjetur shenjë dhune në trupin e tij, me siguri ndonjë gjarpër mund ta kishte pickuar. Do ta çonte tek veterineri në mëngjes. Kafsha e sforcuar mbështeti putrat e para mbi gjunjët e tij, iu afrua fytyrës. Ndjeu njomjen e lëkurës pranë veshit, në faqe, mbi dorë. Kafsha po e lëpinte. Ai e vështronte dhe ajo çuditërisht e vështronte. Nga sytë e saj, rrodhën lotë. Po,pop! E dalloi qartë. Kurrë nuk kishte parë të lotonin qentë. Edhe pse kohë më parë në shtëpi kishin patur një qen. Pastaj u mblodh kruspull përtokë. Nuhati ushqimin, pa njomur gjuhën në lëngun e qumshtit. Vetëm mbështeti kokën midis këmbëve të para duke vështruar dhimbshëm nga i zoti.

U ngrit dhe hapi derën e shtëpisë. Kafsha nuk lëvizi.E përcolli me sytë e lëngëzuar. U ligështua. Duke e përkëdhelur i foli se po linte derën hapur, se e priste ... Kur drita vërshoi brenda dhomës, lëvizi nga shtrati. Kërkoi me sy qenin. Derën e gjeti si e pati lënë në mbrëmje. Edhe dyert e avllisë ishin të mbyllura. U soll rrotull oborrit. Nga ana e dritares së dhomës ku flinte, poshtë trungut të kumbullës së egër, gjeti kafshën pajetë. Fryrë dhe deformuar tek koka. Nuk përmbajti lotët. E groposi atje ku gjendej trupi i pajetë. I ndezi edhe një qiri.

Tek kafja, priste Stefani. E përshëndeti duke u ulur përballë. Mundohej të fshihte sytë. Edhe kafen e porositi me kokën e përkulur. Ishte ngurosur sa edhe fjalët tingëllonin të thata si kërcitje dhëmbësh.

-Gjithçka mirë? -pyeti Stefani.

-Mirë! -u mundua t'i përgjigjej qetë. E tradhëtuan sytë e njomur. Lëmsh lotësh iu mblodh në grykë, gati t'i mernin frymën.

-Po qeni?

-Na la...Ndëroi jetë..., -uli më tepër kryet drejt filxhanit të kafesë, për të fshehur lotët. Nuk mund të pranonte largimin nga jeta e tij e kafshës në atë mënyrë. E kishte dashur shumë. Por edhe ajo po ashtu. Largimin ajo e parandjeu, ndaj e kishte përshëndetur me ato gjeeste në mbrëmjen e shkuar. Ajo i kishte thënë lamtumirë në mënyrën e vet, të pa fjalë...

VALBONA QUKU

tashma jena harrue

poezi

1

Rrugët e kthimit janë të ambla, të gjata, pa kufi, mbushë me pellgje, ku pasqyrohet e largëta fmini... Rrugët e kthimit janë të gjata, shtruve me gjethe si ar, shtigje me lule vocrrake; ndalesh e ndien aromën e nanës. Rrugët e kthimit nëpër shi, çadrën nuk e hap; mallin ma shuejnë piklat në ftyrë, në duer, në flokë, në qafë. Rrugët e kthimit, krejt t'ngadalta, t' mbushuna me melankoli; sipër një pishe, Ylli Polar ma ndriçon rrugën për në shpi. N'rrugët e kthimit ngatërrohem; n'vegim shoh at çka due. Padashje në andrra kaplohem; atje diku gjej unë sytë e tu...

2

Ajo iku. Hija e saj mbeti si njollë e verdhë nëpër gjethet e hostelit të vjetër. Ajo mori arratinë, mos me vra dashunitë e qytetit, mbushë me andërrimtarë të pandreqshëm. Ajo fluturoi. Mijëra molekula ngjyrë vjeshte fluturuen bashkë me të, para se me u ba dimën. Hana, inekzistente, ngroh mbramjen. Nji yll i vetëm shkëlqen në vendin e saj.

3

Personalitet katror, katër faqe krejt të njillojta. Krejt drejt, pa asnji devijim; drejt, drejt, pa asnji iluzion n'vazhdim. Preferenciale miqësia, teoremën e Pitagorës n'suaz e mban vetmija; trazohet kandshëm qenësia. Katror i vërtetë, roje flijimesh, perëndimesh kuq mbulueme; roje e virtytshme,

nji vepre arti gjunjëzueme. Personalitet katror, me mendime të përthyme, rregulla të harkueme, shikime të pasqyrueme, mbrapsht. Me drithje, përplasje, që vetëm katrori ia din ekzistencën, thellë, thellë, në të tijen koshiençë.

4

Ishte një “Jo” minimalist, modern, pa shpjegime. “Jo” i ftohtë, i ngrimë akull, që mundet me u ba njëqind copash para se me u përkul. “Jo” i lehtë në dukje, i randë në të vërtetën e tij; krejt si gur ka zanë vend diku nën zemër. “Jo” i arsyeshëm, që mendtë i ka humb rrugës. Nji mëni e bukur, me sy gri kallkan, si oqeani i ngrimë i Veriut në nji ditë dimni. Nji “Jo” plus dyqind mijë vjet: nji akullnajë me peshë të randë specifike, që zhvendos, shtyp, shkatërron çdo gja që i del para. Dimnit i ka ardhë koha me lëshue rrugë. Metamorfozë trungjesh, sfond i kuqërremtë gonxhesh në kujtesë. “Jo” i mbytun në marramendje, me xixëllime elektrizuese. Duhet të jetë ekuinoksi pranveror...

5

Më mungon, ah, sa më mungon shkëlqimi i syve tuej blu, me nji nuancë të veçantë, aktive veç në praninë teme. Më mungojnë bisedat tueja pa fund. Gjysma e horizontit ka ikë, asht shue bashkë me ty. Lutem me tanë forcën e qenies, edhe pse zani em nuk di deri ku ka me mbërritë. Kam nevojë me të pa vetëm nji herë; me të pa në andërr, edhe pa folë, se na dina me u kuptue në heshtje,

6

Xhaketa e vjetër, me ngjyra vjeshtuke, gjethet e rëna, pikat e para të shiut, kishte ndër xhepa. Miqësitë e hedhuna, fjalët e lana përgjysmë, perëndimet e djeguna, premtimet e harrueme, si shall i rrinin mbi supe. Sot zgjodha xhaketën e vjetër. Aromat e verës së kalueme, shijet e puthjeve nën hanë, në brigje t'vetmueme, mbarte me vete. Xhaketën e vjetër ia vesha nji shpirti të zhveshun, për jetë të heshtun, xhaketën e tretun. Eci. Krahësh xhaketa randojnë stinët e vjetra. Zemra më ngrohet. E shtrenjta ime, e vetmja rojtارja e dashnive, xhaketa.

7

Tashma jena harrue. Lule kanë mbi, nga afshi i asaj që ishte dikur...

8

Dikujt i rrëshqasin lule prej shpirtit. Kur i merren kambët, bjen ndër erna t' kandshme, dehet e harron dhimbjen. Dikujt i rrëshqasin gjarpnij prej gjithkah. Kur i merren kambët, bjen ndër zvarranikë të pangopun. Fryma i merret prej gjarpnijve që luftojnë, e kështu edhe ky e harron dhimbjen, me sy të zgurdulluem. Sa mirë asht me kenë i dehun kajherë...

9

Valët, ashtu si jetët e njerëzve, lindin, jetojnë. Disa ma të mëdhaja, disa ma të vogla. Ma të shkurta, ma të gjata. Udhëhiqen nga rryma të panjoftuna, e në fund kthehen ambëlsisht në amën e tyne: në det, në tokë, në hapësinë. E çdo gja fillon nga e para.

ANA AHMATOVA DHE PËRKTHIMI NË GJUHËN SHQIPE PAS VITIT 1990

Nga Xhimi Lazri

Ana Ahmatova kërkonte të quhej poet dhe jo poete. “Poetët nuk dallohen sipas gjinisë... Poet, njeriu ose është, ose nuk është”, shprehej.

Ana Ahmatova konsiderohet ndër poetët rusë më të mëdhenj të shekullit të XX. Ndër poetët më të mëdhenj të shekullit XX. Poet i një kombi ku poezia ka një përmasë mistike, gati fetare. I një kombi, zërin e të cilit qysh shumë e re, ajo kishte bindjen se e shprehte, se duhej ta shprehte.

Ka shkruar për shpirtin e saj e për shpirtin e Rusisë, për fatin e saj e për fatin e Rusisë, për dhimbjet e saj e për dhimbjet e Rusisë. Asaj Rusie, të cilën e deshi, si në kohën kur kjo e adhuronte si gjysmëhyjni dhe prodhonte statuja të vogla porcelani me fytyrën e saj, ashtu edhe kur e etiketonte “vjetërsirë aristokratike” apo “këtu murgeshë, këtu lavire”. “Tokës ruse i pëlqen gjaku”, thotë në një poezi ku përshkruan pushkatimin më 1921 të ish bashkëshortit, poetit Gumiljov, por njëzet vjet më pas, kur filloi lufta patriotike do të shkruante vargun: “Merrmi të gjitha, o Zot, burrin, djalin, vetëm shpëtomë Rusinë!”

Në jetë, në qenie, në formim, Ahmatova i përkiste shtresës së aristokratëve të sofistikuar e të rafinuar të Shën Petersburgut. Në galaksinë e rrymave poetike të fillimshekullit të atij kryeqyteti, ajo përqafoi njërin prej tyre, por shumë shpejt do të krijonte planetin e saj: “lirizmin psikologjik” ose “lirizmin e ankthit”, siç e përkufizon i biri, Lev Gumiljov (etnolog, historian i shquar). Përmbledhjen e parë të poezive “Mbrëmje” e boton 23 vjeçe, më 1912. Shën Petersburgu elitar është i gatshëm ta pranojë. I gatshëm të brohorasë gjeniun.

Për vite të gjata Ana do të jetonte në Leningrad, e vetme, në një dhomë të vetme në “Fontanka”, sot muzeu i saj. Me pak mobilje, me pak miq. E pabotuar, e heshtur. E megjithë këtë heshtje të saj dhe atë të regjimit ndaj saj, poezitë e Ahmatovës vijonin të qarkullonin. Në Bashkimin Sovjetik, në paranojë nga arratia e dorëshkrimeve në Perëndim, vargjet e Anës njerëzit i kopjonin me dorë, i sillnin nga Mynihu, Parisi apo Nju Jorku. Një pjesë e mirë i mësonin edhe përmendësh ato poezi ku pranvera, dashuria, kujtesa, vetmia, shfaqen pranë luftës, humbjes dhe vdekjes, por ku, edhe në çastet më të errëta, shpirti ruan qetësinë dhe dëshirën për të jetuar. Ku flet për veten, nënën, të dashurin, djalin, atdheun, njerëzit e mirë, por ku gjithnjë, nga çdo përvojë vetjake nxjerr diçka universale: dhimbjen njerëzore dhe aftësinë për ta përballuar.

Ana Ahmatova lindi e lirë dhe e tillë mbeti: në art e në jetë, në lavdi e në poshtërim. Edhe në kompromis. Kur të birin e të shoqin ia internuan në lager në Siberi shkroi ciklin “Lavdi paqes” me ndonjë poezi me tema sovjetike dhe dy për Stalinit, por kurrë nuk u viktimizua më pas. Ana Ahmatova lindi me dinjitet dhe e tillë mbeti: në liri e në zgjedhë, në luks e në skamje. Për shtatëmbëdhjetë muajt ku bashkë me treqind nëna të tjera priti te porta e *Krestit* - burgu i Leningradit - me pakon me ushqime për të birin e arrestuar, shkroi: “E treqindta me pakon në dorë, do të qëndrosh para *Krestit*”, por atë “kryq” kurrë nuk e ktheu në lajtmotiv krijues apo kapital publik.

Pas vdekjes së Stalinit, Ahmatova rehabilitohet, madje i venë në dispozicion edhe një daçë në Komarovo pranë Moskës. Poetë të rinj, mes të cilëve edhe nobelisti i ardhshëm Josif Brodski nisën të shkonin tek Ana Andrejevna si në pelegrinazh. Anën e kërkojnë, e intervistojnë e nderojnë, por cikli poetik «Requiem» i shkruar mes viteve 1935–1940 me temat e terrorit të madh, dritën e botimit do ta shohë vetëm më 1987, rreth tridhjetë vjet pas “rehabilitimit” dhe njëzet e një pas vdekjes së poetes.

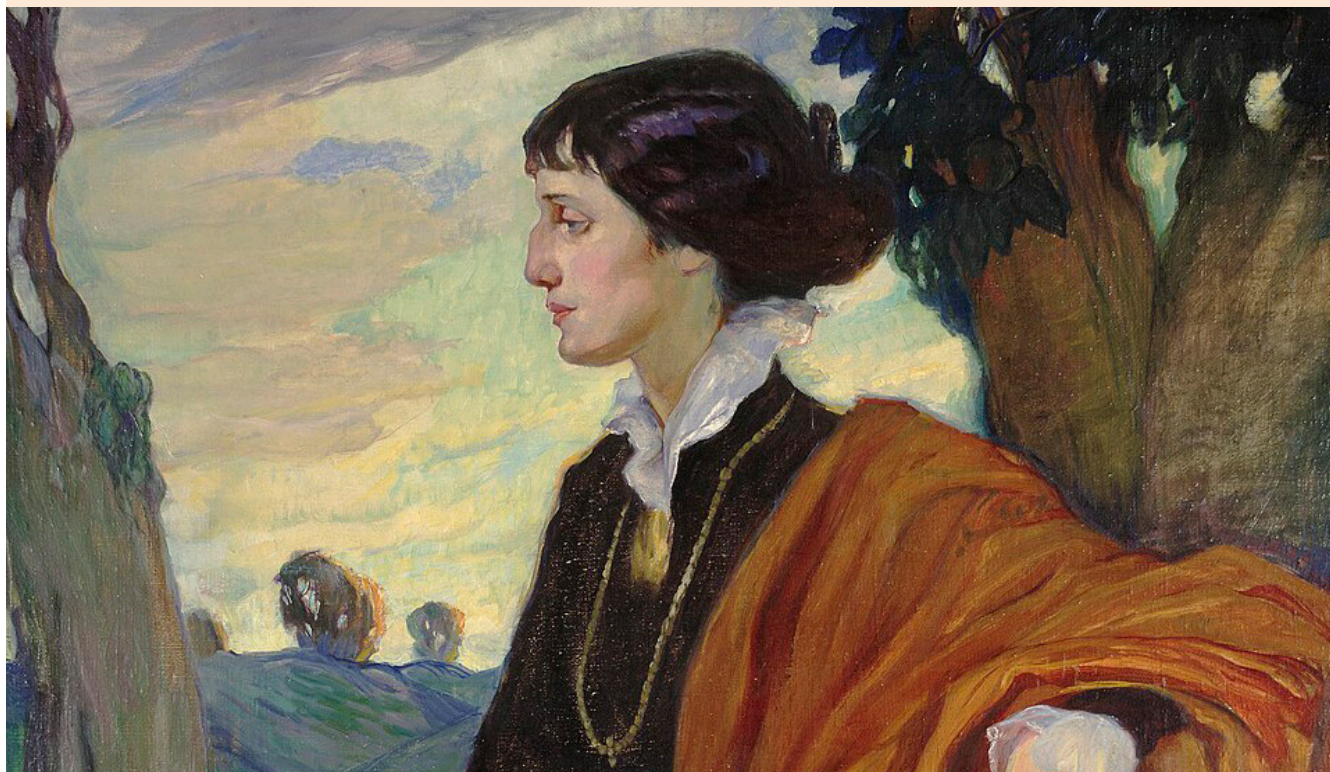
Në Shqipëri, aq më tepër, drita e botimit do të dukej vetëm pas viteve ‘90-të. Poezitë e saj janë sjellë në shqip nga dyar mjeshtër, ku mund të përmenden Aurel Plasari, Petraq Kolevica, Qazim Shemaj. Drita Lazri, ka përkthyer shumë poezi nga Ana Ahmatova, disa prej të cilave i ka përfshirë në botimin e saj “Antologji me poezi ruse të shekullit XX”. Këto që po paraqet këtu i ka përzgjedhur dhe përkthyer gjatë muajve të fundit. Të merresh me poezi sot në Shqipëri është një akt dashurie, për të cilin jo gjithkush është i gatshëm. Drita Lazri në përvjetorin e nëntëdhjetë e katërt, vazhdon të mos heqë dorë nga kjo dashuri.

ANA AHMATOVA

Rroj me pak

Përktheu Drita Lazri,
verë 2026

Drita Lazri, përkthyesë, ish pedadoge e gjuhës dhe letërsisë ruse në Fakultetin e Tiranës ka studiuar në Universitetin Pedagogjik të Moskës. Ka përkthyer romanet: “Kozakët” të Lev Tolstoit, “Muzikanti i verbër” të Vladimir Korolenkos, si edhe novelën “Ljubka” të shkrimtares Dina Rubina; më 2011 përgatiti: “Antologji me poezi ruse të shekullit XX”, të përkthyer prej saj.

Portret i Ana Ahmatovës, nga Olga Della-Vos-Kardovskaya, 1914

NDËR VEGIME...

Ndër vegime jam me tulipanë,
Me aromë gjethesh, sa çudi!
Hej Pranverë, hapna tënden pajë,
Shpalosna sëndukët përsëri.

Mjaft ke fjetur, pa dil tash përjashta.
Rreth e rrotull na mbyti e bardha.
U lodha duke lëbyrur sytë
Brenda palltos shpirtin e kam zhytë.

Vizato luleborë në ara,
Butë-butë përhap kaltëri,
E shpërndaje në çikla të arta
Pikëluar blerimin e ri.

Ndër rrëkeza më nis ca anije,
Ma rikthe përsëri fëmininë.
Jam nga fis romantik... Nuk e dije?
Pres Pranverë, pres mall Dashurie.

DËNIMI

Me goditi ajo fjalë guri
Ra mbi gjoksin tim ende të gjallë.
Aq më bën, e prisja prej qëkuri
Do bëj si do bëj, kam për t’ia dalë.

Sot më presin punë të mëdha:
Duhet zemrën si gur ta forcoj,
E kujtesën gjer në fund ta vras
Sërish të mësohem të jetoj, -

Ndryshe... prapa xhamit flladi i verës
Do fanitet butë, me tinëzi.
Këtë vetë e kam parandjerë
Diell jashtë, shtëpia pa njeri.

Lemo, 1939

GUXIMI

Kjo peshë mbi supë sa fort na rëndon.
Ç’po ndodh orë e çast ne e ndiejmë.
Guxim, trimëri sot atdheu kërkon
Guximin së toku e kemi.

S’pyesim në mbetshim nga plumbat të vrarë,
Dhe as pa shtëpi, pa çati,
Që ty të të mbrojmë o gjuha amtare,
Përrallorja, me aq hijeshi.

E brez më brez do të të çojmë,
Nga çdo pushtim të të pastrojmë.
Përjetë!

Tashkent, 1942

NJERËZIT E MIRË

Njerëzit e mirë me ajrin ngjasojnë,
S’i sheh, s’i dëgjon, të duket se s’rrojnë
Po flasin më shumë se yjet, se qielli,
Mbi supet e tyre mbështetet planeti.

RROJ ME PAK

Unë di të rroj me pak edhe me mend
Të kundroj qiellin e t’i lutem zotit,
në prag të mbrëmjes gjatë të ngarend
Dhe të topis gjithë frikërat e kota.

Kur gumëzhijnë valët te përroi
E vadhëzat shushurijnë kryeulur
Unë vargje te gëzuara sajoj
Për jetën sa të ndyrë, aq të bukur.

Kur kthehem më lëpin pëllëmbën qeni
Pushtori maç nis butë e mjaullin
Zë e prushitet faqja e liqenit
dhe ndizet zjarr i kuq në perëndim.

Veç qetësinë e prish hera-herë
Klithma e lejlekut që zbret mbi çati.
Druaj se të trokiturat në derë
S’do t’i dëgjoj dhe sikur të jesh ti.

S’MË DUHEN KËMBËT MË ASPAK

S’më duhen këmbët më aspak,
U kthefsha në bishtpeshku vetë.
Notoj...ah fresku ç’më kënaq!
Në qiellin tej lundrojnë retë.

S’më duhet më ky shpirt i bindur,
U bëftë fllad i lehtë fare.
I errët bregu, jam avitur.
Më duket si një vel i bardhë.

U zhyta thellë, më shiko,
Mbahem në degë, te një kallam,
Fjalët e botës mos m’i kujto,
S’më merakos i tjetrit hall.

Të shoh nga larg, i miri im.
U zbehe, t’u kyç ajo gojë.
Por të dëgjoj tek pëshpërit :
“Përse? Ç’tu desh? Ah, moj e gJORë!”

MËRZI

“Ti krahun ma shënon me laps”
Se ku e kam atë mërzi,
Që brengën sa më shpejt ta spraps,
Kur nata kthehet përsëri.

Mik, do durosh edhe ca-pak,
Siç po duroj dhe unë vetë
Brengën si zog do ta ngjis lart,
Do të këndoj degë më degë.

“Ai”nga selia në rehat
Dëgjon, dritaren hap me vrap:
“Zërin e njoh, fjalët –aspak!”
E sytë i ul në prag.

1914

BIRIT

Jam e shtrirë në varrezë,
E bëj gjumin me rehat,
Do më vish, o bir i shtrenjtë
Çdo të diel vrap e vrap.

Do nxitosh ti me të shpejtë,
Bregun, lumin do kaptosh
E me syrin tënd të mprehtë
Kryqin tim do ta dallosh.

Biri im, o shpirt, o xhan,
S’të llastova, s’të qortova.
Mos të mbeti gjë pishman
të kungohesh nuk të çova?

NJË KËNGË PËR KËNGËN

Ajo në krye seç të djeg
Si er’ e mërdhitur
dhe te zemra të rrëshket
Mu si lot i kripur.

Zemrës do t’i vijë keq,
Do ndihet e trishtuar,
Ama këtë merak, për dreq,
S’ka për ta harruar.

Unë vetëm mbjell me qejf e gaz.
Të tjerët mbledhin. Ç’bukuri!
E korrësit që vijnë pas
Bekoi Ti, o Perëndi!

BASHKËUDHËTARI

Dyndi heshtja në shtëpi,
Lulëkuqja fluturoi,
Rashë thellë në dremi,
Herët terri më mbuloi.

Dera kyçur për merak,
Natë e errët, fresk aspak,
Desha t’ju shërbej me gaz
mik i vjetër hilacak.

Për mua unazë s’ prutë.
Ç’e prita me padurim...
Kënga ime aq e butë
U shkërmoq në shpirtn tim.

LETRA IME

Letrën ma paske zhubrosur,
Ta lexosh gjer në fund more mik
S’duroj dot të jem e panjohur
Nëpër rrugën ku shkojmë un’e ti.

Mos më shih me inat e përcmim
Jam e dashura jote, me besë.
S’jam bareshë, nuk jam mbretëreshë
As murgeshë nuk jam më tani .

Me fustanin që vesh ditë për ditë,
Pëmbi takat e ngrëna nxitoj,
Shpirtin zjarr, përqafimin të dli­rë,
Por me sy të tmerruar shikoj.

Këtë letër pra, mos e zhubros
E mos qaj për gënjesht­rën e thënë
Në sirtar o mik e fundos
Ku gjë tjetër nuk ke për të vënë.

1912

MYSAFIRI

Ishte dimër me ngricë e me erë
Isha vetëm në timen shtëpi,
Rrija ngrysur ashtu si përherë.
Befas futet brenda një njeri.

E pyeta: “Ç’deshe që më erdhe?
Tha: “dua të jemi bashkë gjer në ferr!”
Unë qesha: “Ç’the kështu o burrë?
Po të zezën ç’ke që na e ndjell?

Ngriti përpjetë duart e forta
Lulet i ciku me aq ëmbëlsi
“Grua më thuaj, si të puth ty bota?
Po botën, më thuaj, qysh e puthke ti?”

Sytë e vet pastaj m’i nguli turbull
Mu te dora ime me unazë
Më nuk i lëvizi asnjë muskul
E fytyrën vrenjti me maraz.

Unë e di, ai e pret me ankth
Sa ta marrë vesh, sa ta zhbirojë:
S’do ketë nevojë më aspak,
Po dhe unë u dashka ta pranoj.

NATA E PAGJUMË

Zëri m’u mek, vullneti s’më braktisi
Sa lehtë ndihem sot pa dashuri!
Nga mali lart veri i fortë nisi,
Mendimet sot i kam pa mëkati.

E hoqa qafe natën e pagjumë,
Nuk më kapit kur fle mbi hi në shtrat’
Akrepi i shtrembër atje lart në kullë

Me vdekje nuk më kërcënon aspak

E lirë jam, do fal çdo peng të mbetur.
Sa shpejt kjo kohë zemrën ma nënshtroi!
Si drita, kur e fortë, kur e mekur,
U shtri e ra mbi shtratin pranveror.

IM SHOQ

Im shoq ish xheloz, merakli, i butë,
Më donte siç Zoti do diellin e tij,
Që të mos ja merrja këngës së dikurtë
Ja këputi kokën zogut nazeli.

Ndaj nate më erdhi, në dhomë m’u fut:
“Më duaj, guxo, krijo poezi!”
Ah, ç’e groposa pëllumbin e urtë,
Pas pusit e flaka në dheun e zi!

Atij i premtova, nuk kam për të qarë,
Po zemra m’u bë e fortë si gur,
E unë dëgjoj, dëgjoj si më parë
Atë zënë e ëmbël që pata dikur.

LUTU DHE PËR MUA

Ti që ec i sigurt’ nëpër jetë,
Që syri të sheh dhe n’errësi,
Lutu dhe për shpirtin tim të shkretë
Që gjallon në zi e varfëri..

Me mirënjohje , për fjalë të nderit,
Të rrëfej si sonte e kam gdhirë,
Si më raskapiti natë e tmer­rit,
Si u gdhiva me frymë të ngrirë.

Kësaj jete s’kam parë dhe shumë,
Duke prit­ur sa munda shpresova,
Veç vëllanë s’e kam fyer kurrë,
Po as motrën nuk e tradhëtova.

Ç’pate Zot i Madh që më ndëshkove
Ditë më ditë edhe orë e çast,
Apo me një engjëll ma tregove
Botën që s’e shohim ne aspak.

(Venecia gusht 1912)

VENECIA

Buzë detit kaltëri e rreze,
Flladi i blertë me përkëdheli
Gjurmëzat e varkave tëzeza
Po i fik me qejf e zell të ri.

Fytyrat me gaz e mirësi,
Tezgat plot me lodra për zbavi,
Një luan me libër mbi mermer,
Një luan me libër në minder.

Si qilim i vjetër ngjyrëdalë
Dritë e qiellit vjen si më të shuar,
S’ta zë frymën lagështi as vapë,
As banorët që rreth janë shtuar.

Venecia gusht 1912

Ana Ahmatova, skicë nga Amedeo Modigliani, 1911

Kapitulli 53

Kur deri te hyrja e restorantit kishin mbetur edhe njëzet a tridhjetë metra, nga qielli filluan të binin grimca të mprehta akulli dhe era u bë menjëherë e ftohtë. I habitur, Tarasi u ndal, hodhi sytë lart dhe pa qindra grimca akulli që binin. Ato përplaseshin në faqet e tij, godisnin trotuarin dhe shpërndareshin nën këmbë si shkëndija të bardha.

- Erdhi dimri, - psherëtiu Tarasi.

Në sallën e parë të restorantit të gjitha tavolinat ishin të zëna. Të pranishmit bisedonin gjallërisht. Fjalët që dilnin prej zhurmës së përgjithshme tregonin se ndër ta kishte biznesmenë dhe prokurorë.

Salla e dytë, që zakonisht përdorej për bankete, ishte pothuajse bosh. Tarasi u ul në një tavolinë në kënd. Deri në takimin me Darkën kishin mbetur dymbëdhjetë minuta. Po sikur ajo të trembej nëse s'e gjente në sallën e parë?

Tarasi i dërgoi një mesazh me koordinatat e tij të sakta.

Erdhi një kameriere dhe i dha menunë. Për fillim, Tarasi porositi një shishe "Borjomi".

Duke vrapuar me sy mbi listën e njohur prej kohësh të gatimeve, papritur nisi të mendonte jo për ushqimin, por për dimrin. Ai vërtet do të fillonte së shpejti dhe si gjithmonë, do të ndryshonte jo vetëm temperaturën e jetës, por edhe ritmin e saj. Në punë, për rrjedhojë, edhe në të ardhura, do të niste një ndalesë sezonale. Të ngasësh mbi kalldrëmin e mbuluar me akull a borë është një punë e rrezikshme. Vetëm një gjë ishte e mirë: ai kurrë nuk kishte pasur kërkesa të larta. Kishte mësuar të kursejë për ditë të zeza. Por dimri i këtij viti mund të kërkonte investime të mëdha. Sepse do të ishin të dy, që do të thotë edhe shpenzime më të mëdha.

Dhe Tarasi mendoi për Darkën. Ajo nuk kishte thënë kurrë asnjë fjalë të mirë për paratë. Por kjo kishte lidhje me alergjinë e saj. Po tani? Tani që ajo ishte shëruar nga kjo sëmundje e çuditshme me ndihmën e tij të rastësishme? A thua se tani qëndrimi i saj ndaj parave do të përmirësohej?!

Në xhepin e xhakëtës i ra telefoni celular.

- Tungjatjeta! - nga telefoni u dëgjua pëshpërима e Oksanës.

- Jam pas shpine. Mos u kthe. Gjithçka është në rregull. Të bëftë mirë!

Tarasi ende nuk kishte arritur ta fshihte telefonin kur pranë tavolinës u shfaq Darka.

Në fytyrën e saj kishte një buzëqeshje të gëzuar, në faqe një skuqje të lehtë, në duar, doreza sateni jeshile.

Tarasi u ngrit me hov, e puthi në faqe. E ndihmoi të hiqte xhupin e fryrë jeshil me pupla pate. Vështrimi i tij u ndal për një çast te dorezat, por Darka, sapo u ul në tavolinë, i hoqi shpejt.

- Si je? - pyeti ajo.

- Mirë.

- A jeni gati të porosisni? - u interesua pa u imponuar kamerierja.

- Një minutë, ju lutem! - kërkoi Tarasi dhe pasi hapi menunë, e vuri mbi tavolinë mes vetes dhe Darkës.

- Dua peshk! - tha Darka.

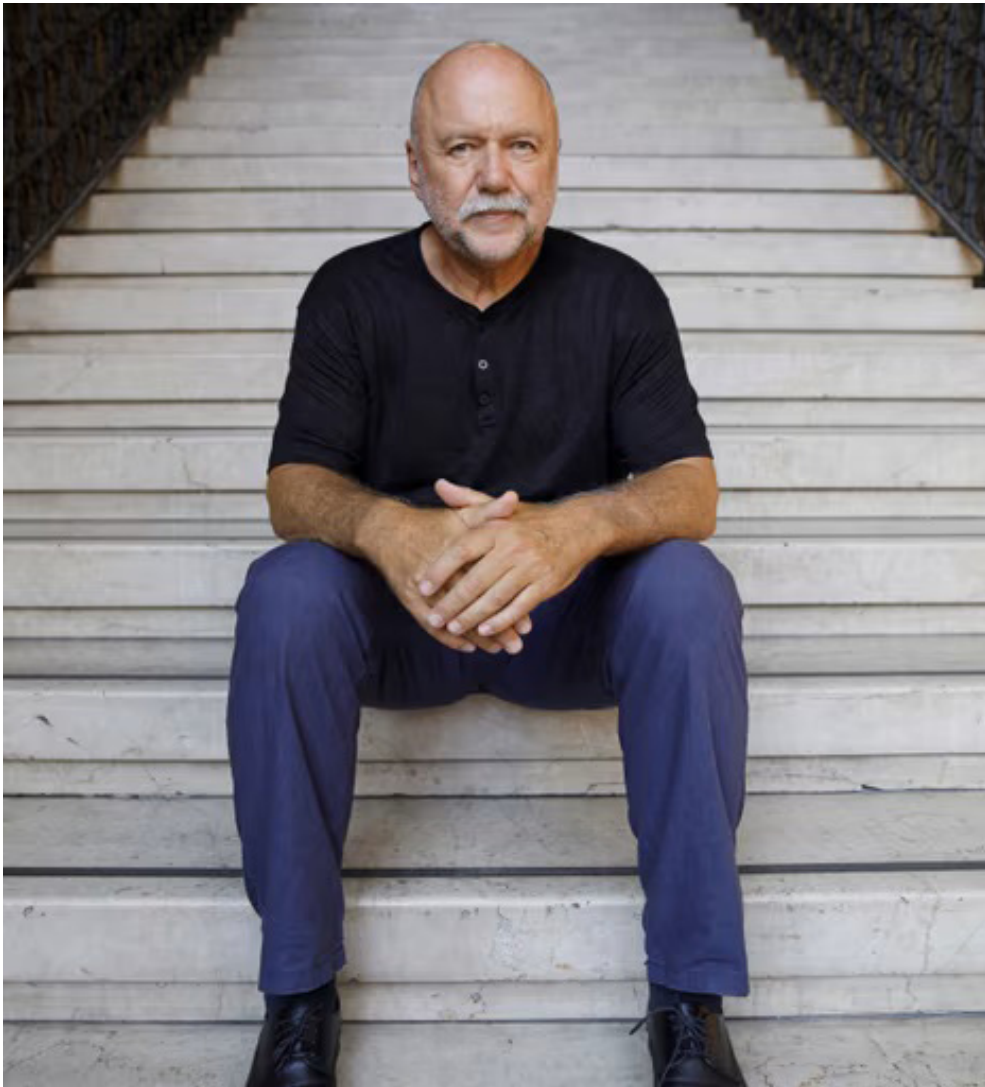
- Kemi krap të freskët, e rekomandoj shumë, - ia bëri të ditur me zë të sigurt e profesional gruaja me përparëse të bardhë.

Po të kishte qenë e re dhe shumë e bukur, Tarasi nuk do t'i kishte besuar, por kjo kameriere ishte mbi dyzet vjeçe dhe fytyra e saj e këndshme e serioze dukej sikur theksonte se ajo mbante përgjegjësi për fjalët e veta.

- Dy krapa dhe edhe një shishe ujë mineral, - tha Tarasi.

Kamerierja u largua. Duke e përcjellë me sy, Tarasi mendoi se kishte ardhur çasti i duhur për një bisedë të rëndësishme.

- Darkëz, - e shikoi me përkushtim në sy, - unë të dua!

ANDREJ KURKOV

Turneu i Xhimi Hendriksit në Lviv

Fragment nga romani | Përktheu nga origjinali: Bujar Hudhri

- E di, - tha vajza me një zë të kënaqur.

- Jo, nuk e di! - tundte kokën Tarasi në shenjë mohimi. - Unë të dua aq shumë, sa dua që ti të bëhesh gruaja ime.

Darka mbeti e ngrirë.

- E ke menduar mirë? - pyeti ajo pas një pauze.

- Po, - Tarasi pohoi me kokë. - Shumë mirë.

- Nuk e di, - psherëtiu Darka. - Unë kam punë... Natën nuk do të mund të jemi bashkë... Nuk do të të pëlqejë...

Tarasit iu duk se në sytë e Darkës shndritën lot.

- Ç'ke? - i pëshpëriti ai, duke u përkulur drejt saj dhe duke e përqafuar nga shpatullat. - Ç'ke kështu? Duhet vetëm të besosh se gjithçka do të jetë mirë. Dhe pse të duhet ajo punë? Të rrish vetëm natën në këmbimore?!

- Po çfarë tjetër mund të bëj? - pyeti Darka me pasiguri. - Të rri ditën në atë të ditës?!

- Jo, kam për ty një ide krejt tjetër.

- Çfarë ideje? - Darka e shikoi Tarasin me një vështrim lutës.

- Ma thuaj!

- Do të ta them, - premtoi Tarasi. - Vetëm se më parë përgjigju që pranon të bëhesh gruaja ime.

Darka heshti. Uli sytë dhe dukej krejt e hutuar dhe e shpërqendruar.

- Po deshe, bie në gjunjë këtu para teje dhe ta kërkoj me zë të lartë.

- Jo, mos! Ç'bën? - u tremb ajo. - Ka plot njerëz këtu.

Tarasi hodhi sytë rreth e rrotull dhe u bind se edhe në sallën e tyre tani nuk kishte

mbetur asnjë tavolinë e lirë. Shikimi i tij nuk arriti deri tek Oksana, që rrinte ulur pas shpine.

- Martohu me mua! - e përsëriti Tarasi me zë të ulët, por këtë herë pëshpërима e tij tingëllonte më e fortë dhe më këmbëngulëse.

Kaluan disa minuta. Ajo nuk lëvizti dhe psherëtiu. Më në fund, Darka pohoi me kokë.

Tarasi u ngrit pak, e përqafoi Darën dhe e puthi sërish në faqe. U përpoq ta puthte në buzë, por ajo ia shmangu fytyrën me një prekje të butë të pëllëmbës.

- Ka njerëz përreth, - i pëshpëriti ajo.

- Darushka, po kur mund të dorëzojmë kërkesën?

- Në zyren e gjendjes civile? - e pyeti ajo.

- Hajde në pranverë, në prill.

- Ç'thua kështu?! - Tarasi u drodh nga ajo që dëgjoi. - Hajde nesër. Ose të premten. Por e enjta është edhe më mirë. Hajde nesër.

- Sa po ngutesh, - u habit Darka. - Zakonisht, ashtu nxitojnë për të dalë nuse ato që janë shtatzëna, - ajo sërish buzëqeshi.

- Unë jam shtatzënë, - tha Tarasi me të njëjtën qeshje. - Shtatzënë me ty.

Darka qeshi me zë të lartë. Personat që ishin tek tavolina ngjitur u kthyen nga ata.

- Duhet t'i themi babait, - tha ajo. - E nëse është kundër?

- Nuk është kundër, ia kam thënë tashmë, - gënjeu Tarasi. - Madje, kam edhe dëshmitarët. Të paktën një dëshmitare.

- Dhe kush është? - pyeti Darka me një shikim lozonjar. - Një nga ish-të dashurat e tua?

- Jo, ç'thua! Oksana, një shoqe e vjetër.

- Do të më prezantosh me të, të paktën,

para dasmës?

- Patjetër! - shpërtheu Tarasi. - Mundem edhe tani.

- Tani?

Tarasi u kthye dhe pa Oksanën, ulur vetëm në një tavolinë, me një fytyrë që tregonte hutim të thellë.

- Hajde, të shkojmë e të ulemi tek ajo, - i pëshpëriti ai. - Merr pjatën tënde, pjesën tjetër e sjell unë vetë.

Dhe të dy, me pjatat me peshk në duar, u zhvendosën tek tavolina e Oksanës, e cila dukej që u zu ngushtë.

- Oksana! Kjo është e fejuara ime, - tha ai duke treguar me sy Darkën, që gjithashtu dukej e hutuar.

Oksana dhe Darka ia ngulën sytë njëra-tjetrës, në heshtje dhe pa shumë miqësi.

- Pse ashtu, vallë? - u habit Tarasi, duke u ulur pranë. - Oksana, kjo është Darka. Darushka, kjo është Oksana! - Ai e shoqëroi prezantimin e damave me gjeeste prej xhentëlmeni.

- Kënaqësi, - më në fund, u përgjigj Darka me një frymëmarrje të thellë. - Po ti, e dije që do të ishe dëshmitare para se të më bënte propozimin?

- Po ai të propozoi, apo jo? - pyeti Oksana me kujdes.

- Sapo e bëri.

- Dhe ti... ti pranove?

- Pranova.

- Lëvduar qoftë Zoti! - u gëzua Oksana dhe një buzëqeshje verbuese u shfaq në fytyrën e saj të rrumbullakët. - Sa u tremba! Mendova se po zbrisnit këtu se ishit zënë. Ju ka rënë një fat i mirë, Darushka Ose, më mirë, atij i ka rënë. - Ajo hodhi një

shikim të kujdesshëm drejt Tarasit. - Ai është një cazë i hutuar. Nuk ha siç duhet dhe as në kohë. Për të duhet një sy gjithë kohës...

- Në ç'kuptim? - u tregua e kujdesshme Darka.

- Në kuptimin e mirë, - u ngut të sqarojë Oksana, duke e marrë me mend që kishte thënë diçka të dykuptimtë. - Ai nuk kujdeset për veten. E nëse e merr për burrë, duhet të sigurohesh që të jetojë gjatë dhe të jetë i shëndetshëm. Përndryshe, ç'vlerë ka?

- Unë nuk dua vlerë nga ai, - tha butë Darka.

- Oh, më falni! Po bëhem nervoze dhe më mirë po hesht, - shpalli Oksana. - Madje, kam edhe disa punë, - shtoi me një të folur të shpejtë. - Ishte kënaqësi që u njohëm, - i dhuroi Darkës një buzëqeshje të sinqertë. - Më falni për fjalët, por vërtet do të isha shumë e lumtur nëse më merni dëshmitare.

Oksana u ngrit, mori xhakëtën nga varësja dhe pothuajse doli me vrap nga salla.

- Shoqja jote ishte e çuditshme, - tha me gjysmë zëri Darka.

- E kupton, ajo është aktore. Dhe gjithmonë ka frikë mos gabon. Por, në të vërtetë, është shumë e mirë. U ndihmon të varfërve.

- Po ti qenke i varfër? - qeshi lehtë Darka.

- Jo, unë jam i lumtur, - u përgjigj Tarasi me një buzëqeshje të qetë. - Por edhe mua më ka ndihmuar.

- Ti më ke premtuar diçka! - papritur u gjallërua Darka. - E mban mend?

- Kur?

- Sot! Premtove të më thoshe diçka nëse pranoja të bëhesha gruaja jote.

Tarasi u mendua.

- Diçka për një punë tjetër, - ia kujtoi Darka.

- Ah, e saktë! Desha të të bëj një propozim. Që të merresh me të njëjtën punë si unë, por me gra. Është e thjeshtë. Do të të blej një makinë të përdorur, do të marrësh patentën. Unë punoj vetëm me burra...

- Po unë nuk kam mbaruar mjekësi, - tha me dyshim Darka.

- As unë. E lashë në vitin e tretë. ...Por për sekretin tim nuk duhet shumë shkollë! Nëse do, më vonë merr një licencë si "mjeke popullore" ose diçka të tillë. Por edhe pa të

mund të fillosh. Kryesorja është të ngasësh mirë makinën.

- Do ta mendoj, - tha Darka seriozisht. - Është interesante.

Kapitulli 54

Agimi ende nuk kishte ardhur, por në shtëpinë dykatëshe dritat u ndezën pothuajse njëkohësisht në të gjitha dritaret.

Në oborr doli një burrë i moshuar, i veshur me pizhame, shapka dhe një kapelë dimërore gri me veshëza të varura anash. Ai u përkul dhe ia hoqi zinxhirin qenushes së vogël.

- Hajde, Filja, vrapo pak! Bëj ç'ke për të bërë! - i tha me përkëdheli.

Filja u hodh me vrap drejt tavolinës, pranë së cilës katër burra dremisnin, të mbështetur mbi sipërfaqen e saj. Fillimisht ai i ra rrotull tavolinës, duke ruajtur qetësinë dhe duke nuhatur me kujdes këmbët e njerëzve dhe këmbët e tavolinës së ngulur në tokë. Pastaj u ndal dhe filloi të lehë.

Njëri prej atyre që flinin pranë tavolinës lëvizí, ngriti kokën.

Qeni u largua me vrap drejt të zotit.

- Përsëri kanë ardhur endacakët, - murmuriti burri me pakënaqësi dhe bëri një kërcitje të zhgënjyer me gjuhë. - Hajde, Filja, shkojmë te kasollet, atje me siguri s'ka njeri.

Dhe ai u largua pas qoshes së shtëpisë. Qenushja vrapoi pas tij.

- Hej, shokë! - Rjabcevi fërkoí sytë dhe nxori celularin për të parë orën. - Zgjimi! Ora shtatë e mëngjesit!

Aliku u drodh. Ngriti kokën. Menjëherë, me dorë, gjeti mbi stol kapelën e tij dhe psherëtiu i lehtësuar.

- Gati ngriva, - tha ai. - Dhe më dhemb koka...

Rjabcevi u kthye nga Vinniçuku, i cili ende dremiste.

- Zotëri shkrimtar, është koha të zgjohesh.

Jurko Vinniçuku belbëzoi diçka të pakuptueshme në përgjigje.

- Po, po, - tundi kokën ish-kapiteni. - Bohemi nuk çohet kaq herët.

Me sa duket, fjala “bohem” i hyri disi në vesh shkrimtarit dhe ai e shkëputi me vështirësi kokën nga duart.

- Ende është errësirë, - tha i lodhur dhe gogësiu.

- Në shtëpi tashmë janë ndriçuar të gjitha dritaret, - tha Rjabcevi.

- Në timen ende është errësirë, - u përgjigj shkrimtari me ngadalë.

- Jurko, - foli Aliku dhe zëri i tij tingëlloi çuditërisht i freskët e i kthjellët, - a ndihesh mirë?

- Po, pse pyet? Mirë, sigurisht! - u përgjigj Vinniçuku.

- Po ju? - e pyeti hipiu ish-kapitenin.

- Normalisht, vetëm se më gumëzhin koka. Pse?

- Sepse ne të gjithë jemi kthjelluar, - ndau zbulimin e tij Alik Oliseviçi. - Dhe po rrimë ulur këtu pranë këtij marinari! - Ai bëri me kokë nga endacaku që flinte.

- Po ç'ka këtu? - nuk e kuptoi thelbin e fjalëve të Alikut, që papritur ishte gjallëruar, Jurko Vinniçuku. - Ajo që ka rëndësi është se askujt prej nesh nuk i përzihet, megjithëse po rrimë krejt pranë tij.

Vinniçuku u mendua.

- Po, - tha ai. - E çuditshme!

- Asgjë e çuditshme! - bëri me dorë Rjabcevi. - Ai është kthjelluar dhe ne jemi kthjelluar. E shihni, kur është i kthjellët, ai nuk është i rrezikshëm. Po të mos pinte, nuk do të kishte fare probleme.

- Saktë, - u pajtua Vinniçuku. - I kthjellët dhe duke fjetur ai nuk vuan, prandaj as nuk ia transmeton botës vuajtjen e vet. Tani tek ai ka qetësi të plotë. Gjëja kryesore është të mos e lëmë të pijë kur të zgjohet.

- Po a kemi çfarë të pimë? - u interesua Aliku dhe duke ndier se maja e kokës po i

ftohej disi, mori nga stoli dhe e vuri në kokë kapelën e tij.

- Kam edhe një shishe, - tha Rjabcevi dhe hodhi vështrimin poshtë, ku qëndronte çanta sportive.

- Edhe unë kam, - e pranoi Vinniçuku.

- Po sikur të bëjmë sikur nuk ka më vodkë? - propozoi Aliku. Por të bënin sikur nuk pati sukses. Dhjetë minuta më vonë marinari u zgjua dhe në sytë e tij u ndez një etje aq e ligë, saqë pas përmendjes së tij të parë se do të duhej vazhduar, Vinniçuku nxori nga xhepi i brendshëm i palltos një shishe gjysmëlitërshe dhe e vuri mbi tavolinë. Dora e marinarit e kapi shpejt dhe fort shishen nga gryka dhe e tërhoqi drejt vetes. Ai hoqi kapakun me vidhë dhe e mbushi gotën.

- Një çast, - e ndali Vinniçuku. - Unë po vrapoj pak deri në shtëpi t'i shoh të mitë, ndërsa ju zbrisni drejt dushit. Do ta gjeni?

- Po si do ta gjejmë, kur nuk e dimë se ku jemi? - pyeti Aliku.

- Nga ajo rrugë gjithnjë poshtë e poshtë, pastaj do të dilni në një rrugë të gjerë dhe aty djathtas. Atje do ta merrni vesh, - i udhëzoi Jurkoja dhe me hapa të shpejtë u largua përgjatë itinerarit që sapo kishte përshkruar.

- Po ti kur? - i bërtiti Aliku pas tij.

- Unë do të vij atje nga ora dhjetë.

Aliku psherëtiu rëndë dhe në atë çast filloi ta zinte dridhja dhe të përzierat, dhe zemra i theri, siç i kishte ndodhur edhe herë të tjera. Ai hodhi një vështrim të frikësuar nga marinari dhe e kuptoi se ky sapo kishte pirë një gotë vodkë. Nuk kishte më rrugë kthimi. Aliku mbushi me shpejtësi nga një gotë për vete dhe për Rjabcevin. Pinë me ngut dhe madje dukej sikur nuk e ndien as

shijen, as fortësinë e vodkës. Por të përzierat dhe dhembja u zhdukën.

- Oh, sa keq jam, - murmuriti marinari duke parë përreth. - Çdo mëngjes e njëjta gjë.

- Ndoshta duhet të hash diçka? - pyeti Aliku me dhembshuri.

- Po ka gjë për të ngrënë?

Aliku hodhi sytë nga Rjabcevi. Ai ngriti çantën nga toka. Nxori një copë bukë të zezë, një qepë të qëruar dhe një thikë. I preu qepën dhe bukën.

Endacaku e derdhi në gotën e vet vodkën që kishte mbetur në shishe dhe e hodhi shishen bosh poshtë tavolinës. Rjabcevi, pa shumë dëshirë, nxori vodkën e vet nga çanta.

- Mos u deh shumë, - i tha marinarit. - Tani do të shkojmë të lahem i në dush.

- Njëra nuk e pengon tjetrën, - tha endacaku.

Rjabcevi mbushi për vete dhe për Alikun tashmë nga shishja e tij.

- Për largimin tënd! - tha duke parë në sytë e turbullt të marinarit.

- Po ku më duhet të shkoj? - pyeti ai me zë të pakënaqur.

- Në shtëpi, te deti.

- Deti është shtëpia ime.

- Pikërisht këtë po them. Sot do të përpiqemi të të dërgojmë në Odesa.

Endacaku, duke e mbajtur gotën pranë gojës, e nguli shikimin tek ish-kapiteni i KGB-së.

- Çfarë, vërtet? - pyeti me një zë që tashmë “lundronte” prej vodkës së pirë.

- Saktësisht, - pohoi Aliku, duke e parë marinarin me përqendrim të madh. - Por vetëm pasi të të lajmë mirë. E deri te dushi duhet edhe të shkojmë.

- Atëherë, të nisemi? - u kthye Rjabcevi nga Aliku.

Te shtëpiza ku ndodheshin si lavanderia, ashtu edhe dushi, mbërritën rreth orës nëntë e gjysmë.

Aliku trokiti në derë dhe pastaj tërhoqi dorezën. Dera u hap. Ata hynë brenda dhe menjëherë, në të majtë, u hap një derë tjetër dhe në prag u shfaq një grua me flokë të kuq të prerë shkurt, me mantel të bardhë dhe pantofla. Ajo e ndali vështrimin me habi te Rjabcevi, më saktë te këpucët e tij të mira dhe të qëndrueshme.

- Mirëmëngjes, - tha Aliku. - Ju kujtohem? Kam qenë këtu kohët e fundit.

- Po, po, - pohoi ajo me kokë dhe buzëqeshi.

- Ju kemi sjellë një shok. Duhet ta lajmë mirë, - tha Aliku me një ton paksa përkëdhelës.

- Dushi është i lirë, - tha ajo. - Kaloni. Ju e dini se ku.

Ata e futën marinarin-endacak në dhomë. Ai hodhi një vështrim të frikësuar përreth. Por sapo pa kabinën e dushit, psherëtiu i lehtësuar.

- Falë Zotit, - tha ai me zë të ngjirur. - Se thashë mos doni të më copëtoni për organe...

Rjabcevi dhe Aliku u panë me njëri-tjetrin.

- Po pse kështu?! - shpërtheu me pakënaqësi Rjabcevi dhe vuri re se punonjësja e këtij institucioni bamirës ishte larguar nga dritarja dhe kishte vënë dorën në zemër.

- Më kanë treguar se këtu shpesh i joshin endacakët diku me pretekstin e një pijeje dhe pastaj u nxjerrin organet e brendshme e ua shesin oligarkëve për operacione.

- Po ju, a keni ndonjë organ të shëndetshëm brenda? - pyeti Rjabcevi me ironi. - Ndoshta mëlçinë?

- Mëlçinë, vështirë, - tha endacaku mendueshëm.

- Atëherë, zhvishu dhe futu nën dush! - urdhëroi ish-kapiteni.

- A keni validol? - kërkoi gruaja me zë lutës. - Më shtrëngoi disi zemra...

Aliku u hodh menjëherë pranë saj.

- Hajdeni shpejt në ajër të pastër! Shpejt, shpejt! - e mori për krahu dhe e nxori jashtë.

- Atje, majtas në dollap, ka një kuti të ndihmës së shpejtë, kërkoni aty, - i tha ajo.

Aliku u kthye brenda, gjeti një kuti plastike me kryq të kuq në kapak. E hapi, i përzjeu me duar shishet e vogla dhe tubat me barna. Vështrimi i tij u ndal te një shishe me tretësirë kalendule.

- Ja, këtë duhet ta pini të gjithën. Menjëherë! - iu drejtua ai me shqetësim gruas flokëkuqe, duke i hequr kapakun.

- Po ky është me alkool... Nuk mundem, kam dy vjet që s'kam pirë asnjë pikë.

- Ju lutem, kuptoni dhe më besoni. Ky është i vetmi ilaç që mund t'ju ndihmojë tani, - e bindi Aliku.

Gruaja e afroí shishkën e hapur te goja dhe piu pak.

- Të gjithën, - e përsëriti Aliku.

Ajo e piu të gjithë shishkën dhe mbeti e palëvizur, duke dëgjuar rrahjet e zemrës.

- Po më lëshon, - pëshpëriti pas një minute.

- Falë Zotit, - mori frymë thellë Aliku.

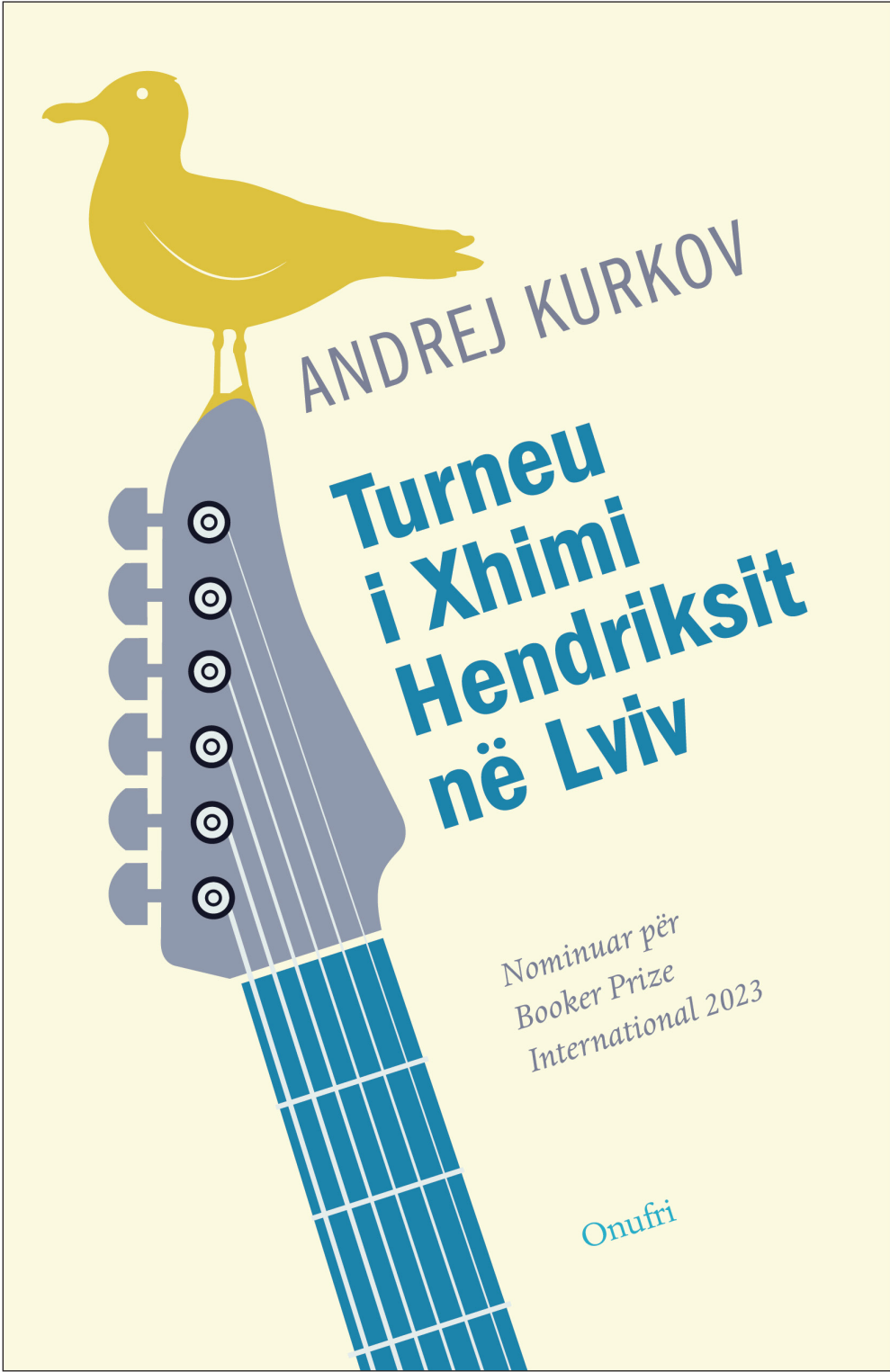
Ai u kthye brenda. Gruaja flokëkuqe hyri pas tij në shtëpizë.

- Sot dukeni disi i pastër, - i tha ajo Alikut me një buzëqeshje në fytyrën ende të frikësuar nga dhembja e papritur e zemrës. - Por, ndoshta, as ju nuk do ta refuzoni një dush?

- Për ne kryesorja është ta lajmë këtë, - tha Aliku dhe bëri me dorë nga endacaku, i cili po shfrynte, duke u marrë me lidhësen e ngatërruar shumëngjyrëshe të këpucës së djathtë.

- Nga shoku juaj vjen erë e keqe, - u përkul më afër Alikut dhe i pëshpëriti gruaja.

- E di, - i pëshpëriti Aliku.

PROLOG

A ju pëlqejnë librat aventureskë me Audhëtime? Ah, unë dikur i adhuroja! I dini, ato romane ku personazhet përjetojnë aventura të rrezikshme që ta ngrijnë gjakun nëpër damarë dhe marrin pjesë në lloj-lloj përleshjesh. Udhëtojnë anembanë botës, luftojnë me krijesa të egra dhe armiq tinëzarë, rrëmbehen nga tajfune, i zënë tërmetet nën rrënoja të lashta e i sulmojnë përrënjtë e lavës që shpërthen nga vullkanet e tërbuara.

I kisha zili ata heronjtë për pamjet e jashtëzakonshme që shihnin – për drithërimën e dritës polare që shfaqej gjatë ekspeditave drejt polit të veriut, apo për Rugën e Qumështit që ndriçonte qiellin e natës mbi shkretëtirën sahariane. Për njohjen e fiseve ekzotike indiane që përshkonin stepat amerikane, apo për takimet me popujt misteriozë të xhunglës së Amazonës.

Mendoja me vete: - Ah, ç'fat i keq të lindësh në Poloni! Tek ne nuk ndodh asgjë! As dritë polare, as tërmete të lehta, as edhe ndonjë tornado, qoftë edhe diçka fare e vogël! Gjithçka është kaq e mërzitshme, kaq e zakonshme, e sigurt. Kaq e civilizuar...

Mirë, në rregull... Është e vërtetë që ndonjëherë kanë ndodhur edhe tek ne gjëra të frikshme, emocionuese – për shembull sulme ujqërish apo arinjsh. Ka pasur edhe në historinë tonë ngjarje tronditëse – për shembull Lufta e Madhe, falë së cilës fituam pavarësinë. Por ka ndodhur kaq shumë kohë më parë! Më shumë se njëzet vjet!

Ia kisha shprehur dikur këto brenga mamasë. Ajo qeshi, pastaj më tha:

– Oh, më mirë lutu, e dashur, që mos të të duhet të jetosh në kohë interesante.

Iu ktheva duke i thënë se nuk do të dëshiroja asgjë më shumë! Dhe fati, mesa duket, vendosi të tallej me mua dhe ma plotësoi dëshirën. Ja ku i kam kohët interesante! Ato ma kthyen jetën përmbys dhe pastaj më morën me vete si një fletëz letre drejt anës tjetër të botës. Dhe e dini çfarë do t'ju them? Shumë shpejt u binda se katastrofat duken interesante vetëm atëherë kur nuk i përjeton vetë. Ndërsa aventurat që të ngrijnë gjakun më mirë të përjetohej vetëm brenda faqeve të një libri.

Si grabitet një tren

Shtrihem në shpinë dhe shikoj qiellin. Së lartë që po errësohet ngadalë. Kamomilët, të mëdhenj sa pjata, lëkundën sipër trupit tim. Po mirë, ndoshta jo sa pjata, e teprova. Por janë vërtet të mëdhenj. Më të mëdhenj se ata që mbaj mend nga livadhet prapa pyllit tonë.

Kur më në fund lulëzojnë për disa javë, lulet këtu janë të mëdha, me ngjyra, aq të përsosura saqë njeriu mbetet pa frymë nga bukuria. Të parat shtrihen qilimat me lule të buta anemona ngjyrë vjollcë. Menjëherë pas tyre çelin petalet e kuqe si gjaku të lulëkuqeve, pastaj yjet e bardhë të anemonave dhe kamomilët një metër të lartë. Pranë tyre dalin lulet blu të centaurëve, pendë argjendi të barërave, tamarisqet me pupla rozë, kurse tulipanët e egër në formë kupash të verdha dhe portokalli lëkundën mbi grumbujt e luleve të harresës, tragankave të purpurta dhe qindra luleve të tjera shumëngjyrëshe që as nuk ua kam mësuar ende emrin. Në mesin e tyre rriten me shpejtësi toptat e dendur të shkurreve që vendasit i quajnë pierëpoli. Aty banojnë xixëllonjat. Në mbrëmje, kur dielli fshihet pas horizontit, ato ngrihen nga degët si stuhi që rrotullohet në ajër me shkëndija të arta.

Livadhet e pafundme me lule valëzojnë si oqean dhe kanë një aromë që të vërtitet në kokë, të huton, të deh. Por vetëm për një kohë të shkurtër, sepse pranvera, vera dhe vjeshta zgjasin gjithsej katër muaj.

Këtu gjithçka është më e madhe, gjithçka është MË SHUMË se tek ne. Vera

Botim i ri nga Ombra GVG

MARCIN SZCZYGIELSKI

Antosia në Pafundësi

Përktheu nga origjinali Arjonela Qorri

më e nxehtë, dimrat më të ashpër. Vapë e tillë që mezi merr frymë, dhe dëborë e ngrica të paimagjinueshme. Dielli përvëlon më fort, yjet në qiellin e natës vezullojnë aq shumë, saqë mund të lexosh edhe pa kandil. Era dimërore e tërbuar të shpon lëkurën me miliona gjilpëra të akullta, dhe në verë të godet në fytyrë me rërë të nxehtë. Toka është më e sheshtë, dhe peizazhi shtrihet deri në asgjë, është i pafund. Këtu çdo gjë është largësi e pamat, pafundësi e gjallë.

Njerëzit këtu bëhen shpejt më të fortë, më të ashpër, shpesh edhe më mizorë.

Edhe unë jam bërë ndryshe. Më e hekurt. Më e fuqishme. Më e ashpër.

Të paktën këtë ia përsëris vetes.

– Tonka, mos fli! Është duke ardhur! – dëgjohej zëri i gjyshit Danilo, i fshehur mes kamomilëve që kam afër.

– Nuk po fle, – i përgjigjem.

Kthehem barkas, pastaj me kujdes largoj barin dhe shikoj në drejtim të shinave. Me të vërtetë, gjarpri i gjatë i vagonëve të hapur, i tërhequr me mundim nga një lokomotivë dhe i shtyrë nga një tjetër, ngjitet ngadalë

në kodër. Vend i përkryer për pritën tonë. Makinistët duhet ta shpejtojnë pak trenin që të ngjitet lehtë në shpat, por kanë shumë pak kohë, sapo kanë dalë nga stacioni. Ngrihem.

– Prit, moj e marrë! – pëshpërit gjyshi.

– E di, ore e di. – Rrotulloj sytë. – Sikur po më shohin mua.

– Mundet.

– Po, po. S'kanë ç'të shohin tjetër veç shkurreve. Edhe po të na hidhnin një sy, nuk do të na dallonin nëpër këto kaçube.

Ngre torbën time anushkë dhe e kaloj rripin rreth qafës. Një torbë e fortë prej brezentit dhe pëlhere. Zonja Sobolska ma qepi disa ditë më parë, dhe jo me dorë, por me makinë! E bëri me qepje të dyfishtë, aq të fortë sa që do duronte edhe goditjet e një çekiçi! Më vjen pak keq për të – për torbën, kuptohet – por s'kam çfarë t'i bëj. Ndoshta do ta pastroj më vonë.

Duhet t'ju ketë rënë në sy fjala anushkë, apo jo? Vjen nga "a nuż" – që do të thotë "mos ndoshta...". E dini – ndoshta gjej ndonjë gjë! Njeriu i kujdesshëm është gjithmonë i

sigurt. Vetëm para dy ditësh gjeta dy kanaçe ushtarake afër shinave, ato drejtkëndëshet e larta. Të reja fare! Pa asnjë pikë ndryshku! Njerën e mbajta për vete, ndërsa tjetrën e bëra kandil dhe e këmbeva për dy patate.

Ah, po prit një çast! Po flas prapë për kandilin, por ju ndoshta nuk e dini për çfarë bëhet fjalë! Kopçiuka, që do të thotë tym, është një lloj drite e improvizuar. Për ta bërë, duhet një enë e vogël – si për shembull një shishe ilaçesh, një kanoçe, një kavanoz i vogël... edhe një pjatëz mund të mjaftojë. Brenda fusim naftë ose benzinë që e marrim nga ndonjë traktor, ndonjë vaj tjetër, ose kur nuk kemi asnjë nga këto, dhjamë që marrim nga disa lloje gjallesash si p.sh. delet. Fusim aty brenda një copë leckë, në rastin më të mirë, të përdredhur si fitil. Pasi ndizet e të jep një dritë të zbehtë për natën.

Kopçiuka bën pak dritë – shumë më pak se qiri – dhe, siç duket edhe nga emri, nxjerr shumë tym. Por në errësirë është më mirë sesa hiçasgjë.

Lokomotiva kalon ngadalë, duke psherëtirë, duke fishkëllyer, dhe duke nxjerrë re tymi gri. Numërojmë dhjetë vagonë dhe pastaj lëvizim. Hapat i kemi gati me trenin në lëvizje. Gjysh Danilo, që për moshën që ka është shumë i shkathët, më ndihmon të hipi. Mbahem te buza e vagonit dhe – hopa! – kërcej në grumbullin e qymyrit.

Përkulem dhe filloj të mbledh copat më të mëdha. Jo përnjëherësh dhe jo shumë shpejt. Dy copa i hedh jashtë vagonit, kurse një të fus brenda torbës që kam me vete. Dy jashtë, një për vete. Lokomotiva fishkëllen dhe tërheq vagonët me një tronditje. Lëkundem, por nuk rrëzohem. Tani jam bërë mjeshtrë.

Me gjysh Danilon kemi formuar "bandën" tonë që në dimër, rreth tre muaj më parë, dhe kemi bërë të paktën dhjetë sulme – sepse tani është plotësisht verë dhe gati po hyjmë në korrik. Sulme, apo më mirë grabitje?

Treni shpejton, lokomotiva dhe vagonët e parë tashmë e kanë kaluar kodrën.

– Tonka! Tonka! – thërret gjyshi.

– Po vij, po vij!

Hedh edhe disa copa të fundit, ngjitem në buzën e vagonit dhe kërcej lehtëzi te bari përreth. Të përkulur, largohemi nga shinat dhe fshihemi mes kamomilëve.

– Mjaftojnë? – e pyes.

– Patjetër.

– Nuk do i vënë re?

– Jo, jo. I fsheha në kawyle.

Kawyle janë ato barërat e larta prej argjendi – kështu u thonë vendasit. Gjysh Danilo, duke ecur paralel me trenin, i ka futur copat e qymyrit që i hidhja unë në mes të barërave, që njerëzit nga brenda lokomotivës së dytë të mos i vënë re anash shinave. Përndryshe do e kuptonin që dikush po ua merr dhe pastaj do vendosnin prapë ushtarë për mbrojtje, siç patën bërë në nëntor e dhjetor.

Shtrihem përsëri në shpinë dhe vështroj qiellin. Bluja tashmë po kthehet në portokalli flakërues. Duhet të ketë kaluar ora nëntë.

Kur treni largohet më në fund, dalim nga vendi ku jemi fshehur. Gjyshi mbledh copat e qymyrit dhe i fut në një thes.

– Do bëhen shtatë kile, pa diskutim – thotë i kënaqur, pastaj lidh thesin me një nyjë, vë në baraspeshë dy anët e tij dhe e hedh mbi shpatulla. Gjysma i bie në shpinë, tjetra i varet para trupit.

Nuk më pyet sa mora për vete, sepse kjo nuk ka rëndësi. E para, ngaqë ky është fitimi im nga aksioni. E dyta, unë jam vetëm njëmbëdhjetë vjeç. Nuk mund të mbaja më shumë se dy ose tre kile në torbë ndryshe s'do kisha mundur të kërceja nga vagoni. Edhe kështu më rëndon torba – rripi prej brezentit më gërvisht keqas krahum.

Ngadalë kthehem në Szachowski. Mendohej të pastroj pluhurin e qymyrit nga fundi, por e kotë. Duket sikur kam punuar në ndonjë oxhak! Dhe këtë fund zonja Mishinjska sapo ma kishte larë.

Fatma

Fragment nga „Përralla jonë gjermane“

Fatma është emri im. Jam e bija e Hanifes dhe e Osman Beut. Isha vetëm dhjetë vjeçe kur ca burra krejt të panjohur sollën trupin e tij të pajetë në oborr. Isha fëmija më i dashur i babait tim dhe ai, ai ishte engjëlli im mbrojtës. Çdo të premte sillte trofta, gjithkujt i jepnin nga një, unë mund të haja dy... Pastaj ai vdiq. „Rregulloni plaçkat!“ thërret nëna ime. „Rregulloni plaçkat! Do shkojmë në qytet. Nuk do t’ju rris nën mëshirën e pamëshirshme të shtëpisë së tim eti. Askush nuk ka të drejtë t’ju poshtërojë. Në qytet do të punojmë së bashku dhe do ta fitojmë vetë bukën tonë.“ Nëna, unë dhe dy vëllezërit e mi, Hasani dhe Mehmed Aliu, ngarkojmë shtretërit, jastëkët, tenxheret në një qerre me qe dhe, në një mëngjes, nisemi për në qytet. Dyshemeja është akull e ftohtë, dyshemeja është akull e ftohtë, dera nuk ka bravë. Dhoma më frikëson. „Mos kini frikë“, thotë nëna, „shkarkojini të gjitha, shpalosni shtretërit. Ndërsa ju merreni me këtë gjë, unë do ta gjej një punë.“ Në mbrëmje vonë ajo kthehet me një bukë furre nën sqetull. Unë dhe Hasani rrimë në shtëpi, nëna dhe Mehmed Aliu dalin. Dyshemeja është akull e ftohtë, dyshemeja është akull e ftohtë. Nga mbrëmja, para derës sonë ndalon një karrocë me kuaj, ngarkuar me kashtë. „Shtrojeni, mandej nuk do të kemi më aq ftohtë“, thotë nëna, këtë herë me nga një bukë furre nën secilin krah, dhe bashkë me to edhe një byrek me susam; shtëpia shndërrohet në një sallë feste. Ca muaj më vonë, në mes të pranverës, shoferi i autobusit sjell një kumt nga fshati. Ka një mëtues nga Gjermania për Fatmën, i cili do të vijë pas disa ditësh. Nëna shan e fërshëllen nga inati: „Jo! Çdo bari mund ta marrë vajzën time; ama jo një i huaj.“ Të nesërmen mëtuesi qëndron tashmë para derës sonë bashkë me xhaxhain tim të vogël; ka një kokë të stërmadhe dhe një biçikletë. Fytyra më digjet si qymyri në furrë, nuk mund të shikoj askënd në sy. „Kam ardhur të marr Fatmën me vete në Gjermani, dua ta marr për grua“, thotë burri me kokën e stërmadhe dhe me biçikletë. „Jo“, thotë nëna, „jo!“ Xhaxhai nga fshati e ndërpret: „Mos u ngut! Dy djemtë e tu janë sakatë. Jepja Fatmën atij, le të shkojë në Gjermani. Nëse ajo ngulet atje, edhe djemtë do ta kenë një fat të dalin nga kjo varfëri. Pa bukë, atdheu nuk është kafaz i artë. Lëre Fatmën të shkojë, shpëtoji fëmijët nga ky mjerim!“ Nëna fshin lotët me majën e shamisë së kokës dhe tund kokën. Bëhet ashtu siç thotë xhaxhai. Dyshemeja është akull e ftohtë, dyshemeja është akull e ftohtë... Me monedhat e arta në qafë, me vellon e kuqe të nuses rreth belit, dëshmia e virgjërisë sime, unë hip në kalë dhe lë shtëpinë e prindërve, ndjek si nuse burrin tim me kokën e stërmadhe drejt Gjermanisë. „Të huaj“, pëshpëris, „tëhuajtje“, që prej tri brezash na fryn andej-këtej, nga toka në qiell, nga qielli në tokë. Është viti 1965, jeta ime e re fillon në një vend, ku mund t’i këpusësh paratë nga pemët. Kështu na kishin treguar. Nuk di ç’të them.

Qëndroj në platformën e stacionit. Zëra të pakuptueshëm më futen në veshë, ndërtojnë aty skelën e tyre. Mes këmbëve që më dridhen është valixhja prej druri; brenda saj janë botë e botë... Sa e vogël është bota. Ylmazi më çon në një shtëpi të vjetër, dyshemeja dhe taveni kundërmojnë erë qymyr. Ende dridhem, zemra ime është si një fole pëllumbash, e kërcënuar. Burra të panjohur hyjnë në shtëpi, më thonë „motër“; burra të panjohur, të veshur keq, me sy të shuar. Nuk ka as sobë, as ibrik, nuk mund t’u ofroj asgjë mysafirëve. „Na duhet patjetër

Shkrimtari do të jetë në Tiranë për lexuesin shqiptar më 17.09. ora 18:00 ne sallën e Teatrit të Kukullave si pjesë e festivalit “Sintrak”.

DINÇER GÜÇYETER

Fatma

Përktheu nga gjermanishtja Anna Kove

Dinçer Güçyeter ka lindur në vitin 1979 në *Nettetal*, Gjermani. Është poet, dramaturg, redaktor dhe botues. Nga viti 1996 deri në vitin 2000 kreu një formim profesional si mekanik dhe më pas punoi në gastronomi. Në vitin 2012 themeloi **ELIF Verlag**, një shtëpi botuese e pavarur me fokus te poezia bashkëkohore, të cilën e drejton edhe sot, paralelisht me punën e tij me kohë të pjesshme. Ka botuar vëllimet poetike *Aus Glut geschnitzt/I gdhendur nga prushi* (2017); *Mein Prinz, ich bin das Ghetto/ Princi im, unë jam getoja* (2021). Në vitin 2022 u nderua me **Çmimin Peter Huchel** për poezinë. Romani i tij i parë, *Unser Deutschlandmärchen/ Përralla jonë gjermane* (2022), u vlerësua në vitin 2023 me **Çmimin e Panairit të Librit në Leipzig** në kategorinë e letërsisë artistike (*Belletristik*). Romani, i cili ndërthur historinë familjare, përvojën e migrimit dhe kërkimin e identitetit, është përkthyer në disa gjuhë dhe është përshtatur edhe për skenën. Në vitin 2024 Güçyeter mori edhe **Çmimin Lirik Else Lasker-Schüler**. Nga viti 2024 deri në vitin 2025 ishte shkrimtar rezident i qytetit Bergen-Enkheim. Güçyeter është baba i dy fëmijëve dhe jeton në *Nettetal*.

një ibrik çaji”, them e turpëruar. Rrugët janë aq të pastra, sa pothuajse mund të hash nga toka. Fqinjët kanë nxjerrë një komodinë dhe një tavolinë mermeri para derës. Ylmazi pyet nëse mund t’i marrim; po, sigurisht, përgjigjet gruaja e moshuar. Ajo mban një përparëse me lule, më dhuron një vazo dhe tri trëndafila. Fqinjët janë të mirë. Por diçka mungon. Diçka që ma shtrëngon edhe më fort njëën brenda vetes. Nuk gjejmë as ibrik çaji, as patëllxhana, as kungulleshka. Nëpër dyqane Ylmazi përpiqet të flasë gjermanisht. Unë nuk e kuptoj gjuhën, por dëgjoj se as atij nuk i ecën gjithçka vaj. Gugat, sikur të kishte guralecë në gojë dhe po i përtyp. Unë qesh, qesh edhe më shumë, faqet më digjen si qymyri në furrë. Nuk dua të qesh, por qesh, nuk e përmbaj dot veten, nuk është në dorën time, qesh.

Ti ishe burri që më kishte munguar

Duhej ta mbaje ti thikën e mprehtë në Kurban Bajram, atë që yt atë nuk qe kurrë në gjendje ta mbante; duhej të shkoje në xhami e ta mbështetje ballin përtokë, për

çka nuk munda kurrë ta bindja tët atë; duhej të kurseje para, të blije shtëpi, të bëje tregti, gjëra për të cilat yt atë nuk qe kurrë i zoti. Gjithë jetën ia pagove borxhet. Ti duhej të ishe thjesht burri që më kishte munguar, i vendosur, i fortë. Kjo ishte dëshira ime e vetme. Mos vallë po kërkoja shumë? A e di sa e lumtur isha kur të pashë në fabrikë me kominoshe, me një limë në dorë, si një burrë i vërtetë, njëri prej nesh, një punëtor? Momentet më të bukura të asaj kohe ishin për mua orët e mëngjesit: të ngrihesha dhe të të bëja bukë me vete. Sa shumë do të kisha dashur t’ia bëja edhe tët eti. Ai ende dergjej në shtrat, në gjumë të thellë, kur unë dilja nga shtëpia. Në jetë isha vetëm, vetëm me gjithë ato fatura, paralajmërime, me shqetësimet e përditshme, me netët pa gjumë. Edhe të vendoste një llambë në abazhur, të shtrëngonte një vidë në mur, edhe përpara këtyre gjërave, ai tërhiqej. Ti ishe shansi im i dytë në jetë; duhej të ishe shpërblimi për paaftësinë e tët eti. Si gruaja, nuk kisha dëshiruar asgjë tjetër, veçse pak mbrojtje, pak siguri.

Epilog - Fatma

Fatma është emri im. Jam nëna e Dinçerit. Këtu, nën qiellin e Gjermanisë, pluskojnë historitë tona, imja dhe e të tjerëve si unë. Vëzhgoj njerëzit në rrugë, njerëz në kotësinë e tyre, si të mund të zhvendosnin male, si të kishin kapërcyer dete. Ndërsa ne vazhdimisht na shohin nga lart, na përçmojnë: thuhet se nuk jemi integruar, se jemi të paarsimuar dhe se kemi mbetur gjithmonë vetëm kafshë pune. Ç’të them; më shumë nuk kërkoi askush prej nesh. Sigurisht, shumë gjëra mund t’i kishim bërë më mirë. Por tani po ju pyes: nëse në këtë planet je vetëm një pemë pa rrënjë, deri ku mund t’i shtrish degët? Detyra jonë ishte të bënim punën që na vihej përpara. Donim të fitonim pak para dhe të ktheheshim, por kjo joshje të bën të pangopur, mosmirënjohës. Ju lutem, mos besoni se nuk kishim ëndrra më të bukura. Po, i kishim. Ishin ëndrra të bukura... Thoni ç’të doni, por ju lutem, ju lutem, jo me vështirime përbuzëse. Bëjeni ju më mirë, më bukur. Fatma është emri im, punëtorja e huaj, ajo që thyente normat e punës me normë. Gjithçka që tek unë nuk gjeti gjuhë, le t’i hapë faqet në gjuhët tuaja. Nëse më lejoni, dua t’ju jap një këshillë të vogël. Ne u përpoqëm verbërisht ta shëronim dhimbjen e çrrënjësjes - me pasuri, me para, më kot... Ju duhet të jetoni më mirë, më të lirë, pa frikë. Çdo barrë, çdo dhimbje është e përkohshme. Guxoni, mos kini frikë nga jeta. Dinçer, jam e lodhur, vëri një pikë kësaj përralle. Dhe thuaj, a i ka veshur tashmë këpucët Heidi?

Fragmente nga romani “Përralla jonë gjermane”

Fragmente nga “Princi im, unë jam getoja”

në një revistë letrare përmendet prejardhja ime e, si për të kaluar radhën, se jam poet; ç’diletant ky kumt i fundit kush e di, ndoshta më vlen për ndonjë çmim Best-of-Migrantenpreis princi im, eja, më dhuro një palë tuta të reja vrapimi dhe këpucë të kuqe Nike, sigurisht, le të jenë edhe fallco ti e di ku më gjen në dyqanet me një euro, në kazinotë e lojërave, në stacionet e autobusëve (po, udhëtar pa biletë), në qebaptore, në dasma, në varganë turmash, në mjedise të shthurura, në pijetore të qelbura, në dosje të dyshimta, jashtë qendrave, në një pavijon, si shitës hekurishtesh eja dhe më trego kush jam ti e sheh, në të gjitha pikat e nxehta, jam kundërshtimi i refuzuar princi im, këtë tekst ta kam shkruar ty të lutem, mbaje fshehur; kështu të dy do të jemi të mbrojtur.

beso te ne, gjermani, beso te këta njerëz. mos u përpiq të na mbash larg me ligjet e tua, me rregullat, me politikën tënde në kostum karnavalesh; për këtë kemi folur mjaft në mikrofonat që çahen. ne duam të të prekim, të ta ndiejmë frymën, mos po kërkojmë shumë? ti beson te sistemi yt, te struktura jote, te makinat, te laboratorët, te fitimet... amen! mendo, të lutem, qoftë edhe një herë, për njerëzit që po shkatërrohen mes këtyre rrotave. mund të ishte bërë edhe më bukur. ti e shpërfill këtë mundësi, kapitullon përballë frikës, përballë demonit në tablo, që vetë e ke pikturuar me penel të fortë. ne, njerëzit, mungojmë në këtë tablo, gjermani.

PROMOVIMI I

LIBRIT

TURNEU I XHIMI HENDRIKSIT NË LVIV

ANDREJ KURKOV

16.09 / 11:00
Biblioteka e COD